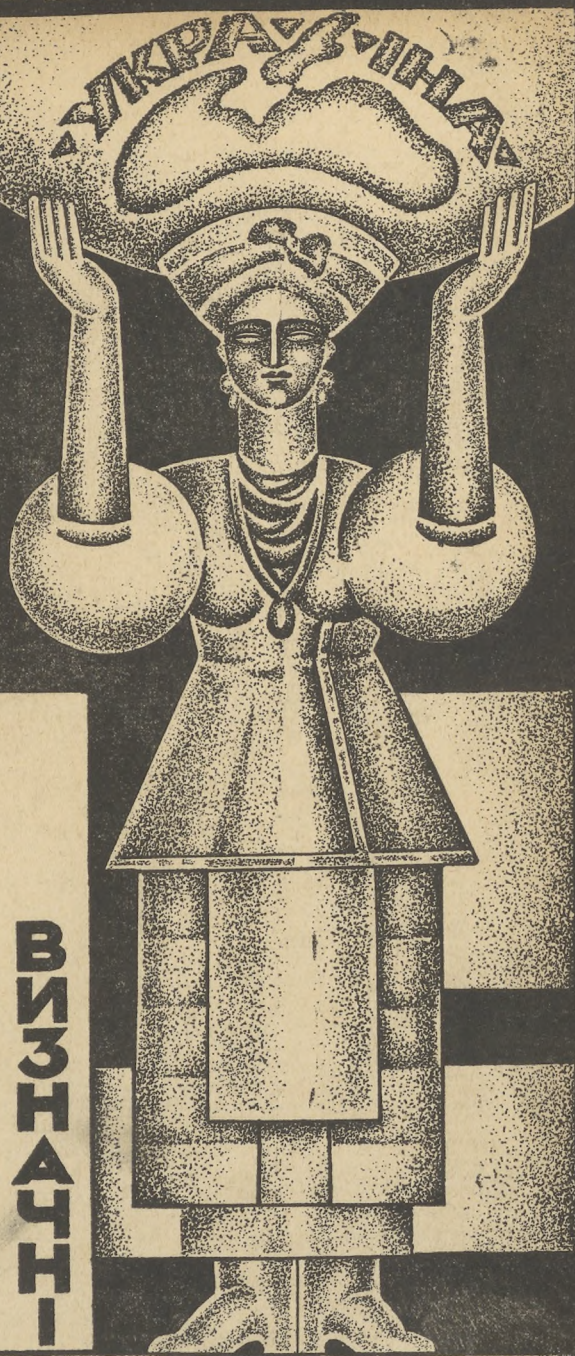

582.268

С. РУСОВА

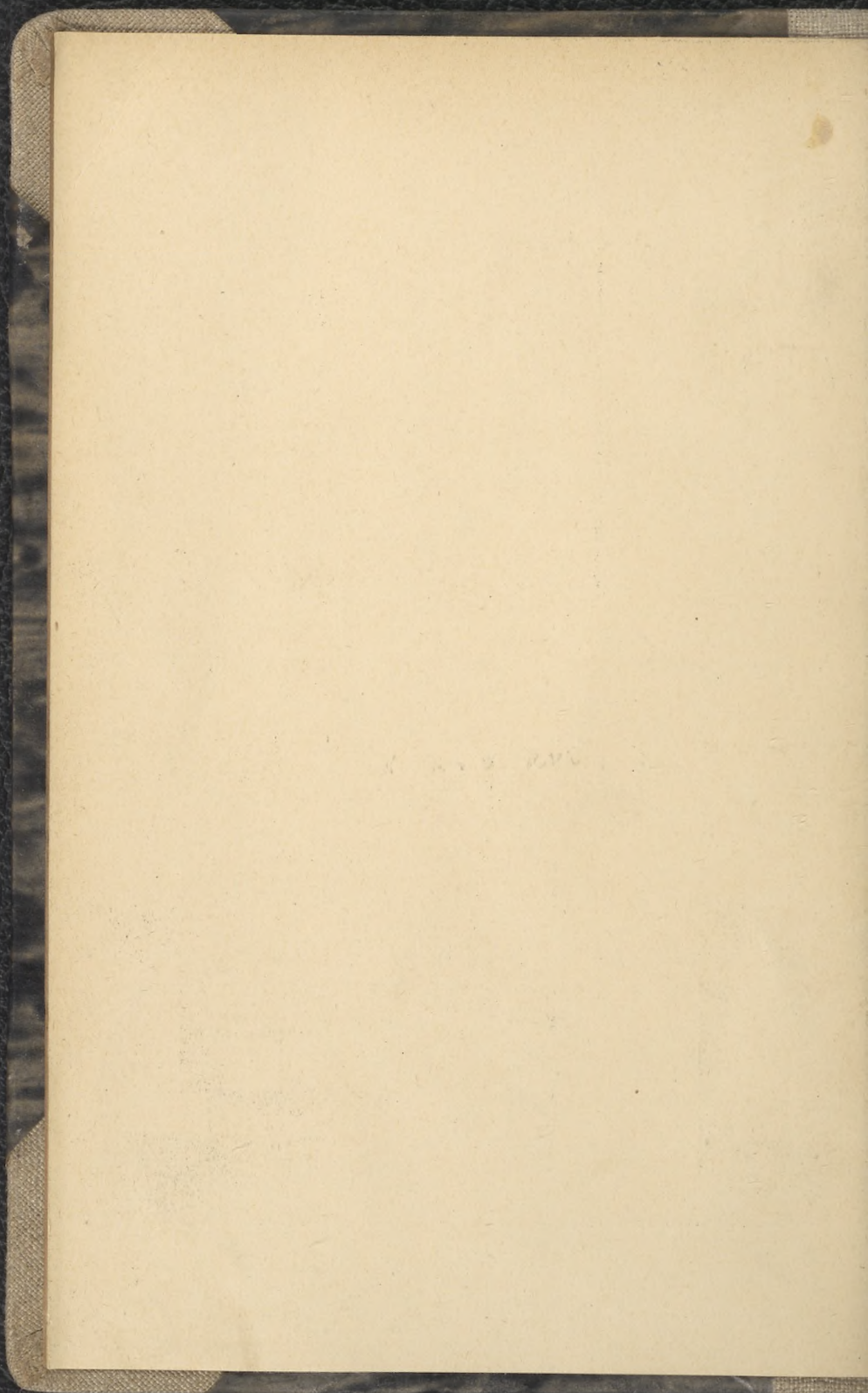

НАШІ

ВИЗНАЧІ

ЖІНКИ

NGR

ПРОФ. С. РУСОВА

НАШІ ВИЗНАЧНІ ЖІНКИ

ЛІТЕРАТУРНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ - СИЛЮЕТИ

З нагоди ювілейного Українського Жіночого Конгресу
1884 — 1934

Коломия, 1934

НАКЛАДОМ РЕДАКЦІЇ ЧАСОПИСУ „ЖІНОЧА ДОЛЯ”

ВСІ ПРАВА ЗАСТЕРІГАЄТЬСЯ.

Copyright 1934 by „Żinocza Dola“ Kolomea.

II, 582. 265

Вступ.

Український Жіночий Конгрес в пам'ять першої жіночої організації в Галичині мимоволі викликає в усіх нас питання про ролі й значення жінки в загальному культурному процесі на Україні за останні 70 - 90 літ — себто майже за ціле століття. Ставлячись цілком об'єктивно, можна сказати, що роля ця була дуже визначна, й жінка внесла в загальний культурний наш поступ багато чогось своєрідного, належного до особливостей жіночої психології.

Ми не належимо до тих учених, які цілком урівнюють чоловічу психіку й жіночу; між чоловіком і жінкою є різниця, завдяки і фізично-фізіологічній природі жінки, і довговіковим історичним умовам її життя, і завдяки самій її ролі матері. Але культурне життя що - далі вимагало поширення цього призначення, накладало на жінку все нові обов'язки, більш ріжноманітну працю: виховниці, господині, громадянки. Ці три завдання викликували жінку поза мури її родинної хати, а часто навіть і поза межі батьківщини.

Що - далі удосконалюючись в цих трьох завданнях, жінка виростала на наших очах — і з простої породильниці своїх дітей вона стає правдивою їх матір'ю, з невільниці чоловіка, потрібної лише для задоволення його полових інстинктів — жінка стає дружиною, товаришкою чоловіка; визволяється з вікового рабства, стає економічно незалежною, самостійною робітницею; з несвідомої покірної рабині усякого політичного укладу її батьківщини — українка стає громадянкою, що свідомо ставиться до справедливого й несправедливого ладу народнього життя; вона стає енергійним борцем за кращу долю свого народу.

Такий природний життєвий стан перейшла українська жінка від інстинктивного несвідомого вузького родинного життя до широкої діяльності добре освіченої виховниці й громадянки, якій український нарід завдячує немало в своїх змаганнях як до освіти, так і до волі, до свого національного й соціального визволення.

Багато вчених етнографів і чужих мандрівників, що приглядалися до народнього життя на Україні, зазначили особливо гарне родинне життя й пошану до жінки, до матері українського народу.

Недурно в народніх українських думках і взагалі в народній поезії часто висловлюється ця пошана: так (в думках) молитва матері рятує сина від усякої недолі на морі й на землі; не має долі той син, що зневажив свою матір хоч би образливим словом. Нема в європейській поезії такого ніжного й глибоко-поважного вислову до матері, що його дає нам наш правдивий народній поет Т. Шевченко:

У нашім раю на землі
Нічого кращого немає,
Як тая мати молодая
З своїм дитяточком малим.

Або в поемі „Марія”, „Неофіти”, „Мати покритка”. В цих творах великий поет ідеалізує українську жінку вже не тільки як породильницю дитини, але як свідому її виховницю, що співчуває великим ідеям своєї дитини.

Оце розуміння високих гуманістичних ідей і є перший вираз духового розвитку жінки. А що наш великий поет назвав „своєю донею” одну з таких українок, що зрозуміла несправедливий стан нашого поневоленого народу і для протесту проти цього знайшла живе гарне слово в нашій народній мові — то й ми можемо цю українку, Марію Марковичеву, відому під псевдонімом „Марко Вовчок”, визнати, як першого „краткого пророка”, що відкрив двері для протесту проти всякого поневолення, а впершу чергу поневолення жінки-матері. І в цьому жіночому пробудженні грає роллю не так сама Марко Вовчок, як те значення, що його надав їй Шевченко. Він у неї захотів втілити ту ідею, що знаходиться в вище зазначених його поемах і в присвяченому їй вірші „Сон”:

І сниться їй той син Іван
І уродливий і багатий —
Уже не панський, а на волі
І на своїм веселім полі
У двох собі пшеницю жнуть..

Мов новий світлий обрій розяснився перед українським жіноцтвом; певна мета зазначилася для життя — визволення рідного народу, і захопились нею жінки. Одні палко віддалились політичній боротьбі й сміло стали поруч з тогочасними південними революціонерами. Їх імена свято бережемо в пам'яті — це Маруся Ковалевська й Людмила Волькенштайн; вони віддали своє життя цій ідеї — одна закін-

чила його на каторзі, друга в далекім Сибіру. І не одна українка так само сміло пішла їх слідами в політичну боротьбу за волю свого народу, як н. пр. Ольга Бесараб, що згинула вже майже на наших очах, в наші часи.

Та не один лише шлях веде нарід до визволення і не одною політичною боротьбою осягається воно. Є ще шлях освіти — нарід конає в неволі, поки він темний. І за освіту вхопились наші жінки. Розпочався новий рух до науки, домагання вступу до високих шкіл для жінок, а насамперед допущення до такої гуманістичної науки, як медицина. А коли московський державний уряд не задовольнив цих вимог, жінки тікали до Ціриху в Швейцарії і там вчилися та приглядались до вільного життя швайцарського люду.

Вертались наші дівчата з Швейцарії з поширеним світоглядом і організовано вимагали дома в Києві таких високих шкіл або тимчасових курсів, які б дали жінкам можливість не лише вчитися, але й зайняти вчительські посади, щоб потрохи завоювати собі економічну незалежність.

І з якою радістю вітали ми наших перших учительок в гімназіях — Єгунову (в Одесі) та цілу низку достойних гімназіяльних учительок у Києві!

Але за освітою не губили наші дівчата (в 70 - 80 роках) і головної мети — вияснення національно - політичних завдань на користь усе тої самої мети: визволення народу. В Києві організується гурток дівчат, під головуванням визначної курсистки Доброграєвої, який працює над своєю політичною самоосвітою. Дівчата мають свою бібліотеку, зносяться з Драгомановим, ширять його закордонні твори, деякого із своїх членів посилають на село на народню працю.

І ось в 90 роках появляється між нами перша справдвчена жінка Олександра Єфименкова, що пише власні оригінальної праці з історії; вона вносить в ці досліди нову течію: історія є життя народу, а не лише факти урядової чинности. Вона перша осягає посаду професора спочатку на Бєлужевських курсах в Петербурзі, а потім при Харківському університеті.

Тимчасом при першій організації українського театру виявляються надзвичайні драматичні артистки на українській сцені, а між ними, як зірка, світить Марія Заньковецька, що так глибоко зрозуміла душу української селянки і так по - мистецьки виявила усі її почуття.

Багато дали жінки - письменниці для української лі-

тератури. Найкращі з них не тільки слідували за тими течіями, що їх творили видатніші наші письменники, але вкладали в скарбницю нашої прози та поезії дещо й своє, цілком оригінальне: так Дніпрова Чайка внесла перша красу зовсім природного, не штучного символізму. Леся Українка з патріотично-етнографічної лірики сміло переступила в широкій світ загально-людських переживань не тільки нашого народу, а й народів далеких від нас історично, але близьких до нас тими національними й політичними ситуаціями, в які ставила їх історія. Ольга Кобилянська дала нові соціальні елопеї з життя різних верств українського суспільства і так тонко, як ще ніхто, освітила глибокі таємниці жіночої душі. Серед нових молодих наших письменниць ми бачимо теж нові змагання освітити якнайкраще різні драматичні моменти народнього життя, — Галина Журба; багато нової „закарпатської” поезії і краси вносить в свої молоді твори І. Невицька, і щось дуже оригінальне, цікаве бачимо ми в коротких нарисах відомого єгиптольога, знавця східної літератури — Наталі Королевої.

Так за 70 літ виборили собі наші українські жінки почесне місце на полі науки, мистецтва, літератури; виявили себе самовідданими політичними діячками, а в останні часи (з початку ХХ ст.) знайшлися поміж ними визначні організаторки в соціальному життю українського народу, як Олена Кисілевська, Мілена Рудницька, Людмила Черняхівська.

Як тільки вибухнула світова війна, Людмила Черняхівська вся віддається гуманістичній праці: вона організує притулки для дітей — цих перших жертв війни; вона помагає братам-галичанам, що їх царський уряд вирвав з батьківщини, їде в Сибір, куди їх були вислали й старається якось поліпшити сумні умовини їхнього життя. Вона закладає в Києві гурток жінок при українським шпиталі, де вони сердечно піклуються раненими українськими салдатами. Гарна письменниця ця жінка чулої, високої душі нераз кидає перо, своє писання й іде назустріч чужому горю, чужій недолі, щоб своїми силами допомогти братам і сестрам.

М. Рудницька несе в широкій світ наші змагання до волі й незалежності.

Учасниці першого гуртка українських жінок Кобринської — Олена Кисілевська, Уляна Кравченко й інші можуть тішитися: жінки не проспали ці 50 літ, вони не забули ani своїх родинних обов'язків, ani громадянських; в боротьбі за волю-долю свого народу виступали сміло й самовіддано

і новим генераціям, своїм молодим сестрам, передають чисте, незаплямоване ніякими компромісами своє гасло: „Україна вільна, незалежна й щаслива” і свій заповіт:

„Борітесь сестри..

— — — — —
Любіть її.. Во время люте,
В останню тяжкую минуту
За неї Господа моліть..

Прага, 27/2 1934 р.

С. Русова.

НАТАЛІЯ КОБРИНСЬКА.

(1851 — 1920).

I.

Чотирнадцять літ минуло, як умерла відома галицька письменниця й громадянка - діячка — Наталія Кобринська, й усе жіноцтво в Галичині присвячує її пам'яті свої щирі вдячні спомини.

І пройде ще кілька десятиліть, а її так само будуть задувати з пошаною й подякою, бо вона не є звичайною талановитою письменницею, яких багато виступає в українській літературі, вона була піонеркою жіночого визволення в Галичині, а хто прокладає нові шляхи для культурного розвитку суспільства, той назавжди вписує своє ім'я в історію того народу, якому він відкрив нові обрії в його поступових змаганнях.

Наталія Кобринська своєю громадською працею дійсно відкрила нове джерело культурних скарбів для свого народу: вона закликала галицьке жіноцтво скинути з себе кайдани темноти, економічної залежності, моральної пригнобленості, сміло йти до знання, до духової й економічної незалежності, й на цьому шляху виявити усі свої до того часу приспані творчі сили та нести їх на добро свого народу. Як і кожній піонерці, Наталії Кобринській довелось пережити чимало тяжких розчарувань, подолати великі перешкоди, переслідування від тих людей, на яких вона могла б числити, як на помічників. Але вона все це перемогла, й наслідки тої перемоги у всіх на очах: українське жіноцтво в Галичині можна визнати одним з найбільш поступових по своїх скарбах, так і по його громадській організованості. Праця Наталії Кобринської дала певні корисні для українського народу результати.

II.

Наталія Кобринська, з роду Озаркевичів, народилась 1851 р. в с. Белелуї, де її батько був священником і послом до віденського парламенту. Родина була і заможна і культурна, але по звичаю тих часів Наталю не посилають ні до якої школи (та їх майже не було для дівчат), а виховують дома. Вона рано захоплюється читанням, читає Тургенева,

Гоголя, Міцкевича, читає не поверхово, а з глибоким вдуманням і розумінням. Вона дуже молодою дівчиною вже кермує розвитком цілої групи молоді — своїх братів-гімназистів, їх товаришів — що перебували вакаціями в гостинному домі її батька. Цей дім священника в Белелуї був центром, де збиралася молодь, приваблена духовою й фізичною красою молодої господині, її грою на піяні, співами, гарними обставинами усього хатнього життя Озаркевичів.

Наталія Кобринська

20-ти літ Наталя виходить заміж за теолога Кобринського. Гарний, стрункий хлопець, з ніжною душею й таким самим ніжним голосом — тенором. Сам широко освічений, він продовжував інтелектуальне виховання своєї молодої дружини. Обоє були щасливі, але не довго — за 6 літ гармонійне життя перервалось: Теофіль Кобринський умер, і молода вдова, не забезпечена жадними матеріальними засобами, їде до батька й там живе майже все життя.

Для її розваги в її невтішному горі старий Озаркевич їде з нею до Відня, вводить її в Т-во „Січ“, посилає її з сестрою

в-других Софією Морачевською в Швайцарію, де Кобринська знайомиться з Драгомановим, який робить на неї надзвичайне вражіння.

З цих мандрівок Кобринська вертається вже з певним пляном, ясною метою життя: піднести жіноцтво до розуміння своєї людської вартості, вказати йому шлях, щоб стати корисним членом суспільства. Вона розуміє, що одиницями зусиллями їй тяжко буде досягнути мету, й змагається орга-

нізувати, об'єднати жінок; закладає перше жіноче товариство в Станиславові, 1884 р., з метою дати змогу небагатим жінкам користуватися найкращими книжками, працювати над своєю самоосвітою.

На жаль, несприятливі обставини в місцевому суспільному житті вкоротили віку цьому товариству й навіть примусили саму його організаторку від нього усунутися, як вона сама каже в своїй статті „Руське жіноцтво в Галичині в наших часах”. (Див. збірник „Перший Вінок” під ред. Н. Кобринської і О. Пчілки, р. 1887, ст. 102). Товариство це не могло проломити першого льоду й хоч у двох роках свого існування здобуло собі більш членів, ніж товариство львівське („Общество Руских Дам”, 1876 р.), та все таки в самім зрозумінню його програми з'явилися такі різниці, що й ціла праця товариства була покищо значно спинена, а консервативні елементи від самого початку намагалися перетворити все товариство на філантропійне.

Р. 1887 Кобринська вже об'єднує жінок не лише з Галичини, а й з Великої України. З підмогою І. Франка та Олени Пчілки вона видає у Львові збірник жіночих літературних праць — „Перший Вінок”. — Тут бачимо твори вже відомих у той час галицьких письменниць У. Кравченко, О. Бажанської, М. Рошкевич — і твори наддніпрянок: Г. Барвінок, Дніпрової Чайки, Лесі Українки, О. Пчілки. Сама Кобринська подає тут свою першу повість — „Пані Шумінська” і образок із життя „Пан Судія”.

Але вона — душа всього збірника; вона в ньому в 4 статтях пише про стан тогочасного жіноцтва в Галичині, про рух жіночий, про умовини життя жінки з середніх верств. Вона ж захищає свій збірник від занадто суворої критики, що появилася в часописі „Зоря” за 1887 р. Вона справедливо каже: „Історичну вартість жіночого альманаха (Перший Вінок) складають по моїй думці, не поодинокі його праці, але той факт, виявлений цілим його складом, що жіноцтво наше на цілім просторі широкої Русі-України почулося до свого існування народнього, що інтелігентна жінка наша почулася рівночасно русинкою і чоловіком, упінула о свої права національні і громадські — факт радісний з погляду суспільного і історичного. Підняти себе, свої народні й громадські права і обовязки — це ж не заслуга, а обовязок усякої розумної людини, обовязок, який веде за собою дальші важкі обовязки.” (Див. „Відповідь на критику Жіноч. Альманаха”. Чернівці, 1888, ст. 4).

Ось як добре розуміла свої завдання редакторка „Першого Вінка”, і як вона сміло зустрічала і критику, і насмішки, і просто лайки, якими тогочасне суспільство Галичини обкидало її шляхетні змагання.

Кобринська продовжувала свою працю. В 1893 р. вийшов 2-й збірник в м. Стрию під заголовком „Наша Доля” і 3-й під тим самим заголовком в 1896 р. у Львові. У цих двох останніх збірниках ми вже не бачимо творів наддніпрянок (окрім Ганни Барвінок), але зміст набирає більшої різноманітності. Окрім красного письменства жінки оглядають літературу західно-європейську, дають статті публіцистичні й етнографічні. Кобринська і тут виявляє жіноче питання і наприкінці 3-го випуска „Нашої Долі” дає дуже цікавий „Фейлетон”, де вона присвячує кілька цікавих для нас слів смерті М. Драгоманова, як „велику болючу страту”: „Під оживляючим промінем його всесвітніх ідей, стаючих в обороні слабших проти сильних, набрало відваги і галицьке жіноцтво і піднесло свою справу. Драгоманів не слідив за жіночим питанням, та все ж таки вчинив тому питанню не малу прислугу” ¹⁾.

Серед усіх цих літературно-видавничих заходів Кобринська не забуває за свою головну мету — можливість для жінки освіти, яка одна може забезпечити їй її визволення. В 1890 р. з її ініціативи галицькі українки вносять до Державної Ради петицію про дозвіл жінкам вступати до університетів. В 1891 р. вона скликає жіноче віче, на якому складають петицію за основи першої жіночої гімназії. Під її ж таки впливом в галицькому соймі появився внесок за допущення дівчат до клясичних гімназій. Одночасно Кобринська виступає, як перша піонерка організації дитячих селянських охоронок і від імені редакції „Нашої Долі” друкує „відозву до руського жіноцтва” в справі охоронок. Там закликає жінок закладати товариства з метою організації по селах охоронок, чим дійсно жіноцтво виконало б велику культурну місію. Тут ми вже бачимо в Наталі Кобринській не лише феміністку, а народничку, що ясно розуміється в потребах селянського життя й закликає жінок йти до селян, допомогти їм. Але й ці раціональні змагання Кобринської викликали в пресі і в тогочасному галицькому суспільстві постійні протести й докори.

В 1904 р. Кобринська переїздить із Болехова до Львова з тою думкою, щоб там видавати жіночий часопис для шир-

1) Див 3. в „Наша Доля”, Фейлетон, ст. 117.

шої пропаганди ідеї визволення жінки. Але вона не знайшла підтримки в тогочасному львівському суспільстві. Самі жінки не розуміли потреби в такому органі, вони вже самі починали йти тим шляхом, що їм показала велика піонерка, вчилися, здобували собі що - далі ширші можливості, більші права.

І сталася дивна річ: замість того, щоб, зрозумівши змагання Кобринської, гургуватися коло неї, навкруги її світлого гасла — визволення, незалежності — жіноцтво галицьке ухилилося від своєї учительки. Кобринська це почула своєю чулою душею і, коли її заходи біля жіночого часопису розбилися об індиферентність самих жінок, вона сама усунулася від широкої громадянської, публічної діяльності. Вона повернулася додому, на провінцію й перестала відзиватися печатним словом; вона ізолюється, покидає і громадянську і літературну діяльність. „Одну радість мала вона до кінця життя, каже нам п. Окуневський у своїх „Споминах про Неї“: вечорами сходилися в неї, в її хаті в Болехові міщанські дівчата. Ця чиста непорочна молодь, мов вінок, оточувала її; а з уст невинних лилися тихі пісні, розказувались оповідання.”

В 1920 р. Кобринської не стало, вона вмерла на самоті, як і прожила останні свої роки. Не стало людини з душею всеохоплюючою, що співчувала людському горю, з душею, що не знала злоби.

Окуневський так її характеризує: „Це була душа з божою іскрою. І хто відчув і пізнав, що це не буденна людина, але один з тих небуденних типів людства, в котрім дух уже володіє матерією, той мав чудову нагоду пізнати й відчути увесь аромат високої многогранної гарної душі. І тоді вона сипала перлами свого знання, свого почуття, не жадаючи за це жадної заплати. Коли ж хто з оточення не умів, або нарочно не хотів цього видіти і своїми грубими підозріннями доторкав її тонких душевних фібрів, то вона їжилася, ставала шорсткою і, на жаль, кидала усю роботу, до котрої забралась була у своїм високім пориві“. (Див. брошуру: Першому українському борцеві за права жінки". Спомини Окуневського, ст. 5, 9., Львів 1921).

На диво, смерть Кобринської пройшла майже непоміченою в суспільстві, лише кілька офіційних некрольогів в пресі, та одна більш менш сердечна згадка в „Нашій Меті“ від жіноцтва Станиславова. А де ж усі ті жінки, яких небіжка вела з темряви до світла, з невільництва до визволення?..

Щоб вияснити собі цю невдячність, треба трохи зупинитися на питанні як розуміти жіночу справу, той рух, що, як-не-як, а за якихсь півстоліття привів жінок майже усього культурного світу до рівності жінок з чоловіками в правах економічних, освітніх і політичних. Це справді велика перемога, але чи це зробила праця жіночих установ і товариств, чи проста вимога життя серед змінених загальних, а особливо родинних умовин життя? Звичайно, слава тим жінкам, що перші зрозуміли ці вимоги життя й той шлях, яким найкраще пристосувати жінку до нових умовин життя; її неволя, темнота вже ставали шкідливими не лише для самої жінки, а й для того народу, до якого вона належала; в усіх народах йшов жвавий рух до свободи, до освіти знання, і жінка мусіла, як дружина свого чоловіка, як мати своїх дітей, — прийняти певну участь у цьому рухові, й благословенні ті, хто вказав перші шляхи до цього кінцевого єднання духового між чоловіками й жінками.

Визволення жінки не є акт фемінізму, а такий же природний вияв політичної і культурної людської соціальної еволюції, яким був акт визволення кріпків, мурунів.

Проф. Грушевський дає таке пояснення слабого руху серед жіноцтва, відповідно тогочасному станові галицького суспільства. Він каже: при слабій фабричній організації нема підвалини для організації жіночої робітничої верстви; українська інтелігенція до недавна складалася з самого священства, а тут примусова рання женячка забезпечувала переважній масі дівчат замужество і це ослабляло стимул до емансипації; матеріальне ж убожество не давало розвинути культурним потребам. Коли до цього додати консерватизм і духову заскорузлість старших поколінь (що в тім йшли за польською суспільністю, яке було їх культурною проводиркою), то не можна дивуватися, що заходи п. Кобринської знайшли в суспільстві не тільки байдужість, а й глум і ворожнечу. Навіть і в тих радикальних кругах, з котрими хотіла йти разом п. К., її феміністичні ідеї стрічали не у всіх співчуття, де-кому вони здавались маловартними і навіть смішними забаганками поруч тих загальніших справ, що стояли на дневнім порядку". (див. „Літ. Наук. Віст." IX, 1900. — М. Грушевський: Наталія Кобринська).

Оглянемо на-коротко, які то саме справи цікавили тогочасне поступове галицьке суспільство. Це був той час, коли інтелігенція в Галичині почала визволятися з-під впливу польської культури, польських змагань до аристократизму.

Свідомо зміцнялось єднання з Україною Наддніпрянською й росло бажання виявити себе, як щось особливе, українсько-галицьке. Молодь гаряче хапалась за можливість використати всі можливості свого австрійського конституційного ладу. Один часопис виникав по однім, повставали товариства — ріжноманітних потреб і змагань; скликалось зізди, віча; працювали „Просвіти”. Але в усьому цьому поступовому русі на перешкоді ставала темнота народніх мас, брак освіти, не тільки в нижчих, але й у середніх верствах суспільства. Жіноча освіта по селах майже не існувала. Тільки в 1872 р. заведено шкільний примус для дівчат і під страхом кари почали вони ходити до школи, але шкільна наука визначається на селі такою непотрібною, що, відбувши її, дівчата й не заглядають до книжки та швидко забувають читати й писати.

Щодо загального руху, що запанував в 70-х і 80-х роках, його майже увесь, щодо національного напрямку, провадили священники та їх сини. Щоб паралізувати його, міністр Голуховський видає розпорядження, щоб зменшити їх прийом до духовних семінарій. Але ці сини священників, яким перешкождали вчитися після цього розпорядження, кинулись до університетів і вчилися у Львові, Пешті, Кракові, за кордоном Австрії. І тут, далеко ширша й далеко вільніша, університетська наука скріпляє поступовий розвій молоді, подає їй нові, досі не освідомлені гадки, наміри, змагання. З вищих шкіл виносила молодь нові думки про націоналізацію, демократизацію суспільства. Це одбивається на пресі, на літературі — ростуть переклади з чужих мов, реалістичний напрямок тогочасної французької белетристики Золя, А. Франса, Мопасана, німецьких письменників, пояснює в цілій низці статей Франко в новозаснованому місячнику — „Літературно-Науковім Вістнику”.

Серед цих широких нових питань — літературних, соціальних та політичних—жіноча справа здавалась чимало кому з поступовців занадто малою, яка мусіла сама собою розв'язуватися разом з усіма головними питаннями, але на розвиток якої вони жадної допомоги не давали.

З болем у душі пише Кобринська: „В тім часі зорганізувалася третя вже партія в краю, звана радикальною, і стала видавати часопис „Народ”. Деякі жінки дуже числили на ту партію, котра положила своєю ціллю стояти за права робітних людей, на підставі, що питання жіноче є також лиш питанням праці, зарібку і платні, а затім є питанням робіт-

ничим. Але „Народ” і його молоді адоранти якраз не підхопили тої провідної думки питання жіночого“. (Див. „Наша Доля“, кн. I. ст. 3. 1893 р.)

Та й безцієї допомоги невеличкий гурток жінок навколо Кобринської енергійно проводив у життя свої вимоги щодо поширення їх освіти — добуваються до університетів і вищих шкіл, організують жіночі гімназії, (це мало й національне значення, — щоб українки не були примушені ходити до польських „конвіктів”); добиваються поширення можливості зарібку для жінок — права на рівну працю з чоловіками.

„Економічна тіснота, — каже Кобринська, — викликає якраз питання жіноче в Галичині й шукає дороги, щоб вийти з дотеперішнього невігідного становища жінки в родині.“

Але економічної рівноправності жінки ніде, ніколи не піддержували чоловіки; вони завжди бачили в цьому питанні щось для них самих дуже шкідливе; саме життя найкраще навчало жінку, як завоювати собі економічну незалежність, якою зброєю поширювати собі терен для потрібного зарібку.

І на галицькому жіноцтві можна прослідкувати цю поступову еволюцію, насамперед в найбільш численних верствах суспільства, себ-то серед дочок духовенства. Поперше, взяли вони до шкільництва. Учителство в ті часи одно вважалося почесним заняттям для жінки без засобів до життя. Далі кинулись до пошти та телеграфів. Потрохи вступали в торг, вдови по священниках відкривали маленькі крамниці, вступали скарбничками до „Народної Торговлі”, почали пробувати себе в літературі (хоч воно в ті часи не давало заробітку), в перекладах, в етнографічних студіях. Жінки почали працювати біля народної освіти — і вже в 90-х роках можна бачити, оскільки вони спричинились до загально просвітнього поступового руху, який котився так жваво в Галичині наприкінці XIX і при початку XX. вв. І через те цілком зрозуміло, що Кобринська, закінчуючи свої замітки про всі перешкоди, насмішки, протиакцію, якими преса, партії та поодинокі визначні діячі осипали її працю і все жіноче визвольне змагання, тішитись й великими наслідками своєї роботи: „Кождий признасть, що при таких обставинах, при таких малім нумерично проценті руської інтелігенції, почуттю до загальних справ нашого жіноцтва, — яка велика мусить бути живучість того питання, сильна ідея, котра його оживлює, сильна та ясна ціль, коли серед таких умовне лиш зовсім не зникла, але заедно побільшається група людей, котрі ті ідеї ширять.“

Кожна ідея, що має в собі здоровий поступовий зародок, завжди прокладає собі шлях і місце в життю усієї людности. Співпраця жінок на широкому терені науки, мистецтва, на шляху гуманної соціалізації людности, остільки життєва, що вона не могла загинути ні серед якого суспільства, тим паче під розумним керуванням такої визначної, мораль-

Наталія Кобринська

но й духово обдарованої людини, якою була Наталія Кобринська. Як би вона раділа, коли б зі своєї темної могили могла оглянути жіночу працю сучасних українок в Галичині, яка свідомість виросла серед них за ці 50 літ, що відділюють нас від перших кроків діяльності Кобринської: вони виступають в парламенті, вони працюють у сенаті, вони роблять просвітно-політичні мандрівки по всьому світу, вони вкрили Галичину густою

мережею жіночих товариств, освіта шкільна і позашкільна майже в їх руках, село має в свідомому галицькому жіноцтві поміч і керowników, до яких воно ставиться з повним довірям.

Так, праця Кобринської, як продуктивне зернятко — добре зародило й дало добрі жнива.

III.

Кобринська своєю діяльністю, і громадською, і літературною, виступила, як апостол ідеї визволення жінки, і внесла в свою літературну творчість усю ту правду, щирість, якою осяяне все її життя.

Літературна творчість Кобринської має в собі два моменти: перший цілком реалістичний, високомистецький, і другий, коли Кобринська захоплюється українським фольклором і хоче внести в літературу казково—символічний елемент. Своїми літературними працями Кобринська теж не мало причинилася до розвитку нашої жіночої справи.

Тяжко зважити в такої гармонійної людини, як Кобринська, яка її праця — чи літературна, чи громадська — дала більш користи для її улюбленої справи жіночого самовизволення і взагалі для соціального розвитку рідного їй суспільства. Вона писала так, як робила, усе — щиро й правдиво.

Оглянемо її літературні твори. (Грушевський подає такий хронологічний список творів Кобринської: 1) „Шумінська“ — 1883 р., 2) „Задля кусника хліба“ — 1884 р., 3) „Судія“ — 1885, 4) „Як стара Янова їхала залізницею від Коломиї до Бурштина“ — 1885, 5) „Виборець“ — 1889, 6) „Жидівська дитина“ — 1890, 7) „Перша учителька“ — 1892, 8) „Lebeslang“ — 1892, 9) „Св. Миколай“ — 1893, 10) „Ядзя і Катруся“ — 1890, 11) „Відьма“ — 1893, 12) „Душа“ — 1898, 13) „Рожа“ — 1897, 14) „Чортище“ — 1898, 15) „Блудний метеор“, — 16) „Омен“ — 1899, 17) „Брати“, друковане в 1921 р.) Далі йдуть численні публіцистичні та критичні статті Кобринської, її реферати, промови й недруковані речі).

Перше оповідання Кобринська написала на пораду одного Січовика віденського, який сказав їй: „Пишіть про те, про що говорите і як говорите“. Вони саме вели розмову про становище матері в родині. Кобринська найкраще знала родинне життя священників і написала про нього. Оповідання це зветься „Дух часу“, цілком справедливо, бо старенька Шумінська, жінка священника, нарікає, як „дух часу“ розбиває всі її бажання про кращу долю її дітей, як він одводить їх від традиційних, віками протоптаних стежок, на нові, не досить зрозумілі для старенької, на її думку, мало забезпечені форми життя. Все оповідання — це спогади старої; ця проста форма вабить читача своєю безпосередністю, правдою. Ви так і бачите цю стареньку коло вікна з панчохою в руках, чие життя все віддане дітям, так і пройшло в цій хаті в клопотах, в любові до своїх дітей, які ось

тепер відлітають не тільки від неї, а й від усіх тих традицій, що їх старенька так викохала за довге життя.

Написано оповідання усе, як один безпереривний спогад, і не має в собі жадного героя, чи героїні, але вона — оця старенька, що машинально перебирає голками своєї недовязаної панчохи, — вона, що перебирає в голові своїй всю довгу низку подій, звязаних з ростом її душі — вона стає перед читачем, як живий образ минулого, з серцем, повним любови, з простим первісним розумінням життя, з тривоною перед неясним майбутнім.

Оповідання написане з такою щирістю, теплотою до цієї матері, у якій „дух часу” відбирає її дітей, змінює все розуміння добра життєвого — що можна сміливо сказати, що по своєму реалізму і сердечній теплоті нарису — це є найкращий твір Кобринської.

Оповідання „Дух часу” було надруковане в „Першому Вінку” (1887 р. і було оцінене тогочасною критикою. Це додало деякої самопевности дуже скромному авторові, й вона пише, як продовження „Пані Шумінської” повість „Задля кусника хліба”. Тут гарно закреслені ті соціальні заботи, які так різко розрізняли ці верстви — духовенства і селянства; тоді як інтереси, звичаї обох мало чим відрізнялися.

Треба згодитися з тими літературними критиками, що визнають повість „Задля кусника хліба” продовженням „Духа часу”, бо це справді малюнок з того безпросвітнього, осередку, до якого ще не торкнувся „Дух часу”, в якому загибають жертви традиційних умовин життя. Кобринська й не могла змалювати нового типу, бо такого ще й не могло бути під той час, вона лише виявляла негативні обставини життя більшости жінок і тим підтверджувала конечність визволення, потребу освіти, вільного вибору праці, які тільки й могли визволити тогочасну жінку.

Безмістовність життя жінок в більш забезпечених матеріально верствах суспільства Кобринська дуже гарно виставила в повісті „Ядзя та Катруся”. Тут дві героїні — панька Ядзя і проста селянка Катря.

Ці два оповідання „Дух часу” та „Ядзя і Катруся” — то найкращі твори Наталії Кобринської.

Деяка ідеалізація села в останньому природно виникала під пером авторки теж, як одна з рис пануючого тоді настрою. Вона — попередник тих талановитих народників, які в 80-90 роки склали народовчу белетристику Галичини — Маковей, Стефаник і інші.

Таким народочим оповіданням є „Виборець” Нат. Кобринської. Тут уже нема ані ідеалізації народу, ані тенденційності — тут сама правда. Дуже гарно змальовано, як поволі пробуджується в душі Якіма — звичайного селянина, уперше прикликаного до виборів, його національна свідомість.

„Виборець” по своїй реальній красі, по опису жінки Якіма, типової Якимихи, по типовій розмові двох бабів — Якимихи з Іванихою — може бути порівняний із найкращими творами Нечуя - Левицького. Тут ми бачимо, що Н. Кобринська добре знала не лише осередок духовенства, але й щиро селянський, що вона розуміється не лише на жіночій душі, а й на душі звичайного селянина.

З інших коротких нарисів Кобринської з народнього життя дуже гарний у своїй безпретенціональності — це „Перша учителька”, ота „няня”, від якої діти так безпосередньо набираються знання народнього фольклору; через неї вони живуть в єднанні з природою і з усіма подіями селянського життя. Це гарненький нарис, на який чомусь критика не звернула жадної уваги.

Правдиво й майстерно написане теж оповідання „Жидівська дитина”. Спробу Кобринської перейти з життєвого реалізму на психологічну аналізу — „Судія” — не можна вітати, як удачу. Образ Судії вийшов неясний, блідий, а сама форма монотонна, не яскрава. Не має виразності й маленький нарис „Liebesanung” — томлення любови молодого студента, що все шукає свій ідеал — золотокудру дівчину з синіми очима. Мріє за нею в хаті, шукає на вулиці, гадає, що знайде на сіножаті в селі, куди їде на літо. Не без гумору написано оповідання „Янова”. Як баба Янова їхала одвідати сина в Бурштин з Пістиня (на Покутті) і які їй на цій короткій дорозі сталися пригоди.

Цими всіма повістями та оповіданнями закінчується реалістична високоталановита творчість Кобринської. Далі вона захоплюється народнім фольклором, трохи містичними настроями й пише новий цикл оповідань, які вже не мають жадного реалізму, одірвані від життя. Деякі оповідання — „Блудний Метеор” — вносять щось символічне, але, на нашу думку, досить неясно і необразно. З цих творів найбільш оброблене оповідання „Душа”.

Цікаво, як у творчій чулій душі Кобринської відбилися вражіння страшної війни, які вона переживала самотно в Болехові. Вона озвалася на ці страшні події коротеньким оповіданням - казочкою, як вона сама його назвала — „Брати”.

Це короткий з душі вирваний стогін. Трохи є тут символізму — зима — бабуся ходить по полях, і що вона на них бачить. Але Кобринська, що так широко шукала єднання з Наддніпрянською Україною, зі своїми сестрами за Збручем, не могла не підкреслити того найбільш драматичного моменту цієї страшної війни, а саме, що вона ставила один проти одного рідних братів. Вона не розробила цей момент, як то було б дуже бажано, вона лише дає короткий епізод, так просто, щиро, як і все її писання.

Нагробник на могилі Н. Кобринської в Болехові.

Освіта жінки в Галичині. Вона в своїх афоризмах залишила нам заповіт, якому вони щиро слідуєть, а саме: „Йти крок за кроком, добиватись своїх прямуючих до вищого розвитку людськості, прав — поборювати противні погляди, що задержують найприродніший хід нових питань, доказувати при кожній нагоді силу і спосібність, дану жінці природою, та

В літературних творах Кобринської виявляється та школа мистецького реалізму, яку заклали у Києві Нечуй-Левицький і яку продовжували галицькі реалісти й реалістки кінця XIX століття. В них крім того, одбилась ясна і яскрава постійна думка авторки за визволення жінки з її нудного пригнобленого стану. Це була життєва потреба того часу, яку Кобринська змагалась виконати і своєю громадянською діяльністю і літературними працями: і публіцистичними і белетристичними. І публіцистикою, докладами, відчитами й організаційною працею вона зуміла закласти той терен, на якому за 30 літ буйно розквітла й незалежність економічна і всебічна

здобувати всі становиска, що вьажуться з новими, пробиваючими собі нову дорогу, завданням часу — повинно бути ціллю змагань жіночого руху”.

В літературну галицьку скарбницю Кобринська доклала свої мистецькі оповідання, які ще довгий час будуть талановитими зразками реалістичної школи української літератури.

УЛЯНА КРАВЧЕНКО

(Юлія Шнайдер — Нементовська).

Серед піонерок жіночого відродження в Галичині стоїть зовсім окремо постать визначної поетеси Уляни Кравченко.

Уляна Кравченко.

вав найкращих українських учених і літераторів (Драгоманів, Франко, Зібер, Вовк і др.) До їх думок жадно прислухується молода співробітниця Наталії Кобринської і сама в душі своїй глибоко перетворює їх у щирі палкі слова.

Вона сама про себе каже: „Дивний мій цілий світогляд,

До цього часу ми не маємо її біографії, зякою могли б ближче підійти до цієї надзвичайної людини, зрозуміти ті переживання її душі, які відбилися такими глибокими думками в її поетичних творах. Вони цілком перейняті безмежною любовю до України, до її народу, але це не є той романтично-етнографічний патріотизм, який лунає в усій українській ліриці XIX в., хоч сама поетеса своїми молодими роками і належить до кінця того століття. В поезії Уляни Кравченко бренть шось інше, більш широке гуманістичне, шось близьке до найкращих принципів соціалізму, який саме в 80-і 90-і роки захоплю-

дивний та інший, як у тих, що мене оточують. Читаю Шевченка та писати так не пишу. Не переймаюсь, не наслідую нікого, нічого не напишу, не скажу; або скажу, коли найду мову на це, що в душі моїй від літ залягає. Кипучою мовою слова попливуть, я правду терням добула!*)

Це слова великого поета, який вірить, що знайде саме відповідне слово, щоб висловити правду. І далі вона себе називає співачкою недолі страждучих і обременених... „тому, що не може бачити і не жаліти, що між людьми замного голодних, нещасних“...

Печаль моя з тими посестріла,
Що в ланцюгах, що зносять горя гнет.
На те терплю я, що цю чернь любила
За ню боролась, в бідноті живучу,
Їй голосила світлих мислей лет,
В її побіду віри та блескучу!

В кількох словах своєї біографії**) вона щиро признається, що колись в ранні молоді роки вона відверталася від виду нужди, іменню тому, що краса в душі царила, і краси бажала, що затяжко було бачити нуждарів, поборювати себе треба було волі міццю. І я в блесках і звуках купалась в ранці життя... Та пізнавши людське горе зблизька, не можу замкнути очей — не можу про одну зовнішню красу співати — рада б пісню, ділом горе людей зменшити...“

І вона, тільки скінчивши семінар, іде учителювати в народню школу, несе туди „в народ“ найкращий цвіт своїх думок, свою молоду повну любови енергію. Її вже не тягне в країну краси в Італію — її дух лине туди, „де наш край, музицька де сімя“!

Почавши працювати коло сучасного її руху жіночого визволення, вона скоро переходить до більш широких тем, до свого народу, якому присвячує багато гарних і дуже сильних поезій і вже в 1884 р. каже:

Люблю тебе, народе мій убогий,
хоч ти в ярмі.
Люблю тебе хоч ти, тяжкий невіжа,
живеш у тьмі!

І не розкриваючи перед нами інтимних причин її смутку й журби, вона дає нам більш глибоке їх пояснення:

*) Див. У. Кравченко Спроба характеристики її творчости. В. Міропільський „Дзвони“ ч. 4-5, 1933 р

**), Див. Нова Хата ч. 12 1928

О, як же можна думати про щастя,
Де нужда точить море сліз і крові?

— — — — —
Коли б не чула, що говорять люди,
Терплять насилля від тиранів світа,
Коли б не знала, що є в світі зло,
Коли б не знала . . . я була б щаслива!

Скільки щирости й правдивої розпуки відчувається в цих журливих переживаннях поета, і не дурно ціла низка цих віршів названа автором „З пісень болю”.

Уляна Кравченко має широку літературну освіту. Вона знає Гайне, Шіллера, Ленау, О. Толстого, Шевченка, Франка і інш. Деякий їх твір наче наводить її на якусь рідну їй тему, але зараз же вона випещує її в своїй творчій глибині цілком по-своєму, додаючи їй свої думки, свої змагання.

Ось так рівнобіжно написала вона на тему О. Толстого — „Ти знаєш край”, але вклала до неї свої власні образи, слова. В усій своїй творчості вона залишається оригінальною, особливою, як це й сама за себе каже:

Собою я...
Коли б мусіла я бути іншою,
Жаль було б мені себе самої,
Не жила б я — коли б я мусіла
Бути не собою — а іншою..
Фальшу маски ненавиджу,
Такою хочу бути, якою душа моя,
Коли б іншою явитися доводилося,
Марніла б я, як квітка без води...

І от у цій самотності відчувається в нашій поетеси щось велике, на що вона спирається і в своїй творчості, і в своєму життю. Це велике є — її релігійність, її щира впевненість в існуванні морального Абсолюта. В українській поезії мало лунають такі песимістичні стогони, які ми бачимо в віршах У. Кравченко „З глибини”. В усіх є або звернення - оклик, або молитва до всемогутнього Духа-Отця Вселенної, щоб дав „сили серцю до життя по правді, до жертви в ділах”... („Prima vera”, стор. 83). І разом з цим великим Богом живе в душі нашій поетеси ще одне божество, яким живе якому вона служить віддано — це Україна,— і в віршах її вириваються час від часу такі глибокі пережиті слова:

Україно! Єдина ти на світі,
Яка ти мені мила і свята;
Моя ти Нене, я ж твоя дитина,
Що суть душі завдячує тобі!

В У. Кравченко, як у самої людини, так і в її поезії відчувається духовна моральна сила, яка корисно впливає на молодь, виховує її в принципах високого розуміння обов'язків у житті. В якихось „Спогадах”*) цілком справедливо сказано, що читання поезій У. Кравченко викликає „душевне піднесення, хочеться бути ліпшою, потрібною в житті, мати силу йти на новий шлях”.

От через що ця шановна піонерка жіночого відродження в Галичині має право присвятити молоді цілу збірку своїх поезій і сказати в ній:

Одна лиш ціль,
Тому з нас кождий присягає
У Твоїх стіп:
Прийmemo, з пут Тебе звільнити,
І труд і біль,
Для Тебе кров дамо пролити!!

Щаслива українська молодь, що має в своїй літературі таких духових керівниць, як О. Кобилянська, Леся Українка і У. Кравченко.

МАРКО ВОВЧОК.

(Марія Вілінська. По першому чоловікові — Марковичева, по другому — Лобач — Жученкова)

* 1834 — † 1907 — 1934.

Це ім'я переносить нас у ту далеку й дуже цікаву епоху, що її відділяють від нас уже 100 літ. Епоху, яка була осяяна генієм Шевченка і в яку вихохались основи нашого національного світогляду. Вже пролунала перша свідомо літературна думка Котляревського; вже пробуджений був творами Квітки в українському суспільстві інтерес до життя й долі українських селян; трудами Метлинського, Мак-

*) Нова Хата ч. 12. 1928 р.

Джерела: Твори У. Кравченко. „Час“ (буковинський) Стат. М. Омельченко. У. Кравченко. 1933 р. ч. 1249—1250. „Нова Хата” 1928 р. ч. 12. „Дзвони”. 1933 ч. 4-5

симовича й Костомарова розпочато наукові обслідування душі українського народу, як вона виявлялася в народній пісні і в історії, і визначалися в декляраціях Кирило-Методіївського Тов-тва основні нариси політичного думання українських поступовців.

Марія Марковичева (Марко Вовчок).

Але ще зоря нового життя на Україні боролася з темрявою вікової неволі під пануванням московських царів і петроградських імператорів: Шевченко страждав за своєсмільне надхненне слово на далекому засланні, суворо покарані були члени Кир. Мет. Товариства і тяжко конали в кріпацькій неволі мільйони українського народу.

Сентиментальні повісті Квіткі й етнографічні ескизи Стороженка не торкалися тяжких умовин життя того часного понево-

леного селянства, лише вірші Куліша та його художні історичні повісті тримали українське суспільство в тому ж піднесеному настрою, який був викликаний сильною поезією Кобзаря.

І ось в такий то час в 40 та 50 роки культурного пробудження харківського та київського суспільства виступила на літературну працю та надзвичайна жінка, яку сам Шевченко називав „своєю донею”, яку в присвячених їй віршах він називає „кротким пророком” — Марія Марковичева, що писала під імям „Марко Вовчок.”

По своїому походженню не була вона чистою україн-

кою; народилася в 1834 році, в родині мішаної національності польсько-українсько-литовських батьків. Мати її була добре освічена й старанно виховувала своїх дітей. Марія виросла гарною, спритною, добросеречною дівчинкою. Для навчання мати післала її до приватного пансіону в Харкові. Там, мабуть, Марія уперше зустрінулася з українським рухом, бо харківський університет був тоді його центром; там серед професорів визначались українці: Метлинський, Корсун, Костомарів, Петренко; там видавалося українські літературні збірники „Сніп“, „Молодик“.

Потім в Орлі, де М. В. проживала у своєї тітки, збиралось у сальоні пані Мордовиної чимало харківських студентів і московської інтелігентної молоді, а також і місцевої інтелігенції. У цієї ж тітки молода дівчина познайомилася з визначними російськими етнографами — Якушкіним, Кіреєвським. Сюди ж до Орла був висланий Опанас Маркович (покараний за участь в Кирило-Методіївському Тов-тві).

Українську мову вона почула в дитячі роки від свого діда, який старечим голосом, але з великим почуттям співав їй українських пісень. Особливо ж захопилася Марія українськими піснями, коли почула їх в гарному виконанні молодого баритона, висланця з України — О. Марковича. Вона й сама була дуже музикальна, добре грала на фортеп'яні, мала велику музичну пам'ять і знала на-пам'ять до 200 народніх пісень.

В 1851 р. М. В. одружується з Марковичем, і він везе свою гарну жінку до Чернігова, де стає на посаду коректора „Чернігівських Відомостей“. Молода жінка, що звикла в своїй родині до заможного життя, зазнає тут справжніх злиднів.

Родиться в неї дівчина, та скоро вмирає, а батьки не мали грошей, щоб їй який-такий хрест поставити. Починаються переїзди Марковичів у шуканні заробітку з Чернігова до Києва, з Парафіївки де перебували в багатого землевласника Тарнавського) до Немирова. Але Марія Марковичева вже намітила собі певне завдання і скрізь корисгується усякими обставинами для його виконання: у Тарнавського вона придивляється до того, як пани поводяться з кріпаками; в Києві оселяється на Куренівці, знайомиться з народом, вчиться його мови, записує народні оповідання, прислів'я, пісні, складає цілий словник української мови; в Немирові, де чоловік її служить учителем у гімназії, вона опинилась серед національно свідомого учительства. Її краса, ласкава, горда вдача, її розум скрізь приваблюють до неї людей.

В 1853 р. родиться син Богданко і стає на все життя коханою дитиною і батька і матері.

В Немирові усе інтелігентне життя в гімназії купчиться коло обох Марковичів. Марія Олександрівна і тут продовжує учитися української мови; користується порадами вчителя Дорошенка, доброго знавця мови. Сам Немирів поза стіни гімназії не мав нічого привабливого — це було польсько-жидівське містечко, (усього 5500 мешканців), що належало багатому панові Потоцькому. Але околиці Немирова були надзвичайної краси. Чимало прогульок робила Марко Вовчок і по своїй звичці заводила знайомства серед селян.

Тут, серед гарної природи, серед дружнього товариства написала М. В. свої перші оповідання і в 1857 р. післала Кулішеві: „Знай, ляше” та „Викуп”. В листі завважила, що це все правда, а не вигадка. Куліш їй дещо поправив, але вона не з усіма його заввагами згодилася і тільки після нових поправок оповідання були подані до друку.

Куліш і не гадав, що автор це жінка, і казав, що він, як бджола Божа, випив найкращу росу з квіток нашої мови, бо покохав той люд, який виливає всі свої думки, всі свої почуття тією мовою.

В тому ж році Марія Олекс. поїхала до Орла, і в листах до свого чоловіка пише: „Як засну, так і сниться мені Україна”. Це був момент повороту Шевченка з далекого заслання і всі українці гарячково його чекали. Вона пише: „Пан Тарас їде, може й на Вкраїні буде”. І вона не вертається до Немирова, вже не задовольняє її провінціяльне життя, тягне її до широкого світу. Вона їде (усе зі своїм Богданчиком) в Москву, Петербург, де український гурток приймає її, як свого члена.

Шевченко привітав її, як найліпшу доню, а за її творчість сказав, що це світла, свіжа струя повітря в задушній кімнаті. Він подарував їй свого „Кобзаря” з таким написом: „Мойй єдиній доні Марусі Маркович — і рідний і хрещений батько Тарас Шевченко”. Велика це була пошана і М. В. була щаслива нею. З новою самопевністю писала далі оповідання, перекладала їх на російську мову, друкувала в місячнику „Русській Вестнік”.

В ті часи українські письменники частенько писали двома мовами — і Куліш, і Глібів, і інші, а „Русській Вестнік” до українства ще не набрався такого ворожого тону,

який у ньому запанував у 60-тьох роках. І не з самими українцями познайомилася Марія Маркович у Петербурзі, — вона мала приємність зустрінути приятель і серед російських найвидатніших письменників, як от: Тургенєв, Пісемський, Некрасов, Чернишевський і ін.

М. Вовчок відразу стала в ряди поступових літераторів, і вони вітали її, як талановитого борця за визволення народу з кріпацтва, за яке тоді велись розмови в суспільстві і підготовлялась велика реформа 1861 р, осипали похвалами кожний її новий твір.

М. В. хотілося ще більш побачити світу, ще краще ознайомитися з новими поступовими ідейними течіями. Вона їде з Тургенєвим закордон лікуватися. А що залізниця ще тоді не було, вони їдуть в кареті втрійку з Богданом; увесь час ведуть цікаві розмови за літературу, за тогочасний політичний стан в Росії. В Європі живе довго в Парижі, в Німеччині; листується з Герценом, з Лавровим. Герцен захоплюється її оповіданнями. „Її книга”, каже він, „незрівнана річ її треба перекласти на англійську мову”. Він закликає її до себе в Лондон, але за браком грошей вона не могла поїхати. Взагалі її знайомство із відомими поступовими тогочасними діячами і росіянами і поляками дуже шириться; перед нею встає новий світ, вона прагне активної праці, багато пише, читає...

„Мені мила ця робота, пише вона чоловікові: тим, що вона мене наче заносить у степи, гаї, поля України”...

В 1860 р. вона розходиться з своїм чоловіком, але без сварки, без зради, лише через бажання бути зовсім вільною, незалежною. Дружні відносини між ними тривали аж до смерті Панаса Марковича. М. В. залишається з Богданом ще кілька років закордоном; живе виключно на свій літературний заробіток і часто зазнає з дитиною справжніх злиднів. Вона не вміла поводитися з грішми; як одержить хоч і великі гроші але за який тиждень вже сидить без панчіх, та їсть сухий хліб, аби Богданчикові всього вистачало. Любила красу, природу, їздила до Італії, відвідала Фльоренцію й ін. міста. Хоче повернутися „додому” в Петербург, але все не може назбирати грошей на дорогу; живе з сином в злиденній хаті на краю Парижа, годується кавою та овочами; багато пише оповідань, але не має вже такого захоплення в своїй творчості, як колись. В своїх листах до чоловіка пише розчаровано: „Краще б я щось робила, як ті писання... Що вони значать? Читають їх ті, ко-

му це не дуже потрібно, а тим, яким ні читати ні робити не можна — що їм ще одна дудка в очереті? В Росії хочу завести школу дитячу, це буде корисніше для людей, а писання ні до чого не доводить”...

Аж тільки 1867 р. покидає вона Париж і повертається в Петербург; але застає в ньому вже інші часи, інші настрої. „Основа” — український місячник, де розпочалась праця М. В., була закрита; українці розвіялись, не було центра, Шевченко вмер, Опанас Маркович також умер. Залишилась Марія Олександрівна з малим сином удовою без усякого матеріального забезпечення. Російські поступові журнали влада також переслідувала; каса їх все була порожня. Але М. В. не упала духом, вона мала друга в особі свого брата в-первих — відомого російського письменника Пісарєва. Недокінчені свої українські твори сховала в скриньку до слушного часу, а прийнялась за переклади — недурно ж вона володіла 8 мовами.

Та не довго вона прожила вкупі з Пісарєвим, не довго тішилась його щирою ласкою. Він помер, утонувши майже на її очах. Зосталась вона самісінька зі своїм Богданком, для нього працює над перекладами, над своїми оповіданнями в російській мові.*)

Організувала гурток молодих жінок біля журналу „Переклади найкращих чужомовних письменників”, видає дуже гарні поступові книжки, ілюстрованого Жюля Верна, романи Е. Шатріяна, багато іншого. З цього часу М. В. цілком відходить від українського руху, не цікавиться українською літературою, не визнає наших культурно-політичних змагань. Її укоханими книжками стають твори грецьких та латинських клясиків Тацита, Горація, Аристофана, кохається в Біблії, Корані, Галмуді.

Правда, що в 70-тих роках і самий рух український тяжко переслідувано; наказ 1876 р. цілком придушив на Україні всю культурну справу — і мистецтво, і літературу.

В кінці 70-тих років душею Марії Маркович опановує якесь суцільне розчарування; вона перестає писати і по російськи. Виходить заміж за п. Лобач - Жученка і з чоловіком покидає Петербург. Чоловік, що її дуже кохав, веде її до себе на Кавказ.

*) Найкращі з них появились друком в „Отечественних Записках.“ Це „Живая душа“, „Записки причетника“, в „Глуші“, „Тепле гніздечко“ і ін.

твори і українські і російські і їй доводиться з приводу цього воювати з цензором — те, що вільно друкувалось в 60-их роках, тепер ставало нецензурним.

Марія Маркович мала добре, чуле серце; рада була всім допомогти, але постійні грошеві труднощі постійні злидні драгували її, особливо, коли вона залишалася самотня, безпомічна. По своїй освіті, по розуму це була визначна жінка, особливо в ті часи, коли не існувало високих жіночих шкіл, тай у гімназіях наука була обмежена.

Я бачилась з Марією Олександрівною в Петербурзі в 1874 р. Це була імпазантною краси жінка, вже коло 40 літ. Видаючи Шевченкового „Кобзаря“, мій чоловік прохав її написати свої спомини про великого поета, який так її любив. Вона сиділа перед нами така спокійна, така величня, а чудові очі якось мрійно дивились, наче в те далеке минуле — коли то вже проминули може найкращі дні її бурхливого життя. Потім ці очі з безмірною ласкою переходили на сина Богдана з виразом матерньої гордості: що ось то якого гарного, стрункого парубка виплекала вона сама, своєю вдовиною працею. І дивлячись на цю вродливу паню в чорному вбранні, таку горду, я дивувалась, — як змогла вона так глибоко, так правдиво зрозуміти душу нашої селянки і так клясично просто її вималювати.

*

*

*

Що сказати про її твори? Вона виступила зі своїми „Народніми Оповіданнями“, цілком незалежна від впливів попередніх українських письменників. Від Шевченківської романтичної лірики в творах М. В. література українська перейшла до соціальної прози. Перше, ще вражало в її оповіданнях, це її чудова мова. Куліш у передмові до 1-го видання її оповідань пише: „Живучи поміж селян, (автор) прислухався до їх розмов з великою увагою і що вони поміж себе розказували, те він і пише, розказує про нарід, люблячи і шануючи його“. Він знаходить у М. В. репродуктивний талант. Але Шевченко більш правдиво каже, що ці „Оповідання“ — це не просто фотографії, а творча синтеза, себто з окремих спостережень М. В. творила типи, при чім постійно виявлявся поетичний відблиск реального життя.

Кожна тема має свій кольорит (напр. „Інститутка“, „Два сини“), інший ритм мови, а постаті в кожному оповіданні мов вирізьблені. М. В. справді перша створила в українському письменстві форму новель, яку пізніше обробили Федько-

вич, Коцюбинський, Стефаник. І всі ці оповідання насичені ненавистю до кріпацтва — це головний протест талановитої, свободолюбної письменниці проти неволі — недолі українського селянства. Дехто любить називати М. В. українською Бічер Стов, але можна сміло сказати, що талант М. В. сильніший і дає більше різноманітних психологічних характеристик і більш різноманітних обставин, в яких загинули окремі постаті селян і селянок.

Тепер, у новому столітті, при нових вимогах літературної критики трудно дати вірну оцінку прекрасним невмірущим „Народнім Оповіданням“ Марка Вовчка, і ми можемо лише обмежитися та згадати той вічний присуд, що його видав на її твори Шевченко:

Недавно я поза Уралом
Блукав і Господа благав.
Щоб наша правда не пропала,
Щоб наше слово не вмирало..
І виблагав! Господь післав
Тебе нам, кроткого пророка
І обличителя жестоких
Людей неситих. Світе мій,
Моя ти зіронько святая,
Моя ти сило молодая!

ГАННА БАРВІНОК.

(Олександра Михайлівна Кулішева).

1828 — 1911.

23 пипня 1931 р. сповнилося 20 літ з дня смерті пані Олександри Михайлівни Кулішевої, відомої більш під своїм прибраним літературним назвиськом (псевдонімом) Ганни Барвінок. Відома вона українському громадянству і як кохана дружина визначного українського ліяча й письменника П. Куліша, і як сама визначна письменниця, що в своїх коротких оповіданнях малювала побут селянства на Великій Україні.

В усіх своїх творах вона звертає найбільшу увагу на долю селянської жінки і правдиво звать її „Поетом жіночого горя“. Бо мало веселого й щасливого спостерігала вона в родинному життю української селянки, і її недолю вона правдиво описала.

Олександра Михайлівна Кулішева була дочкою чернігівського землевласника Білозерського. Народилася вона на батьківському хуторі під Борзною—Мотронівці. Батько колись учився в київській академії і дома в вільні від господарської праці години багато читав. Завдяки своїй освіті він постійно займав виборні посади: то маршала, то повітового комісаря.

Мати Олександри Михайлівни була дочкою козацького сотника. Вона кохалася в українській мові, в українських

Ганна Барвінок

Смольний Інститут (або „Манастир”, як його тоді називали) в Петербурзі, добре знала мови й сама навчала дівчаток німецької та французької мови, та ще грати на фортеп'яні й танцювати. До української літератури, що тоді лише народжувалася, Козакова ставилась прихильно, але своїм ученицям не дозволяла розмовляти „мужичюю мовою”.

В цьому сільському пансіоні сестрам Білозерським велося дуже добре, та несподівано п. Козакова вмерла. Після того О. М. повчилася трохи в пансіоні Принцлейна в Коно-

піснях, любила читати. В своїх звичках, побуті родина Білозерських стояла дуже близько до селянського життя. Від матері О. М. одидичила уміння, здібність близько підходити до простих людей і викликати їх довіря.

Ще малою дитиною вона втратила батька; мати сама мала дбати за освіту своїх дочок Олександри і старшої Надії. Вона одвезла їх аж на Полтавщину в село Кропивне прилуцького повіту до якоїсь полковниці удови пані Козакової, яка тримала в себе пансіон для дівчаток одного віку з її власною дочкою. Козакова сама скінчила

топі; та й тут їй не пощастило: пансіон було закрито, і дівчинка повернулася додому. Так освіта її й закінчилася на 14-му році.

О. М. дуже любила помагати мамі в господарстві; училась хазяйству за приводом старої ключниці Уляни. Ця наука дуже їй придалася, коли вона, вже дружиною Куліша, переживала тяжкі злидні. Господарська праця крім того ставила її в близькі відносини з простим людом; в розмовах з жінками вслухувалася вона в гарну народню мову, часто пізнавала ріжноманітні події з родинного селянського життя.

І ось на цей тихий хутір Мотронівку доля приводить пана Куліша. Він приїздить на літні вакації з Білозерським — братом О. М. — редактором першого українського журналу „Основа“ (в Петербурзі).

Кулішеві подобається тихий хутір, гостинна родина, життя, що пройняте українським духом. Він пише там свій славетній твір „Чорна рада“; він має там навіть йому приналежну кімнату в гостинній хаті Білозерських і поволі закохується в молодшій панні Олександрі. Покохала й вона його, та знаючи, що мати її, хоч і шанує п. Куліша, але не дасть згоди на їх одруження, тримала себе дуже стримано. Але сам Куліш через брата Олександри добре знав, що вона його кохає, і одного разу вирішився просити у пані Білозерської руки її дочки. Мати суворо сказала, що Олександра вільна, і що вона сама вже не бажає зближення з ним. Гордий Куліш сміло їй у цьому заперечив. Глузуючи з його самопевности, мати покликала дочку й запитала її:

— От Пантелеймон Олександрович запевнює мене, що ти його любиш?

— Так, я люблю Пантелеймона Олександровича, — твердо одповіла молода панночка.

Але й після признання дочки пані Білозерська знов повторила, що вона свою дочку за п. Куліша не оддасть.

Кажуть, що великий письменник, заховавшись у своїй хатинці після цієї розмови, довго гірко ридав і ранком другого дня виїхав з Мотронівки.

Та не така була Олександра, щоб забути свого коханця. Добра, тиха дівчина виявила тут усю свою тверду вдачу й сказала матері, що вона не піде проти маминої волі, але й за нікого іншого ніколи не піде заміж.

В 1846 р. Куліша уряд вислав з науковою метою за кордон, а саме для вивчення слов'янських мов. Перед виїздом він заїхав на Україну... в Мотронівку та знов прохав

п. Білозерську віддати йому доню. На цей раз вона згодилась, бо гадала що ця поїздка свідчить про поліпшення матеріального стану молодого.

Зараз же відсвяткували весілля, на якому боярином у молодій був Тарас Шевченко. На весіллі він був дуже веселий і жартуючи усе іспитував в українській мові старших сестер Олександрі. Його запитали, чому він не іспитує самої молоді, Шевченко відповів:

— Я не іспитую її тому, що вона — майбутня Кулішева дружина, а він не одружився б з нею, коли б вона не складала іспиту з рідного слова...

Сам Куліш так вихвалює свою молоду в одному своєму листі: „Гарна і розумна в мене жінка. Знає добре нашу історію, а пісні так співає (наські), що аж серце радіє”.

Але не довго могли молоді радіти своєму щастю. В цей час московський уряд дізнався за існування таємного українського товариства, відомого під назвою: „Кирило - Методіївське Братство”. Воно складалось з визначних учених і поетів тогочасних на Україні. Не виявляло ніяких шкідливих для держави намірів, пропонувало лише необхідність визволення усіх кріпаків, братерську зеднаність усіх слов'янських народів і для всіх людей заповідало життя правдиво християнське.

Однак усі такі заповіти здались московському урядові підозрілими; він закрити це товариство й почав арештувати найбільш діяльних членів Братства: Костомарова, Шевченка (по його повероті з весілля з Мотронівки) і др. Куліша захопили по дорозі за кордон, арештували в Варшаві. Молодій дружині його жандарми пропонували повернутися додому, давали гроші на дорогу. Але вона не згодилася, спішила слідом за чоловіком до Петербургу, ходила до нього в тюрму на побачення; далі разом з ним поїхала до м. Тули, куди заслано українського письменника, поета, діяча...

Так і надалі О. М. завжди стоїть коло Пантелеймона Олександровича, переживаючи усі його недолі. Правда, був такий час у їх життві, коли їм доводилось жити наріжно, і Куліш захоплювався різними жінками: — панна Милорадович, Марко Вовчок, але скоро серце його знову линуло до його дружини, яка тимчасом змагалася добрим господарством виробити які-такі грошенята для свого чоловіка.

І Куліш це добре цінив. Він пише їй: „Саша, да благословен буде день нашого знаомства. Много горя іспитав я від свого неблагорозумія, але душа моя задоволена свідомістю, що мене любила й любить така гарна, шляхотна жінка”.

А в листі до одного свого приятеля він каже: „Без цієї особи не можу ніде жити, хоча б у самому раю. Без О. М. книжка моя не була б написана. Увесь життєвий клопіт взяла вона на себе, березучи мій спокій, мій час, моє здоровля. Жадна жінка не могла б стільки зробити для письменника, і разом з цим вона ще знаходила час писати свої власні оповідання, т. з. „З народніх уст”.

О. М. прощала своєму чоловікові усі його хиби, усі прикrostі, які він їй робив. Вона схиялась перед ним, як перед якимось богом; вона шанувала його, як українського патріота, який увесь був відданий тій справі, тому народові, для якого він працюва.

Тяжке горе було для О. М., коли помер її чоловік. Та й після його смерти вона, повна думок за нього, оздоблює його могилу, для чого щороку проїздить з Полтавщини, де вона жила вдовою, на хутір Мотронівку; клопочеться коло переносу будиночку, в якому жив і помер Куліш, до великої оселі Кочубея в його парк, і сама літом коло нього живе. Вона уважливо складає усі твори, усі папері небіжчика й видає їх частинно в Росії, частинно в Австрії, щоб уникнути суворої московської цензури.

Така була Олександра Михайлівна Кулішева, як людина, як дружина. Не кожний визначний письменник, діяч мав щастя жити під таким ласкавим, розумним доглядом; не кожний мав коло себе такого вірного друга, що розумів його найкращі думки, мрії і сам міг працювати в одному напрямку зі своїм великим чоловіком. Таке щастя дала Кулішева своєму чоловікові.

II.

Що ж саме писала Ганна Барвінок? Ми вже завважили, що вона в своїх оповіданнях зупиняється спеціально на жінках-селянках, правдиво розкриває перед нами їхню душу, яскраво змальовує їхній побут, хатні обставини, в яких вони живуть.

Мова її бездоганна, кольоритна, образна, як і справді народня. Як зразок цієї мови можна привести тут уривок з одного з найкращих її оповідань „Русалка”. — Оленка оповідає пані усі свої нещасні пригоди: „Треба набігти тро-

пи, а набігши треба її держатися. Лежачого хліба ніде нема. Обізувалась доля, по тім боці моря. Я його слідочок листячком прикривала, слізьми ті листочки зрошала”.

Уся мова, як квітками, перевита народніми прислів'ями. Інший раз прозова мова лунає як пісня, з глибини наболілого жіночого серця. В тій же „Русалці” читаємо: „Ох, тай тяжко ж мені споминати про моє щастя”, каже вона тій пані, що зацікавилася її долею: „Мабуть чи не важче, ніж про нещастя. Бо в нещастя я сама вбрела і впливла, а щастя втекло хутко, мов та пташка, що крилечками стрепенула, в темні луги полинула”.

Про свою недолю жінки оповідають так просто, без усякої злоби, от як каже напр. Стеха з опов. „Пяниця”: „Бе він мене, коли не кулаком, то словом приснопить. Нікого йому і соромитись: нас двоє. Щодня вже за мене береться... Бе і не до загину... Коли яка копійка трапиться, він у тій бесіді її й посадить. Сидить у шинку, не йде до мене... Було кажу „Слухай, Грицю, як ти пусто йдеш, та й я пусто піду”. Він мене коромислом як опереже... Усе, що мала, позакладала, попродавала... Заходився він: моя хата! Тай затіявся її продавати. Я пішла до громади просити, щоб відстояли, а послі і до судді... Ну, вже він мене колинчив, колинчив після сього...”

І ця нещасна жінка не згубила розуму коло такого чоловіка, а ще й дітей в люди вивела, пяницю-чоловіка годувала! Біда не пригнічує цих міцних душею жінок, а лише викликає усі їх фізичні та розумові сили, щоб своїх дітей і себе вирятувати; і одна з цих жінок сама гордо каже: „Я з долею тай з людьми боролась та ніби і гірку долю поборола і людський недорозум”. („Молодеча боротьба”).

З більшим одчасем скаржаться на свою недолю молодичі (див. опов. „Квітки з сльозами, сльози з квітками”): „Підеш на музики та вернувшись як почнеш плакати, в сиру землю битись! Люде веселяться, долю мають, а ми робимо і годимо та нам і світ здається не світить. Дівчата, як ті бджілки гудуть, бо в їх думок веселих багато, надії та надії; як та веселка цвітами процвітає. А нам і вбиратись не вільно. Дарма, що в скрині як налито, землі важко, а ми в старому йдемо, мов з довгою рукою старці під церквою, — йдемо дивитись на людей, як вони веселяться”. І тут читаємо ту саму променисту, образну мову.

Однак не в усіх оповіданнях малює Г. Барвінок саме горе. — ні, в деяких виводить вона й гарне, щасливе по-

дружжя („Лихо не без добра”); в інших виявляє жінки, охоплені коханням, якому вони ціле своє життя немов співають хвальний гімн. Кохання, серед горя, недолі, безпросвітності життя селянської жінки, стає її єдиним промінням щастя, світлом, яке хоч раз на життя та освітлює його, як то є в оповіданнях „Русалка”, „Не було змалку, не буде й до останку”, і в інш.

Цікаво, що силу кохання Г. Барвінок спостерігає не лише в жіночій душі, а і в душі літнього чоловіка, який вдруге оженився. Сам вдовий і оженився зі вдовою і ось як він розбирається в своїх неясних ще для нього почуттях:

— „Чого ж це воно мені так? І весь той сум мов чарами відвело мені. І на возі мені не сидиться. Ліпше б я пішов поміж нивами по обміжках, слухав би, як жито шумить, і грає колосом. Що вже там ні говорить небіж, я його не слухаю — у мене в око жита, жита хвилясті... Таке мені приваджується, що Бог його знає й що, а сам такий чогось добрий зробився”!

І підо впливом цього почуття любови старий вдовець робить добро своєму небожеві і вбогій вдові сусідці, і старцеві божому, а Ольга жінка його кохана „з перед очей не сходить”. („В осени літо”).

Так прекрасно виявила тут Барвінок не лише вплив кохання на душу чоловіка, а й те душевне поріднення селянина з природою, яке завжди панує в хліборобському побуті.

Чудовий тип цілком український виводить Г. Барвінок в старому дідові баштанникові („Русалка”), який сам прийняв до себе маленьку дівчинку, що зявилась з жита, мов русалочка, і якої усі люди жахалися. А він, той дід самотній, на своєму степовому баштані упадав коло неї, як коло рідної дитини, і так щасливо ділили вони сухий хліб в своєму курені і радісно жилось обом, аж поки смерть діда не осиротила вдруге гарної безталанної русалочки.

Такі то цікаві постаті виступають під пером письменниці на тлі правдивого селянського побуту і в духовій красі їх безпосередньої вдачі.

В 1901 р. українське громадянство святкувало ювілей сороклітньої літературної праці Ганни Барвінок — „Поета Жіночої Доли”, як зве її Б. Грінченко (див. Літ. Наук. Вістн. 1900 р. кн. IX).

Не прилюдно провадився цей ювілей, але в затишну гостину до хутора Мотронівки зібрались приятелі й прихильники Ганни Барвінок. В своїх привітаннях вони славили її „правдиві щирі малюнки народнього життя, надзвичайно прості, але осяяні сяєвом любові нашому серцю поезії, повиті сумом того горя жіночого. І ми залюбки придивлялися до Вашого малювання, упивалися співучим словом вашої народньої мови. У нас так мало було слова. Ви були одною з перших і довгий час стояли самотньо, і це ще побільшує нашу повагу до Вас“...

Так вітали правдивим словом чернігівці свою талановиту, скромну землячку. Нам залишається додати до цього ще поетичне привітання, що його склала Ювілятці поетеса вже молодшого покоління — Дніпрова Чайка: „Низенько при землі, не розлучаючися з нею, стелився нищечком барвінок невмирущий. Лютують бури над землею, дуби тріщать, барвінок тулиться щільніш до Матері Землі. Од лютого морозу лаври зблякли, — барвінок зпід снігів зеленими гілками потішає, що не на віки ота негода та зима. Живий зеленіє з барвінку невмірущого вінок — не кривдою добутий, — хай легко ляже він на те ясне чоло, яке щирістю його в долі заробило і з давних літ його лиш пильнувало, а не тяжких славетних тих вінків.“

Ганна Барвінок померла 80 літ в 1911 р. Пройшли два покоління, село змінилось, змінилося все на Україні, але народні правдиві оповідання Ганни Барвінок зберегли нам той побут, ті прекрасні образи з глибини життя українського народу; дали нам змогу заглянути в ті прекрасні жіночі душі, намилуватися постатями жінок — виховниць нових поколінь. Вони силою волі й безпосереднім розумом вміли опанувати найтяжчі обставини життя і гордо нести тернистий вінець материнства.

За те, що Ганна Барвінок наблизила нас до цих жінок, віковичне їй від нас спасибі!

ОЛЕНА ПЧІЛКА.

(*Ольга Петрівна Косачева*).

1849—1930.

Коли згадуєш Ольгу Петрівну Косачеву, то все стає в уяві гарна постать з прекрасними очима, тісно затисненими устами й виразом твердої непохитної волі та ясного ро-

зуму. Розум і воля справді виявились в усій її діяльності, кермували усім її і особистим і громадянським життям; вона не знала компромісу, мала певні переконання і велику мужність, щоб їх ясно й рішуче висловлювати. Усе життя вона любила український нарід і віддано йому служила своїм різким словом, ненавиділа ворогів українського народу і сміло виводила на світ усю небезпеку всякого з ними

Олена Пчілка.

еднання: чи то були жи-ди, чи славетні представники російської культури — Белінській, Мілюков, Толстой Лев, в якому визнавала і великий талант літературний і теж велике моральне фарисейство.

Ми не доцінювали тих рис прямолінійного її думання; нас вражала різкість її доган і неприхильне поведіння з усіма, кого вона визнавала не досить націоналістичних переконань. Ми вважали її шовіністкою в найбільшій значенню того слова. Між нами (українською київською і петроградською інтелігенцією) ще багато було незрячих політиків, що могли захоплюватися російською культурою, що соромилися одверто визнавати жидів за безумовно шкідливий для нас

соціяльний і політичний елемент у російській державі. Ми не доцінювали її мужности в виразі своїх переконань і суцільности тих її переконань.

Між нею і мною ніколи не було і не могло бути тої інтимности, яка еднала її з Старицькими й Лисенками. Вона не прощала мені моїх міжнародніх звязків і симпатій, та московської мови, що я часто вживала*).

*) Побачила Ольга Петрівна мою маленьку внучку і замість привітання каже: „Так оце та дівчинка, що на півня каже — п'тух“?

лася з думками, що панували в її пресовому органі „Рідний Край”.

Але суд історії, історії усіх страждань українського народу, виявив правдиву правоту її „шовінізму”, її впертої прямолінійности. „Несть добра із Назарету — несть добра із Москівщини”. Неправильні усі наші мрії та надії на міжнародні наші звязки. Ось перед нами український нарід в абсолютній самоті, відокремленості душигься під московським настирливим знущанням, гине в імя ідеалу московської культури з усіма її Толстими, Мілюковими, Петрами Великими і tutti quanti. Правду каже Д. Донцов: „Вісторії воюючого українства займе постать Олени Пчілки одно з найперших місць”! (Див. Л. Н. Вістник 1931 кн. V. Д. Донцов. Олена Пчілка, стр. 452).

Олена Петрівна Косачева, сестра М. П. Драгоманова, народилася 17 липня 1849 р. в Гадячу над Пслон, в родині дуже інтелігентній і разом з тим пересякненій українством, його фольклором і його поезією. Про свої дитячі роки Олена Пчілка пише досить докладно в своїх спогадах про М. Драгоманова (Україна 1926 кн. 2-3). Дитинство минуло дуже втішно в дуже близьких відносинах з гадяцькою дітворою. Навчилися діти всього першого знання під доглядом дуже ласкавого, широко-освіченого батька.

Виростаючи, О. П. все більше здружалась зі своїм старшим братом Михайлом і розвивалася під його впливом. Середню освіту одержала вона в пансіоні в Києві, а свята всі проводила з братом. Коли ж він оженився з Людмилою Кучинською, то вона й жила в нього, в 1867 р., і бачила в них багато українців.

Тут повстало в О. П. перше зацікавлення етнографією, для якої вона зробила так багато.

В 1868 р. вона одружилась з п. Косачем, головою зїзду мирових посередників у Новгороді Волинському, куди він повіз і свою молоду жінку. На Волині О. Косач цілком віддалась етнографії: записувала пісні, які передавала Лисенкові, перемальовувала народній орнамент і це була перша визначна праця з нашої етнографії—виданий нею в кольорах „Український Орнамент” (в 1876 р.) з московським і французьким текстом пояснень.

На Волині вона прожила досить довгий час — то в Звяглі, то в Луцьку, то в осілости свого чоловіка в Колодежному, де вона всім серцем віддалась національному вихованню своїх старших дітей: Лесі й Михайла. Вона не

хотіла віддавати їх до московських шкіл, а українських тоді не було. По Волині вона вела постійно українську пропаганду — заводила українські громадські бібліотеки, носила національний одяг, видавала свої і Лесині твори.

В 1872 р. О. П. їздила з маленькою Лесею в Відень і в Галичину, де познайомилася з Наталею Кобринською й приймала участь у її „Першому Вінку“ — і літературну, і матеріальну.

В 1890 р. Косачі цілою родиною переїзять до Києва. Тут О. П. приймає жваву участь у „Російському Літературно-Артистичному Т-ві“, де вкупі з Старицьким, Лисенком, Мурашком (маляр) і українською молоддю вона влаштувала українські вечірки й вистави. 1903 р. в Полтаві зорганізовано було свято Котляревського (століття української літератури). На Свято було закликано визначних українських громадян з Галичини. Напередодні свята прийшов наказ заборонити усякі українські виступи й промови в українській мові. Тільки галичанам дано було право говорити по-українськи. І Єфименкова і Стешенко сказали свої промови по-російськи, а О. П. як вийшла на катедру, висловила своє привітання по-українськи. „І самі представники влади не встигли опам'ятатись і зупинити мене“, каже про цей свій виступ сама О. П. в своїй автобіографії*).

В січні 1905 р. ми бачили її серед представників українського громадянства в Петербурзі: Шраг І. Дмитріїв і вона були туди делеговані до міністра Вітте в справі скасування заборони на українське слово. І як тільки послабшали переслідування на печатне слово, О. П. працює в місцевій українській пресі; редагує „Рідний Край“ спочатку в Полтаві, при найбільшій співпраці Дмитрієва, потім переїздить до Києва і там продовжує цілком самостійно видавати цю газету аж до 1914 р., коли всі газети українські були заборонені в наслідок війни.

Тяжкі часи нашої революції вона перебула в своїй дочки в Гадячі, а в 1924 році вся родина переїхала до Києва, де О. П. працювала в своїй улюбленій сфері етнографії в Академії Наук і подала кілька цінних дослідів „про легенди й пісні“ та ще „малювання на стінах“.

Чимало залишилося її літературних праць — переклади з російської мови (з Островського), власні пєси для ди-

*). Див. вид. „Руху“ Харків 1930 р. Олена Пчілка. Оповідання з автобіографією.

тячого театру і оповідання. Вона майже перша почала в них виводити не лише народнє селянське життя, а й панське, побут інтелігентів, української молоді і в них проводила свої улюблені думки. Але вони мало художні і мають цінність історичну та за ці самі її думки. Вся сила, усе велике значення О. Пчілка — це її громадська постать на тлі українських настроїв, українських ситуацій 70 років минулого століття і перших 20 літ ХХ віку. Вона довго зостанеться нам дорогою не лише за свої безкомпромісові переконання, а ще й за те, що вона виховала Україні такого великого мужнього поета з таким широким світоглядом, як Леся Українка.

ДНІПРОВА ЧАЙКА.

(Людмила Березина-Василевська).

1861 — 1927.

Коли згадаю цю нашу талановиту поетку, встає переді мною наша перша зустріч.

Тихого літнього вечора (в кінці 80-их років) підходив наш парохід до Херсонської пристані. Я їхала з двома моїми дітьми з одного заслання в друге, — з Верхньодніпровська до Алешок, у Таврії — у великих містах України заборонено було мені жити. Чоловік мій працював у Херсоні, як земський статистик, то й мені з дітьми дозволено поселитися під доглядом поліції в маленькому містечку Алешках, поблизу Херсону. Ми їхали пароплавом цілий день з Никополя й захоплювалися красою долішнього Дніпра, його шириною, бистрою течією і безмежним степом, що розглягався по обох його боках. Минули Каховку, Берислав і от уже Херсон, кінець нашої мандрівки. На пристані повно людей, і діти вже шукають між ними постать батька. А там і не сам тато, а увесь його статистичний відділ, як пізнаю по обличчях знайомих статистиків. От перекидають уже східці, нас оточують товариші мого чоловіка, мене знайомлять з панею Василевською, — вона дивиться на мене своїми гарними, трохи прижмуреними, короткозорими очима, і ми зараз же в цю першу хвилину відчуваємо певну близькість, яка стала підставою нашої дружби. Життя нас часто потім розділювало, розлучало на довгі роки, але не сміло рвати наших взаїмних дружніх відносин, які зараз-же навізувались із першого слова розмови.

I.

Людмила Олексіївна Василевська, більш відома під своїм літературним найменням Дніпрової Чайки, народилася в селі Збуріївці в самому гирлі Дніпра, 1861 року. Вона була дочкою збуріївського священника о. Березини. В родині було, здається, четверо дітей: дві дівчині, Людмила й Маруся, і два хлопці. Батько був суворої вдачі, й діти чимало натерпілися від його грубих норовів. Але цю важку сторінку родинного життя зм'ягчувала мати, жінка доброго серця, лагідна, привітна для вбогих. Людмила Олексіївна скінчила се-

Сидять зліва направо М Данько, Ксендзюк, С. Фремов, Л Яновська, Дніпрової Чайки Стоять зліва направо: Міхура М Ішуніна, Шерстюк, Олександра Косачева, П Фремов, Л. Шерстюк.

редню освіту в гімназії в Одесі, потім короткий час учительувала там у народній школі, де й зустрічала свого чоловіка Теофана Василевського, статистика з гуртка Ол. Русова. З ним вона переїхала в Херсон, де згуртувалися статистики херсонського земства, і тут пані Людмила зажила в дружніх відносинах із родиною письменника Д. Марковича і Ол. Русова.

Перший твір Людмили Василевської, побутове оповідання „Знахорка“, надруковано в Одесі в 1885 р. Тут уже виявились перші ознаки її таланту, чудова мова й знання народнього побуту. Чергового року в Херсоні вийшов за-

ходами Марковича літ. збірник „Степ“, в якому поміщено два дуже гарні вірші Дніпрові Чайки — „Зоря і „Бурун“. Далі впродовж 90-тих років і початку ХХ. століття друкують поодинокі твори її в усіх майже альманахах, у галицькій „Зорі“, в „Літ. Наук. Вістнику“, в його київському та львівському виданню. В 1919 р. видавництво „Дзвін“ видало I-ий том її поезій у прозі, а видавання дальших випусків припинило бурхливе лихоліття. Щойно тепер на Україні почали видавати її твори. Вид. „Час“ у Києві видало в 1929 р. „Вибрані твори“ за ред. М. Івченка, а в 1930 році вийшли її твори повним виданням у В-ві „Рух“ у Харкові.

Людмила Олексіївна прожила останні роки свого життя на Полтавщині в с. Германівці у старшої своєї дочки, лікарки. Померла на запалення легень 13 III. 1927 р.

Людмила Олексіївна була жінкою високої культури. Вона постійно шукала чогось світлого, великого в житті й ніяк не могла задоволитися звичайними буденними обов'язками жінки-господині. Дуже скромна, далеко не самопевна, вона не йшла в громадський вир, а старалася заспокоїти свій душевний естетичний голод спокійним вдумливим життям.

Коли в Л. О. народилося троє дітей, ніколи вже й було заглядати за поріг; життя стало суворе серед убогих матеріальних обставин. Скільки жінок поприносило на цей материнський вівтар свої найкращі сили, ідеалістичні змагання, талановиту здібність! Людмила Олексіївна палко любила своїх діток та дбала більш усього про їхню освіту, — старша дівчина Оксана скінчила медицину у Франції, син Славко, улюбленець матері, — київську Політехніку, Наталка — вищі Жіночі Курси в Києві.

Чоловік Л. О. Теофан Василевський, працівник завзятий, гарячий патріот, не співчував постійним змаганням своєї дружини до краси й світла. Чула душа Л. О. билася, як у клітці, боячись розбити щастя чоловіка, якого вона вірно любила. Коли діти повиростали, вона перешла до сина в Київ, а про чоловіка стала дбати її молодша сестра Маруся.

Л. О. страшенно любила музику. Гри М. В. Лисенка слухала вона з якоюсь побожною увагою і великі, темні очі її світилися раюванням. Лисенкові присвятила вона дуже гарну поезію в прозі „Кобза“. Чуло приймала всяку мистецьку красу й кохалася в природі, в усіх її величніх виявах.

II.

Дніпрова Чайка внесла в українське письменство ту гарну поетичну течію, що зветься символізмом. Французький критик Rollat (Gumbelisme) так його характеризує: „Символізм вніс мрію в літературу, вніс погляд зовні вна́втр, розглядання того, як уна́втрі в нас відбиваються зовнішні речі”. Символізм в європейській літературі зродився в 70-тих роках у Франції, коли вона понещасній війні в 1870 р. завмирала, виснажена терпінням, незадоволена пануючим тоді літературним реалізмом. (Золя, Мопасан, Фльобер). Вто́млені нерви шукали чо́гось та́ємничого, де б спочила душа у згуках ніжних і чулих, шукали абстрактної музики, яка зворушувала-б душу самими легкими натяками й викликала цілий світ переживань і думок.

Звісно, найбагатший метеріал чистого символізму маємо в народній поезії, яка народилася в ті віки, коли зовнішній світ ще був для поета незрозумілим у своїх законах. Аж коли в 80-тих роках зявляється молода поетка — символістка Дніпрова Чайка, приходиться згадати слова французького критика: Франція була виснажена війною, бажала сховатися від важкої життєвої правди і спочити в мрії. Для України-ж 80-ті роки — жахливий історичний мент. Усе заборонено суворою московським режимом, немаєяного обрію, нема виходу зпід утиску залізного п'ястука. Даремне закликає Драгоманів з делекої Женеви, даремне змагається збудити в народі завзяття, вивести на певний шлях політичної акції. На Україні панує зневіра й розпука. Саме час для розквіту казки, мрії. Ми вже знаємо вдачу Л. Василевської — мрійну, далеку від громадянського заколоту, проїняту коханням до абстрактної краси, глибоким розумінням природи.

III.

Три джерела найяскравіше відбиваються в творчості Дніпрової Чайки — море, Дніпро і власні душевні переживання. Все, що вражає очі поетки, будить її уяву, перевертається в людську постать з відповідним почуттям. Грізна скеля, — то скамяніла мати, що суворо й гордо проклинає своїх синів, які їй не коряться. („Скеля”, I том. вид. „Дзвін”). Пташечка Чайка перекидається в дівчину Чайку, поганий брат-страхополох, що не рятує свого брата від хвиль морських, то „Морське серце” або медуза, руїни славетного колись Херсонеса творять чудову казку „Мара”. Чудовий опис бурі на морі стрічаємо в „Дівчині Чайці“:

„Ще море спокійне, а там щось далеко гуде: то спільничка моря — хмара грозова іде і моргає страшними очима і темними крилами віє на дрібні зорі, і гаснуть ті зорі від жаху. Ось вітер, її післанець, налетів, засвистав і назад одлинув і стало все тихо знову. І ближче ревнула грозова хмара і ціла згряя вітрів закрутилась, завила, штовхнула під боки соннії хвилі. Хвилі безладно метнулись до скелі — скеля шпурнула на їх камінцями. Хиžo вони проковтнули гостинці і кинулись знову до скелі.”

Друге джерело творчости Дніпрової Чайки це Дніпро, з якого лиманом зжилась вона змалку. Тут одним із найкращих віршів поетки є: „Над лиманом” (надр. 1886 р. в „Степу“):

Ой, широко лиман
Розливається
Верболозом кругом
Він квітчається.
Над ним сонце ясне
Усміхається
І по хвилях огнем
Розсипається

Цілком символічний малюнок, теж наддніпрянський — „Плавні горять“. Відблиск цього величного видовища викликає в поетки відповідний відгук у душі.

Любов до рідного краю символізує вона в „Шпаках“, які можна поставити з огляду на зовнішню їх форму поруч із „Айстрами“ Олесья. Обридла шпакам уся краса екзотичних країн, до рідного краю їх тягне: Зібрався гурток і полинув, зачувши прикмети весни в Україні коханій. Але зарано прилетіли птахи — „налинув із півночі вітер, снігом посипав, холодно, голодно птахам, але повні надії та віри, повні кохання до рідного краю, про весну шпакі сповіщають”. Такою була праця на Україні в 80-их роках минулого століття!

Щодо третього джерела надхнення, то у Л. Василевської, як у кожного поета індивідуаліста, є багато поезій настрою і, на жаль, майже всі вони пройняті сумом. Один із ранніх віршів поетки „Зірка“ ще овіяний надією. Але в 1901 р. вона вже пише:

Як темно знов, як сумно знов
І знемагаючись од муки
Невже я мушу знов іти,
Несило простягнувши руки?

З циклу індивідуальних поезій у прозі найкращим є „Певний притулок”.

В „Літературному Архіві” кн. I—II (Харків Д. В У. 1930) помістив відомий літературний дослідник Гові відомості про поетку, під заголовком „З записної книжки Дніпрової Чайки”. Там читаємо сторінку на початку 80-их рр: „Я почував себе наче кукла, що перекидається в метелика. Тільки в метелика крильця розвиваються під впливом сонця, тепла, весняного повітря, а в мене крила виростають під впливом любови тих, що мене оточують”.

„Переконання людини, як коріння в рослини: як сіпати рослину, коріння обриваються, але не всі й ті, що залишаються, міцніють ще більше. А що, коли я не виявлюся маленькою героїчною сосною, а травицею, яка пірвавши свої корінчики, вже не випускає нових і не змінює тих, що залишились?”

В цих думках ярко пробивається вся душа Дніпрової Чайки. Її глибока звязь із природою заставляє її шукати завжди у ній аналогій до свого власного життя. А тонка вражливість та скромність не дають розвинутися думкам у самопевному леті. У своїх чудових символах висловила вона всі жалі української інтелігенції 80-их років, усі ті виокані мрії, глибоко заховані під тяжким гнетом московському режиму. Скромна поетка стала у своїй символічній поезії правдивою виразницею настрою сучасного їй українського громадянства.

Прага, в травні 1931.

ГРИЦЬКО ГРИГОРЕНКО.

(Олександра Косачева*)

1867 — 1924.

Під цим псевдонімом виступала в українській літературі в кінці XIX і початку XX Олександра Косачева — письменниця немалого таланту, з оригінальним, чисто песимістичним освітленням народнього життя. Серед українських народників тої епохи вона виділяється своїм правдивим, реальним малюнком народнього життя, без його ідеалізації. Але читаючи сумні оповідання Грицька Григоренка, ви почуваете, як йому болить та жорстока правда, що її він малює, від якої не дозволяє собі на крок відійти і яку він так

*) Гляди світлину на стор. 44.

хотів би розвіяти ясним промінням ласки й освіти. Ця скромна в своєму житті письменниця виступає в нашій літературі, як визначна сила.

Олександра Косачева, донька учителя Судовщикова, народилася в 1867 р. в м. Макарієві, Костромської губ. Особа її батька дуже симпатично освітлена Драгомановим у своєму короткому нарисі „Два Учителі”. Він учителював у Київському Інституті й був у близьких відносинах, як із Драгомановим, так і взагалі з київськими українцями. За свої добрі стосунки з молоддю й за симпатії до революційних подій у Київському Університеті**) він був висланий з Києва до Макарієва, де й помер. Він навіть деякий час був членом Української Громади, брався написати українську граматику. Оженився ще в Києві з одною зі своїх учениць п. Хайнацькою

По його смерті брат пані Судовщикової приїхав (в 1868 році), забрав вдову й малу дитину і оселив їх у родині Драгоманів. Молода вдова з усіх сил боролася із злиднями, давала лекції, вступила виховницею до дітей відомого українця Беренштама; літом виїздила з дочкою на хутір Косачів, то на Полтавщину, то в їхній маєток на Волинь.

Потроху виростала маленька Олеся; скінчила гімназію в Києві; далі вступила на вищі курси й тісно приятелювала з групою молоді навколо Лесі Українки.

В 90-х р. поселилися вони з мамою на хуторі на Полтавщині, і тут почалось її безпосереднє обсервування народніх типів і народнього життя, але воно скоро перервалося. Олеся вийшла заміж за сина Олени Пчілки Михайла Косача й поїхала з ним в Дорпат, де її чоловік закінчував університет. По скінченні університету Косач залишився працювати там же — при фізико-математичному фалькутеті. Тут у Дорпаті вийшла перша збірка кількох оповідань Грицька Григоренка: „Наші люди на селі“.

В 1901 р. Михайло Косач умер у Харкові від дезинтерії, і його жінка залишається з дитиною без усяких засобів до життя. Починається енергійна боротьба за існування. О. Косачева вступає на київські курси на правничий факультет, кінчає їх і одержує при суді якусь платну працю; але вона настільки не подобається їй, що покидає її, переїздить до Гадяча, де її доня вже кінчила гімназію, та зма-

**) На нього донесли, що він на зїзді учителів промовляв проти уряду.

гається домашнім учителюванням та літературною працею заробляти. Пише в київській часописі „Рада”, в „Рідному Краю”, „Літературно Науковому Вістнику”, в „Молодій Україні”. Потім знову вертається до Києва й нарешті оселяється разом з Оленою Пчілкою в Могилеві на Поділлі. Живе дрібними заробітками, здоровля підупадає і після двох операцій 22 квітня 1924 р. талановита письменниця померла — закінчила свою тяжку боротьбу за своє й донині життя.

II.

Видавництво „Рух” у Харкові в 1930 р. видало два томи творів Грицька Григоренка з біографією автора й критичною оцінкою її творів. Перші оповідання О. Косачевої не були ласкаво вітані в українській тогочасній критиці. Гостро виступив Грінченко проти песимізму автора, наче справді усе на селі негарне. Єфремов також висловився, що автор „не всю правду” каже, бо показує лише темні фарби народнього життя, але дає цікавий матеріял для психології тогочасного селянина, а особливо селянки.

На ці завваження відповіла сама Григоренко: „Годі, каже вона, не хочу я так писати, як колись писали, як скрізь пишуть. Я буду підстерегати саме життя, одрізувати від нього живі, тремтячі скибки, записувати те протокольно в свій альбом і більш нічого. І напружаться листочки того альбому і заворушаться й оживуть, налетяться живою кровю кожна літера і будуть вони жити, сміятись, плакати. І це буде саме життя, пасмами, не все однаково барвисте, чи однаково чорне”.

От як розуміла Олександра Косачева літературний реалізм, наближаючись в своїх творах скоріше до Стефаника, аніж до Нечуя-Левицького. В 90 роки, коли більш усього писала О. Косач, на Україні саме розвивався капіталізм і завжди звязаний з ним пролетаріят не лише по містах, а й по селах. І в літературі в той час боролися дві течії: стара народницька й модерний імпресіонізм, представник якого, Вороний, закликав її до співробітництва.

Усю творчість Григоренка можна поділити на 2 групи — на оповідання етнографічно-побутові, в яких вона малює село тогочасне, на роздоріжжі і економічному і моральному, і друга менша частина — то оповідання з життя української інтелігенції, в яких відбиваються модерні впливи (психологічний індивідуалізм), шукання краси в житті. Але це випадкові малюнки, епізоди. З них один з найкращих

„Ессоһото“ де малюється байдужість „чистої публіки“ в вагоні, куди вліз жебрак-каліка.

Головна сила Григоренка — то психольогія села, земля і праця коло неї, злидні, темрява, моральний занепад, які доводять до розпуки, до божевілля, до взаїмної ненависти. Мати клене дітей, сини обманюють батьків, в рідинах одні одних поїдом поїдають. І рветься яка молода жінка до волі, рада всякими шляхами визволитися з тих цупких обіймів понадсильної праці, невідрадної жорстокости. Як каже героїня в оповіданні „Хівря язиката“: „Понаводять тих дітей, аж світ для них малий стане, а хліба не напахують так, щоб кожній дитині хоч по шматочку кожний день впа-ло; стіни в хаті не розіпруть, щоб кожному свій куточок був, тісно, гидко, сварка, бійка, вбого, а живуть! Якби не вмирили ті діти, той світ для них малий здався; тепер на душу іншому піваршина випадає, а тоді вже що було б“?

Григоренко дає цілу галерію психольогічних портретів селян і селянок, дуже цікавих по своїй ріжноманітності. Є між ними індивідуалісти, є протестанти, є й до всього байдужі; є естети, життєрадісні, готові й серед тяжких обставин життя знайти красу і радість; є фарисеї, що Богом торгують; є й гуманісти, що раді всім допомогти. Знає Григоренко добре наш селянський люд, добре описує масові сцени (в шинку), саме село, інколи дає гарні описи природи*), передає гарно й мову дієвих осіб з їх характеристичними особистими відмінами.

Є в Григоренка незначні дефекти — деяка одноманітність оповідання, іноді занадто довгі словесні, а не образкові характеристики героїв. Але глибокі психольогічні аналізи ріжних типів, правдивий малюнок тяжких умовин життя на селі дають велику цінність оповіданням Григоренка. Якщо вони пересякнені песимізмом, якщо вони обарвлені виключно темними кольорами, то це поясняється тим, що їй доводилось спостерігати такі факти, такі саме типи, а вірна „своєму літературному часові“ Косачева могла писати ли-

* Див. оповідання „Хівря язиката“: „А ніч яка ясна! Хівря стала коло тинка, місяць розливав своє біле світло по землі, як молоко по долівці. Були хмарки тільки маленькі, як білі троянди, не закривали місяця, бо й самі тоненькі, що крізь них дивитись можна, а зірок повисипалося стільки, як часом волошок у полі й мигтіли вони, наче очиці чи плачучи, чи сміючись. Де-не-де біліло вишення своїм цвітом, як шита лиштва на білій сорочці а вітрець розносив його дух далеко, далеко. Ось соловейко десь близенько завів щєбетання, як срібло лічить, як намісто ниже одно до одного Як хороше, як тепло, немов дитинка до грудей пригорнулася“.

ше правду, нічого не ідеалізуючи, не додаючи суб'єктивного освітлення.

Особливо сильно вимальовані в неї жінки селянки з їх мужньою боротьбою за життя, — і за своє власне, і за дітей і ці постаті остільки психологічно правдиві, що чимало літ перевернеться, чимало зміниться генерацій і на селі хоч які перейдуть зміни, а типи Григоренка не втраять своєї правди.

ХРИСТЯ АЛЧЕВСЬКА.

(1882 — 1932)

Померла українська поетка Христя Алчевська, але коли, як і в яких умовах життя, ми досі не маємо певних відомостей. Та не скоро відійдуть у забуття гарні її вірші, не пройдуть непомітно в українській літературі кілька невеличких томів її поезій.

За свого життя не була Х. А. широко знана на Україні, знали й любили її тільки нечисленні друзі, що в інтимних зносинах могли оцінити її чулу душу, її високонастроєну творчість, могли тішитися її надзвичайною красою й суцільно естетичним і моральним ставленням до людей. Покищо можна скласти лиш дуже короткий її життєпис. Народилася вона в Харкові, в 1882. р. Училася в І. жіночій гімназії в Харкові, потім у Парижі на вчительських курсах. У 1902 р. повернувшись до Харкова, вступила до харківської художньої школи, але не скінчила її. В молодій душі дівчини вже голосно забреніли творчі поетичні строфи й вона перемагає свою надзвичайну скромність, починає друкувати свої вірші — в 1905 р. в Літ. Вістнику у Львові, а в 1906 уже виходить перший збірник її віршів „Туга за сонцем“, у 1912 „Вишневий цвіт“, в 1917 „Пробудження“, в 1922 „Клематис“, у 1924 „Моєму Краю“ друкований уже в Чернівцях. „Пісні сонця й простору та „Встань сонце, з-за хмар“, невідомо, коли саме видані. Не ручимося, що зазначили тут усі збірники її віршів; їх ще чимало друкувалося в „Українській Хаті“, а в 1917 — 1918 рр. у журналах: „Промінь“ та „Шлях“.

Жила Х. А. здебільша в Харкові, але дуже багато мандрувала по Європі, гостювала й у Галичині й на Буковині, в Чернівцях, де ніжно приятелювала з Ольгою Кобилянською. Родина Х. А. була дуже відома в Харкові, батько —

банкир, а мати Христина Данилівна Алчевська — відома не в одному Харкові діячка по народній освіті. Вона утримувала на власні кошти недільну школу, де працювали численні вчительки й вироблялася метода навчання по недільних школах і звідки спільною працею всіх учительок цієї школи вийшла книжка, що була ославлена всіма тогочасними російськими педагогами „Что читать народу”. До Харкова приїжджали вчительки й з України, і з Кавказу, і з Росії

вчитися, як зорганізувати й вести недільні школи. Книгу „Что читать народу” Алчевська возила на всесвітню виставу в Париж і мала там великий успіх, розповсюднуючи в своїм власнім кіоску друковані пояснення у французькій мові й про книгу й про методи своєї школи.

В домі Алчевських панувала атмосфера високої культури, до них ходила й приїжджала з-далеку визначна російська інтелігенція, представники науки, музики й мистецтва. Але в цій пишній різнобарвній атмосфері в українському місті Харкові чи брентіло

Христя Алчевська.

щось українське, щось рідне для того народу, що для нього наче б то й працювала високо-освічена талановита діячка Х. Д. Алчевська? Звісно, серед розкішного умеблювання банкірських кімнат траплялися й плахти на софах і вишивані рушники й портрет Шевченка, в деяких особливих випадках Алчевські могли й побалакати українською мовою. Але коли молодий учитель Грінченко почав у школі в селі в Алчевських учити дітей в українській мові, він одержав заборону від пані й мусів покинути школу.

В родині Алчевської було четверо дітей: троє синів і одна донечка. Тоді, як старші сини йшли звичайною карієрою багатой молоді, молодші діти: син Іван і дочка Христя

віддалися мистецтву й глибоко захоплювались українським духом. Іван захоплювався українською музикою, Христа вибирала в молоду душу всю природу України й малювала її тільки українськими словами. Між братом й сестрою була ніжна дружба. Вони довго жили на селі, і село вільно впливало в їх життя всю красу своєї пісні й природи, як Христа каже в одному з своїх віршів:

Тобі квіти і сонце милі,
Ти, серцем любячи красу,
До степу ранком припадаєш
І степ цілуєш і кохаєш . . . (Клематис стр. 26).

Тогочасний Харків не міг дати майбутній поетці українського надхнення. Правда, там були діяльні гуртки серед професорів, адвокатів і інш., провадилися і політичні процеси проти українців, арештували їх за держання галицьких книжок у роді „Дон Кіхота“ та Райнеке „Лиса Микити“ в перекладі Франка, але харківська молодь горнулася до російських революційних гуртків і до Толстовських комун. Правда, в тогочасному Харкові вже існувало дещо на зразок Київської Старої Громади, що складалася з людей уже літніх, родинних, адвокатів і лікарів; там працювали визначні професори: Багалій і Сумцов та представники мійського самоврядування. Українські свята відбувалися в квартирі багатого домовласника Філонова, у нього ж збирались українські конституціоналісти, писали різні політичні заяви до міністерств з приводу вживання української мови й т. п. Існувало „Товариство розповсюдження грамоти“. В ньому працював і дехто з українців, але всю працю вели в російській мові, видавали книжки для народу в російській мові; в Недільній Школі при Товаристві під керуванням пані Максимович працю провадилось по-російськи. З цими громадськими течіями Харкова родина Алчевських не мала нічого спільного. За Христю можна одне сказати: вона не виявляла зацікавлення до українських справ і дружила ближче всього з дочкою однієї російської революціонерки. Своє українство вона виплекала на своїх вражіннях села, зміцнила в розмовах з братом та читанням творів О. Кобилянської, з якою поетка була в найближчих відносинах. Трудно, не знаючи ближче життя Х. А., знайти ті правдиві впливи, що повернули її на українство, але ми маємо в ній високо-талановиту українську поетку, що легко володіє українською мовою й знаходить у ній міцні й гарні вирази.

Поезія Христі Алчевської чисто лірична. В ній панують два мотиви: особиста самотність і захоплення красою. Останній лунає головню в перших творах поетки, як напру „Тінях Парку й Простору” (Л. Н. В. 1912 р.)

Полетімо в море
Синього простору,
Там зоря сіяє
В барвах проміністих,
Ой летімо в небо
Вгору, вгору, вгору,
Ми потонем в сонці.
В іскрах золотистих!

Ранком ходять в полі
Срібній тумани,
Розквітають квіти,
Пахнуть тихі трави.
Вільний степ відхає,
Жде, що сонце встане,
Лан горить росою,
Бога тихо славить...

Перший бренть найбільше в пізніших творах, особливо в „Клематіс” (1922 р.)

Кому повім журбу мою
Серед осінніх ясних днів,
Минулих днів відгомін — спів
Я в серці втомленім таю...

Минуле щастя моє те,
Що ним жила, що ним співала,
Що вік в душі своїй кохала,
Тепер вмирає як на те...

Або після смерти матері пише:

І я сама!.. Сама в широкім світі,
Де ясний день і сонце де моє?
Це вечір мій... Вже сутінь ночі близько,
Моє життя поволі розтає!.

Гарно висловлена ця самотність у цьому віршу:

Темний парк дримає, наче мліє,
Смереки темнії про щось кохане снять,
Немов зо сну збудитись не воліє
Ця тиха ніч, ця ніжная весна.
А я іду забута й одинока
Смутна мандрівниця у темені алей,
І ніч мовчить ласкава й синьоока
І синій парк і серце теж мовчить.

Ця самотність душить молоду, багату, дуже гарну дівчину не тільки по смерті матері, а й серед їх подорожей по цілій Європі, мов справді якесь незадоволене почуття постійно зажурює її серце, повне любови:

Далеко, далеко від рідного краю,
Де море південною ніччю зідха,
Та де не знайду я бажаного раю —
Самотність розлуки на мене чека.
У місяця світлі чинара дримає,
І сняться їй звільно рожеві сни.
О, зглянься на неї, як палко бажає
Вона тебе бачити в царстві весни!
Спить нічка над степом, далека дорога —
На неї ллють промінь холодні зірки.
Душа, що сумує, щось плаче небога,
О, хлопче коханий, озвися, де Ти?

Лунають в Алчевській й патріотичні мотиви, як це бачимо в сильному вірші "Руська Мати" й інші, найбільше в збірці „Моєму Рідному Краю”. Х. А. все бракувало особистого щастя, в своїй самотності серця вона палко віддавалася дружбі з тими нечисленними особами, що з ними щастило їй порозумітися в думках і ідеальних змаганнях. Такими особами були її брат. Іван, О. Кобилянська й ще якась учителька, їй вона присвячує кілька віршів, її оплакує по її смерті, як найлюбішого критика своїх віршів.

Ти мовчала, як ніжностей безліч
Я до ніг тобі в пісні складала,
І мій спів без надій завмірав на вустах..
О, навіщо тоді ти мовчала?..
Ой, чому, коли в небі ти сине пішла,
Таємниці ти знов не розкрила,
Чи та пісня тобі дорогою була,
Чи ти може її не любила?..
А тепер.. а тепер.. ти навіки мовчиш.
Я ж без відгуку гірко сумую
І про це я запитую замість тебе
Тільки хрест твій і землю німую..

Х. А. не мала тієї самопевности, яка часто лунає в віршах у поетів не більшого за неї таланту; в неї часто зриваються слова зневіри до себе, до своїх писань. Вона каже:

Уночі засвітила думки,
Але вік погасив отсе світло палке
І на полі зросли будяки...

або ще пише вона:

Не кажи, брате мій, що я марно живу,
Сил маленьких безсилля я знаю,
Але віру незломну у кращу добу
Я в душі своїй свято ховаю.

Маючи дуже нечисленні зразки поезії Х. Алчевської, звісно, не можливо дефінітивно уявити собі силу й красу її творчости. Тогочасна критика майже не висловлювала свого ні осуду, ні хвали молодій поетці, та й часи, які переживало тоді українське громадянство не сприяли тому, щоб можна було з увагою зупинитися на її суб'єктивно ліричних віршах, то були роки малої й великої революції на Україні 1905 р. — 1917 р. Оцінка поезій Алчевської належить майбутньому, належить серйозній літературній українській критиці. Пройшли вже ті часи, коли українських поетів оцінювали лиш постільки, поскільки разів у них на сторінці повторялося слово Україна. У Х. А. лунає щира любов до рідного краю, до українського народу, але вона перш усього співець сонця, зірок, ночі, степу, моря, усієї краси природи. Лиш природа, каже вона, спочуває —

Як слід і горю і красі
І тихо мягкістю своєю
Зменшає горе над землею.
Іди й укленься всі трави
Тобі, а зорі — втіх пішлють
І степ одягнутий в тумани
Загоїть може свіжі рани.

Не чужі їй і символічні вирази народньої поезії, як можна бачити на її віршах „Тополя і Калина”. Порівнюючи вірші Алчевської, ми не знайдемо в них широкого творчого діапазону Лесі Українки, але вони перейняті тим гарячим почуттям, яке й складає силу поетичного надхнення, до чого б воно не дотикалося. Х. А. є поеткою іншої генерації, ніж Леся Українка, Дніпрова Чайка, — вона належить ХХ вікові з його яскраво відміченим індивідуалізмом і смілим естетизмом. Її вірші повні музикальності, повні поезії, але в них немає тієї сили виразу, що вражає нас у творах Лесі Українки. Треба також завважити, що в ті роки, коли поет дає

найбільш зрілі твори, Х. А. мусіла пережити навалу більшовиків, що поставилися до неї, не як до визначної поетки, але як до „буржуйки” — наслідки того зрозумілі. Люди, що бачили її в 1921 - 1922 рр., оповідають, що вона жила в страшних умовах, напів голодна, дещо заробляючи лекціями французької мови. І сама вона про себе каже в 1919:

...я так тихо споминаю,
Мов вальс чарівний, молодість мою.
Її нема... мов легкий сон прозорий,
Вона розвіялась і з нею все,
Що так цвіло колишньою весною,
Усе кохане — мило — дороге,
Мої близькі... — життя весняне святе,
Моя душа наївна й світляна
...життя зломало вже мене
І хвиля ще... й навіки вже засне
Отте шмаття, що серцем називалось...

Такі умови не сприяли творчості, й як каже Пушкін:

Когда не требует поэта
К священной жертве Аполлон...
Молчит его святая лира.

Замовкла й ліра нашої визначної української поетки, немає її між живими, не чуємо більше від неї нового гимну Сонцю й Красі, і чуваємо ми таку саму журбу, яка лунає і в її „Елегії” (1922 р.)

Немов віків тягар наліг нам на рамена,
Немає багатьох найкращих серед нас,
Пригаслим зором ми обводимо навколо..

Памяті Х. А. було присвячено публічне засідання в Празі Жіночої Національної Ради. Там була пані Туган-Барановська, одна з найближчих друзів цілої родини Алчевських. Вона дала дуже цінні інформації про життя Христі, як вона була плекана в безмежних розкошах усе своє дитинство й першу молодість, як вона була гарячо привязана до свого батька й як страшенно була вона тоді розбита його смертю; як відомо, він заплутався в фінансових, банкових операціях і покінчив життя, кинувшись під потяг. Відразу родина з необмеженої розкоші впала в абсолютну мізерію; всі скарби пішли на покриття невдалих банкових операцій чесного, але необережного банкира. Але мати й доч-

ка мужньо перенесли це нещастя. Христа заробляла в гімназії лекціями французької мови. Син Іван допомагав своїм великим зарібком на оперових сценах Парижа й Петрограда. Христа завжди виявляла великі здібності — це була талановита, спритна дівчина, але на диво, така красуня не зазнала за все життя справжнього кохання, що й відбилося на її творчості — любовних мотивів у неї майже нема, дарма, що в ній чимало молоді було закохано. Цікаво було теж, що, коли Христа почала писати свої українські вірші, вона слабо володіла українською мовою й сама весело признавалася серед друзів, що їй доводиться деколи й самій вигадувати українські слова.

Ці завваження щодо творчости Алчевської зробив п. проф. Колесса. Він не визнав її близькою до Лесі Українки, яка є світовою поеткою, але ставить Алчевську серед другорядних поеток майже на перше місце й знову, порівнюючи обидвох наших українських поеток, він дуже влучно каже: „як Леся Українка це соловій над співучими птахами, так Христа Алчевська це жайворонок, що підлітає до самого сонця, співаючи гимн усій природі”.

ЛЕСЯ УКРАЇНКА.

(Лариса Косач-Квітка).

1872 — 1913.

I.

Вперше я побачила її в гуртку молоді, веселої, жвавої, — увійшла молоденька дівчинка і. . на милицях! Гладенько зачісана, з блідим серйозним обличчям і глибоко задуманими темними очима, в простенькому вбранні, але вся молодь так радісно її вітала, так жваво оточила її, посадила посеред гуртка, і всі прислухувались до її ще може дитячих думок, до її тихого голосу.

Це була Леся Українка, що тільки починала своє поетичне призначення.

А діялось це в 80-х роках минулого століття. Тяжкі то були роки для українського громадянства — літературна праця заборонена, так само заборонені будьякі українські офіційно визнані товариства. Але жадні заборони не мали сили припинити українського життя, — воно саме в ті часи

розквітчувалося в приватних гуртках під ласкавим опікуванням двох незабутніх українських діячів: Миколи Віталієвича Лисенка, та Михайла Петровича Старицького. Коло їх родинного вогнища збиралось усе, що було тоді в Києві найбільше талановитого в українській літературі, мистецтві. Щотижня збиралася молодь у цих двох духових майстрів української музики та літератури. Тут ми бачимо і Самійленка, і Людмилу Старицьку-Черняхівську, і Велинську. Тут на-

Леся Українка

тяжка хвороба відривала її раз-у-раз від рідного осередка, уносила її далеко від рідного краю.

II.

Леся Українка, або справді Лариса Косач, народилася в 1872 р. на Волині, де батьки її мали невелику земельну власність. Мати Лесі - Ольга Петрівна Косачева, була сестра відомого українського вченого Михайла Драгоманова, і сама була відомою українською діячкою та письменницею. Вона відома також, як визначний етнограф, себто знавець народніх звичаїв, народніх казок і пісень. Вона збрала на Волині

мічалася цілі низки літературних творів, що мали найкраще виявити тогочасний настрій, чи переклади з чужоземних поетів. Тут лунала й товариська, але підчас дуже гостра критика на тут же читані твори молодих письменників. Тут відбувалися різноманітні літературні гри, завдання. В цьому щиро українському, ідейно піднесеному оточенні розвилася духово найбільша наша поетеса — Леся

Українка. Але не була вона постійною учасницею цих товариських сходін :

й на Поділлі силу взорів наших вишивок і видала їх чудовим альбомом з поясняльним текстом у російській та французькій мові, щоб поширити його на чужині.

Виростала маленька Леся серед темних волинських гаїв, гралася з селянськими дітьми, не говорила іншою мовою, як українською, одягалася в народню одезу. Мати виховувала її в щиро-українському дусі, не віддавала ні до якої школи, бо тоді не було українських шкіл на Великій Україні, а лише російські. Отже Лесю вчила сама мама, до неї ходили вчителі. Знала Леся перфектно кілька чужих мов. Коли-не-коли приїздила Леся з мамою до Києва, там ще набирала всякого знання, і серед своїх київських товаришок лісова волинянка визначається своїм розвитком, своєю широкою ідейністю.

Коли це раптом, як минуло 12 літ, Леся захорувала на страшну хворобу — туберкульозу костей. Спочатку заболіла рука — довелось Лесі покинути музику, а вона почала вже добре грати на фортепяні й дуже журилась, що не може далі вчитися. Потім стали боліти ноги.

Ця смертоносна хвороба мала вирішальний вплив на все життя молоді поетеси; їй не хотілось вмирати, вона вже почувала велику силу, глибокі джерела творчости й усю свою молоду енергію звернула на дві речі — на розвиток свого поетичного таланту і на боротьбу з хворобою, завзяту боротьбу за своє життя. А життя для Лесі Українки було тісно звязане з можливістю творити, і ми бачимо її молодю 17 літньою мандрівницею, — то за вказівками лікаря їде шукати сонця, єдиного ратунку з цієї хвороби, гарячого сонця в Крим, до Італії, до Єгипту.

З її власних листів ми бачимо, як пристрасно віддавала вона свої молоді сили своєму поетичному призванню: в високій температурі, змучена стражданнями тіла, вона цілу ніч пише; ранок застає її в ліжку із зшитком та олівцем у руках, гарячу, виснажену фізично, але щасливу від виконаної праці, від талановито образно висловленої її думки. І де б вона не була в своїх постійних мандрюваннях: чи в чарівній Італії, чи в мовчазних гарячих пустелях Єгипту, всі думки її летять на Україну, як вона сама каже: „І все таки до тебе думка лине, мій занапащений нещасний краю”.

Усі свої молоді роки вона прожила, розвинулась під міцним впливом своєї матері. Від неї вона захопилася тим романтичним націоналізмом, який так відбився на її перших

творак; від неї глибоко вкорінилася в її душі демократична і беззастережна любов до свого рідного краю.

Але пізніш усім напрямком її думок опанував її рідний дядько Михайло Драгоманів. Вона їздила до нього в останній рік його життя в Софію. Там поширилися її ідейні обрії, там зміцнився її світогляд, прокинулись ширші інтереси, і Леся стає не тільки поетом України, а й великим співцем всенародніх змагань до волі, до правди моральної і соціальної. Вона починає шукати теми для своєї поезії у вселюдному стражданню; вона виступає борцем за гідність людини, за її духову незалежність. Виступає перед нами справжнім борцем за ідею волі, — і вона творить нам образ „Поета підчас облоги” дуже подібного до неї, який „Не боїться від ворога смерти, бо вільна пісня не може умерти”. Цей поет: „чарує облогу ворожу, і будить на мурах обачну сторожу, заснуть не дає до зорі”.

Таким поетом була сама Леся в своїх пізніших творах. Вона звертається до тогочасної української молоді з докором в недбайливості до громадянських справ:

Невже ті голоси несміливі, слабії,
Квиління немовлят належать справді вам?
Невже на всі великі події
На все у вас одна відповідь є:
Мовчання, сльози та дитячі мрії?
Більш вінащо вам сили не стає?
Що ж, браття, мовчите, чи втішені собою,
Що вже й докори ці вас не проймуть?
Чи так задавлені недолею, журбою?
Чи може маєте яку яснішу путь?
(„До товаришів”).

Вона чуло переживає те тяжке становище тогочасної української інтелігенції і з гіркою смілою правдою визнає всю цю образливу ситуацію:

Так, ми раби, немає гірших в світі,
Великі духом, силою малі;
Орлині крила чует за плечима,
Самі ж кайданами прикуті до землі.
Ми навіть власної не маєм хати,
Усе одкрите в нас тюремним ключарям.
Не нам, обідраним невільникама, казати
Речення гордєв: „Мій дім — мій храм”.

Леся розуміє всю вагу тої страшної неволі, в якій конала тоді під жандармським режимом Москви й Петрограда тогочасна Україна, але вона не дозволяє собі впадати в розпуку, не губить надії на краще майбутнє для свого народу. Так співає вона:

Я буду крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні,
Без надії таки сподіватись...
Буду жити — геть думи сумні!

Та бадьорому настроєві так жорстоко перешкоджала страшна хвороба. Вічно сама в постійних мандрюваннях, вона мало знала особистого щастя і це горе (не поета, громадянина, а горе молододі дівчини) виривалося часто проти її волі, в її молодих віршах.

Я думала, — весна для всіх настала,
Дарунки всім вона несла, ясна...
Для мене лиш дарунку не придбала,
Мене забула радісна весна!

Боротьба з хворобою підточує сили вже фізично знесиленої Лесі, і в неї виривається такий стогін:

Я змаганням втомилась кривавим
І мені заспівати хотілось
Лебедину пісню собі.

Але таких хвилин мало, або Леся соромливо ховала їх у своїй душі від усіх сторонніх заглядань. Вона взагалі була стримана в своїх зносинах з людьми і до свого інтимного душевного світу мало кого наближала. Тільки в останні роки перед смертю вона вийшла заміж за музиканта етнографа пана Квітку. І може хоч тоді почула себе не самотньою.

III.

В свою поетичну творчість Леся вклала всю свою чулу й турботну душу, — свою нервову вдачу. Як каже Єфремов, вона переживала всі ті хвилювання, що переживала найкраща тогочасна українська молодь — вона боліла душею за страшне пониження українського слова, української культурної творчості. Вона шукала виходу з цього становища, шукала якогось його розв'язання.

Змагалась розв'язати це питання і Леся в своїх творах. Під впливом свого широко освіченого дядька Драгоманова,

вона звернулась до історії, не сучасної хаотичної історії Західньої Європи, такої матеріалістичної, ні, вона звернулась до давнього колишнього життя серед східних народів. І там вона найшла такі психологічні й соціально-політичні моменти, які наближались до тої національної трагедії, що відбувалася на терені українського народу.

Під її пером оживають душевні страждання жидів у єгипетському полоні (дивись її поеми-драми — „Вавилонський Полон“, „В дому роботи, в країні неволі“).

Так само зупиняється Леся на тих глибоких переживаннях, що їх внесла християнська віра в такий грішний римський світ; на тій новій гарячій течії, що поділяла в перші часи переслідування християн навіть членів родин, як це ми бачимо в драмі-поємі Руфін і Присцилла, або „В Катакомбах“, „Адвокат Мартіян“. Ці поеми-драми це коштовні поетичні твори, які в короткій замітці не можна переказати; їх треба уважливо читати, щоб зрозуміти ті думки, що в них вкладені, щоб уявити ті аналогії з долею України, які так яскраво можуть бути виведені з цих наче далеких по змісту своїм творів, але загітих палким, глибоким патріотизмом Лесі України.

Вона гарно висловлюється сама, як розуміє свій обов'язок, яко поета :

Не поет, у кого думки
Не літають вільно в світі.

Не поет, хто забуває
Про страшні народні рани,
Щоб собі на вільні руки
Золоті надіть кайдани.

Усі ці великі своїми темами поеми в драматичній формі досі не бачили ще української сцени, — для них потрібна і публіка інтелігентна і артисти - мистці. Але настане час, коли ці драми також, як і цінні драми Метерлінка, осяють наш театр.

Лірика Лесі значно простіша і відповідала пануючим тоді формам і виразам. Багато є наслідувань Шевченка. Вся лірика пройнята сумом. Трапляються дуже ширі описи української природи, як напр. усім відомий спомин за Волинь:

Прощай, Волинь! Прощай, рідний куточок!
Мене від тебе доленька жене.
Немов від дерева відірваний листочок,
І мчить залізний велитень мене.

Переді мною килими чудові
Натура стеле — темні дуги,
Славуги красної бори соснові
І Случі рідної веселі береги,
Розтопленим сріблом блищать річки...*)

Але щодалі, поетеса виховується на гарних зразках поетичних. Вона перекладає Гайне, Віктора Гюго, навіть гимни з індуської поеми „Ріг Веди”. Теми її поширюються, вона пише не окремі вірші, а прекрасні поеми — і в них все та сама боротьба за волю — „Роберт Брюс” (скотландська баллада), „Самсон” і багато інших. Від Гайне вона взяла його такий легкий гарний стиль, у Віктора Гюго — глибоку душевну аналізу.

* * *

Леся Українка померла в такім віці, коли творчі сили поетів щонайкраще зростають і упевнюється їх світогляд; вмерла на Кавказі на руках своєї мами, яка постійно мала на неї великий вплив і на руках свого чоловіка. Вмирала вона, дописуючи свою останню поетичну працю. Поховали її тіло в Києві літом 1913 р.

Вона до цього часу є найбільша українська поетеса і бажано, щоб стала виховницею нашої молоді генерації. Щоб наша молодь якнайкраще перейнялася її ідеалом широкого націоналізму, її постійним шуканням правди й краси у внутрішній гармонії слова життя і думки. „Визволення” народу, його свобода духовна й фізична — ось коло чого складалися її дужі гарні поетичні мрії, її міцні й смілі заповіти, як вона каже в своїй драмі „Вавилонський Полон“:

Нам два шляхи: смерть або ганьба, поки
Не знайдем шляху на Єрусалим.
Шукаймо ж, браття, до святині шляху,
Так як газель води шука в пустині.
А поки знайдем, за життя борімось,
Як барс, поранений серед облави...
Живий Израель, хоч і в Вавилоні.

Прага 14/XI. 1933 р.

*) Див. „Подорож до моря” — одна з перших подорожей молоді поетеси, викликаних її хворобою.

ОЛЬГА КОБИЛЯНСЬКА.

Ольга Кобилянська — це ім'я великої української письменниці, що разом із Коцюбинським стоїть на чолі усієї української літератури ХХ століття. Коцюбинський розпочав це століття своїм майже останнім прекрасним романом „Фата-Моргана”, Кобилянська продовжує це століття цілою низкою нескорених, прекрасних творів. І всі ті твори присвячені великій ідеї боротьби за „людину”, за пошану для неї, на якому б ступені культурному чи соціальному вона б не стояла; боротьби за права на життя гармонійне, естетично-моральне, гарне в своїй безпосередності. Твори присвячені піднесенню в своїх правах і змаганнях кожної людини, зокрема кожної жінки, і всі вони овіяні поезією, особливою чистою поезією гір, їх свіжих високих верховин.

* * *

Народилася Ольга Кобилянська 25/11 — 1863 р. в Сучаві. Проживала в батька, який, хоч завжди визнавав себе за українця, але додержувався німецької культури, що взагалі за австрійської влади панувала на Буковині. Їй було 8 літ, коли батько зі службових причин переїхав до Кімполюнду, і в цьому дуже глухому містечку в Карпатах наша письменниця провела всю свою ранню молодість. Там почала вона й уперше писати. Розвинулась цілком самотійно. Недовге шкільне навчання (скінчила четверту нормальну), а далі серйозне читання німецьких учених: Гердера, Бюхнера, Ніцше і англійських: Бокля, Дрепера, Дарвіна, Спенсера, далі — великих поетів: Софокля, Шекспіра, Гайне і ін. Молода голівонька працювала сама; багато думала молода дівчина в своєму самотньому життю серед чудової природи карпатських гір і їх смерекових лісів.

Самотня, глибоко чула душею, придивлялась до природи, знала й любила її, а також з цікавості вдивлялась і в тих людей, що рідко доводилось їй бачити в Кімполюнду. І рано почула вона в собі бажання творити, писати про те, що передумала в ці самотійні роки.

„Я чулася дуже осамоченою, каже сама пані Кобилянська, — бо не мала ні з ким про писання говорити, про те, що мене займало. З природи замкнена, я не любила про те говорити, що мою душу переймало. А в ній роїлося всякого. Гадки й пляни про будуччину, про великі студії,

самостійність, і т. п. Вплив природи був майже пригноблюючий для мене. Ясні, магічним світлом переткані ночі

Ольга Кобилянська.

будь то літні, чи зимові, або знову дні осінні, похмурі, слітні гнали мене до паперу... і я писала"... І далі вона

признається: „Зі знайомих більших, чи менших не мав ніхто на мене впливу, бо охота, порив до писання були вроджені в мені. Самота, душевна самота, противне моїм почуванням оточення викликували в мені жаждобу кинути те, що мене зворушувало до дна — на папір. Мої особисті переживання відгравали не малу роль в моїх писаннях”...*)

Виросши на німецьких книжках, на німецьких авторах, цілком природно, що свій перший твір „Людина“ вона писала по-німецьки й післала до одного німецького часопису. Редактор часопису, хоч і не надрукував новельки, але похвалив молоду письменницю за цікаву тему і підбадьорив її далі писати.

Знайомство з подругою п. Кобринської, Софією Окуневською, відкрило перед Кобилянською нові духові обрії, нові цікаві питання — відродження народу, піднесення прав і інтересів української жінки, розвиток української мови. Захопилась цими питаннями талановита дівчина, дитя карпатських пралісів, і сміло вступила на той шлях, яким іде все своє життя, — шлях оборони прав людини, а насамперед прав жінки.

В усьому своєму розумовому розвитку вона була самоучкою. Захопившись ідеями Кобринської — першої організаторки галицьких жінок, — О. Кобилянська без усякої сторонньої допомоги й поради завзялася вчитися української мови, і першим виразом цього нового напрямку її думок повстала так усім нам відома повість „Царівна”, яку писала вона уважливо, старанно проводячи свої думки. Почала її писати в 1888 р. (ще в Кімполюнгі) скінчила лише в 1895 р., а надрукована була в 1896 р. в фейлетонах часопису „Буковина”.

Цей прекрасний твір одразу звернув увагу по всій Україні на молоду смілу й талановиту письменницю, яка устами своєї героїні Наталки Варкович оголосила жінкам нові життєві гасла: „Бути собі ціллю”, „Людина вище всього”, „Гідність людської особи вище за любов”. Це зробило велике вражіння. Як каже один з палких прихильників О. Кобилянської М. Шаповал: „Колись, влітку 1902 р. я випадково в Харкові зустрів книжку, що мене сповнила великою внутрішньою радістю — це була „Царівна”. Почув уперше гарне ім'я: Ольга Кобилянська. На Україні була тоді глуха ніч... ходив по землі бідний нарід і нічого не думав

*) Дивись — Автобіографія, Альманах в пам'ять 40-літньої письменницької діяльності. Стор. 55.

про Україну... В гарячі липневі дні читав у лісі між осяяними соснами в пакошах живиць — „Царівну”, і цілий полумінь думок завихрував у моїй молодій селянській голові... З думками, з образами, з мріями „Царівни“ я жив кілька років“.*)

І справді, не одна лише „Царівна”, а кожний твір О. Кобилянської робить таке глибоке вражіння на читача, що він довгий час носить його в своїй душі і свої міркування інший раз координує з тими новими думками, якими пере-

Зліва: Савеля Стечишин, О. Кобилянська, О. Кисілерська.

повнені твори нашої письменниці. Усі їх можна поділити на 2 групи: реально-побутові й реально-психологічні. Звісно, вся творчість Ольги Кобилянської не вкладається в такі грубо поставлені рямки, вони безконечно різноманітні своїми темами, але все таки ми маємо з одного боку такі розкішні побутові малюнки, поеми, як: „В неділю рано зілля копала”, „Вовчиха”, „Земля”, „Але Господь мовчить” і інші. З другого боку тонкою психологічною аналізою пройняті такі чудові речі, як „Ніобе”, „Він і вона”, „Inno mtu phantaisie”, „Покора”, „Аристократка”, „Юда” й багато інших. І в кожній з них виступає такий гарний образ жінки в безпосередній ширості її духового, тонко естетичного й морального ества. В „Ніобе” характер жінки проведений так

*) Шаповал М. Знайомство з Ольгою Кобилянською „Нова Україна” 1927 р. кн 10-11 стр. 24.

правдиво, що ця повість може стати настільною книжкою кожної молодої жінки. Її цю глибоко-чулу героїню Зоню можна у всесвітній літературі поставити обік з „Лелією” Жорж Занда, або з Лізою з „Дворянського гнізда” Тургенева.

Гарно описаний другий тип жінки в коротенькому оповіданні „Аристократка”. Такий твердий в своїх раз намічених на все життя шляхах, що не вважає на жадні перепони при його проведенні. І разом коло неї поставила тонко намальований образ, мов силует, молодої дівчини, що прагне чогось високого в життю, шкає його в музиці — „*Impromptu phantaisie*” і не знаходить шастя.

В усіх своїх створених жіночих постатях Кобилянська вище над усе ставить силу духа, яка дає жінці можливість вирватися на волю, розвинути свої духові здібності, бути суцільною в своїх чинах і щирою в виконуванні раз собі наміченого обовязку, раз улюбленого ідеалу життя; або ж — зломати своє життя, але самій не відступатися від свого ідеалу.

Велике виховне значення для української молоді має ця серія високохудожніх новель, нарисів, повістей, що всі освітлені не лише естетичною красою, а й високо-моральним піднесенням. А це не проводиться якось тенденційно, або в моралізаторський спосіб, але так природно, так щиро, бо сама авторка саме так тонко перечуває, так серйозно ставить до життя і сама перейнята високою ідеєю: нема в життю шастя без вільного розвитку й без радісного виконання свого обовязку.

Психольогічна аналіза правдиво проведена в творах Кобилянської не лише в жіночій душі, — вона дає такі самі певні характеристики й мужчин; як нпр в „Землі” обох братів, в „Царівні” негативний тип Орденіна, героя повісти „Через кладку”, або „Він” в гуморесці „Він і Вона”.

Ті малюнки, що дає О. Кобилянська з народнього життя, дихають правдою і виявляють глибоку спостережливість авторки й розуміння ріжноманітних відносин між членами одної родини, одної громади. Сильно написана повість „Вовчиха”, в якій так суцільно проведений характер страшенної егоїстки, владної Вовчихи, що заїдає вік своєї доньки, не дозволяючи їй одружитися ні з одним парубком, що її сватав. Легкими штрихами, але так виразно виявлена безпомічна та дуже симпатична фігура чоловіка владної господині, який не має голосу в жадних родинних радах, але завжди,

не корячись жінці і не сварячися з нею, він робить так, як йому вказує його любов до дітей. „Земля“ — це ціла епопея селянського життя на Україні, життя хлібороба, народу відданого своїй землі, на якій виростала одна генерація за одною, яку вони обробляли, не жаліючи ані сил, ані здоровля. Тут виявляє шановна письменниця велике знання селянського побуту й розуміння наших селян і селянок.

Зліва направо: п. Іванна Блажкевич, Ольга Кобилянська, О. Кисілевська й п. Ольга Гувар.

Йоме, бо я завсіди і в горах любила заходити в сільські хатки — як і взагалі любила „мужицтво“ не менше, як мій батько. Я любила нарід і люблю до сьогоднішньої хвилі й дивлюся на нього тими самими очима, що на деревину, цвіт і всю живучу часть природи. Одна неестетичність його будь у словах, будь у поведінню, чи в привичках разить мене. Але в суті річей — гей яке багатство, яка свіжість, яка глибінь криється, який гарний матеріал на будучність. І коли писала „Землю“, ох! як хвилями ридала!“ (Альманах, стр. 61).

Як у Коцюбинського, так і в Кобилянської повісті з народнього життя справді відкривають перед нами наше село. У Коцюбинського в останні роки перед війною, у Кобилянської вже в повоєнні часи. Треба ще завважити, що розуміючи правдиво психологію нашого селянства, Кобилянська найкраще розуміла й душу нашого салдата (військового), як ми це бачимо в багатьох її дрібних нарисах і епізодах з військового життя („Сниться“. „Лист vojaka“, в дуже сильному, трагічному оповіданні „Юда“ і т. п.)

Але що найбільше захоплює декого з читачів у творах

„Дволітній побут на селі „Димка“, куди родичі переселились по майже 15-літнім побуті в горах, дали мені нагоду заглянути глибше в селянське життя, котре й без того було мені добре зна-

О. Кобилянської — це її артистичні (художні) описи природи. Для неї в її від молодих літ самотньому життю природа ставала, як найкраща втіха, найкраще естетичне переживання. Музика й природа давали високо-надхненій письменниці те духове задоволення, якого часто не одержувала від людей, від свого оточення, і товариського і офіційного; вона так боліла душею від усякої неправди від кожної дисгармонії, а цього серед людей можна занадто багато бачити. А там, в її величніх горах, в глибині лісів, де тихо шумлять смереки, там затихали всі болючі рани, які наносило її чужій душі немилосердне, часто грубе життя.

Чудові малюнки природи знаходяться в новелі „В неділю рано зілля копала“, в „Землі“, в „Битві“ — малюнки зими й весни, поля та лісу, в спокої й у часі бурі. Вона є справді поет буковинської гарної природи.

Та хоч як вона любила природу й музику, але не відходила й від життя — вона любить людей, усі їх недолі, гріхи, злочини, їх щастя і світлі хвилини; усе переживає велика письменниця з щирим співчуттям. Вона дає людям гасло для визволення з тяжких умов життя, з неволі духової й залежності від матеріяльних негод. Усіма силами вона тягне людей з темноти з неволі, дає їм нові гасла для гармонійного життя, в якому панувала б свобода й любов.

Так, Ольга Кобилянська не тільки талановита письменниця, не тільки один з великих оборонців прав жінки, як Жорж Занд, Еліза Ожешко, Матільда Серао, вона є і надовго зостанеться великим соціяльним учителем; пильними духовими очима читає в душах і жінок і чоловіків, виявляє перед світом, як сучасні соціяльні умовини життя ганблять людину, доводять її до нещастя, неволі, смерті. І цим безталанним людям — жінкам і чоловікам, — Кобилянська своїми творами наче відкриває віконечко в новий широкий світ; кличе їх до спільної праці над щирим перевихованням для нового прекрасного, естетичного, гармонійного життя.

Хай же велику нашу українську письменницю, прекрасну дочку буковинських Карпат і смерекових лісів, буде завжди тішити наша подяка за її нове слово і за її безмежну любов до нашого народу.

* * *

В 1925 р, Ольга Кобилянська була переїздом у Празі; вона їхала лікуватися до Карлсбаду, і тут я вперше познайомилася з нашою великою письменницею: така краса, такий

смутний вираз без краю добрих очей — от що на перший погляд приваблює до неї; і та надзвичайна скромність, з якою вона приймала нас усіх, гарячі привітання й похвали її праці. В усіх її спокійних рухах, в її очах почувалась натура глибоко чула до свого оточення; якась духовна непереможна сила в такому слабому хоробливому тілі, — і так ставало соромно й гірко, що таку високо талановиту письменницю й дорогу людину ми не можемо оточити хоча б елементарними вигодами, що їх так потребувало її здоровля.

За короткий час перебування в Празі трудно було ближче підійти до Ольги Кобилянської, — занадто вона була дорогою у нас гостею і на такий короткий час. Що не прийдеш до неї в той № готелю коло Вільсонового двірця — усе вона оточена і молоддю і старшими прихильниками її таланту; чимсь щирим і естетичним віяло від усієї її постаті, від її мовчазного спокійного поводження і почувалось, що перед нами не лише талановита письменниця, а визначна людина наших часів з певним ясним світоглядом і сильною зброєю для його реалізації.

Прага, 18/XII. 1933 р.

М. ЗАГІРНЯ.

(Марія Грінченкова).

1863 — 1928 р.

Мабуть з усіх значних українських жінок не було такої скромної, як Марія Миколаївна Грінченкова. Все просто вбрана, спокійної вдачі, мовчазна, але завжди уважлива, усе навкруги спостерігаюча своїми великими розумними очима. Кохала вона свого чоловіка Бориса Грінченка з якоюсь побожною відданістю, з одним бажанням допомогти йому в його великій (як вона називала) громадській праці, перебрати на себе всю неприємну частину цієї праці, а самій не виявляти себе нічим крім чести бути дружиною Грінченка. Так пройшло все її життя до самої смерті Бориса Грінченка.

Але обік із чоловіком була в Марії Миколаївни ще одна істота, яку вона теж любила віддано, гаряче, але яка принесла їй через свою хворобу чимало горя й гризоти — це була її єдина донька. Віддані обоє Грінченки одній українській ідеї, вони й думки не припускали щоб їх доня могла виховуватися в російській школі, усю першу науку

подали їй у себе в хаті, складаючи для неї першу граматику української мови, перші книжки для дитячого читання.

Марія Грінченкова по походженню не була українкою. Вона народилася в 1863 р. в Богодухові, на Харківщині, в московській родині Гладіліних; вчилася в російській школі — в земській прогімназії, — і зараз же по закінченні її курсу стала в тому ж богодуховському повіті за земську вчительку. Але зустріч з Борисом Грінченком на вчительських курсах зразу запалила в чулій душі Марії Гладіліної глибоке бажання служити тому народові, серед якого жила і за який так палко, так щиро промовляв цей народолубець.

**Марія Миколаївна Грінченкова
(Марія Загірня).**

Вона зразу почала вчитися української мови і далше її вчителювання було перейняте вже українським свідомим націоналізмом.

В 1884 р. Грінченки побралися і з першого до останнього дня це подружжя вело спільну й таку корисну для українського народу працю. Вони в ті чорні дні царського режиму несли освіту в масу українського народу, вони боролись за кожную популярну українську книжку, всякими засобами вириваючи її з зубів російської тогочасної цензури.

В 1894 р. Грінченки переїзять в Чернігів, де Борис Грінченко мав якусь посаду в земстві. Тут ми з ними й познайомилися, бо О. О. Русов саме тоді провадив там статистичну земську працю. В Чернігові була вже дружно об'єднана група ідейних українців, які збирались на певні періодичні збори, але досить конспіративно; в цій групі, в цьому гуртку Грінченко був палким поетом, лідером, тоді як Шраг був його фундаментальним керовником. Багато доводилося вислухувати дорікань від палкого поета за те, що мляво ведеться українську справу, що земці не активно її підтримують. То був період усяких земських меморанду-

мів, прохань до міністерства освіти щодо української мови в школі, й Грінченки брали жваву участь у цих земських заходах. Організація земської книгарні для учителів, упорядкування Чернігівського Шевченківського музею, все це лежало на руках Грінченка, а головним чином — на пані Марії, так само й головна їх тогочасна праця — видання дешевих українських книжечок.

Грінченко палко накидався на мене за те, що я писала книжки в російській мові, що завела дружбу з росіянами, які жили в Чернігові на засланні, гаряче обурювався проти деяких думок Драгоманова. Але ці докори ніколи не зменшували моєї пошани до фанатизму Грінченка. Коли було до них не зайдеш в їх тісну вбогу кімнатку по Чернігівському шосе, все вони за працею: пишуть, поправляють свої рукописи по вимогах цензури, або радісно корегують уже дозволений до друку рукопис.

Енергія й працездатність обох їх була дивна, особливо витривало працювала Марія Миколаївна. В неї виявився чималий талант — писати популярні для зовсім непідготованого читача речі, і зпід її пера вийшли найкращі книжечки для селян: „Як вигадано машиною їздити“, „Мудрий учитель (Сократ)“, „Орлеанська дівчина“, „Під землю (про шахти)“, „Як визволилися Північні Американські Штати“ та багато ще інших написано цікаво та зрозуміло.

Діяльність Грінченків не могла не впасти до ока московської поліції. Почалися різні обшукування, труси, заборони різних посад, і Грінченки опинилися без жадного заробітку. На щастя, під той час у Києві наші вчені заходились видавати до друку той великий „Словар“, що його складала вже кілька літ. В 1902 р. Грінченки переїздить до Києва і там беруться науково упорядковувати увесь зібраний матеріал. До цієї тяжкої та відповідальної праці й береться Марія Миколаївна — коректа, переписування, різні додатки, що вона сама збирала з народніх уст.

З 1905 починається нова праця коло київської „Прогресі“. Революція 1905 р. і нова російська конституція поширили права українського народу — дозволені були прогрісвітні організації, часописи і там завзято працює Марія Миколаївна, і скрізь цінять її глибоке знання мови. Але можна тільки дивуватися, де вона брала ті сили для цієї невсипущої праці, коли в ці саме часи доводилося їй переживати тяжке горе: на її очах вянуп від сухіт її чоловік, а також єдина донька. Один по одному сходять вони в могилу, і за-

лишається Марія Грінченкова сама одна-одинокa, як палець. З уст цієї твердої духом жінка ми чуємо такі розпучливі слова: „Життя порожнє, все опустіло. Нема чим жити. Лишилась тільки праця, і я житиму для праці”.

А праці тої багато на Україні; кожна свідома українка має до чого прикласти руки й серце. Науковою працею й жила Марія Грінченкова останні роки свого життя. Прийшли більшовики, принесли з собою тяжку долю українському народові. Марія Грінченкова не похитнулася залишитися на своїй стійці, не кинула можливої праці для української науки. Вже в 1919 р. перший відділ Київської Академії Наук призначає її постійним членом - редактором нового словника живої української мови. Цій праці вона віддає всі свої останні сили; серед неї ж застає її й смерть 15 липня 1928 р.

В некролозі її сказано: „Надруковані томи Російсько-Українського словника на кожній сторінці носять сліди і глибокого знання і того непомильного чуття народної мови, що властиве вибраним лише натурам” (Пролет. Правда Ч. 164 1928 р.)

Марія Грінченкова — це жінка незломного духу, з надзвичайно твердою волею і невсипущою енергією. Серед жінок свого покоління, каже С. Єфремов, вона була в перших лавах просто, як робітниця, що совісно, скромно додержувала загального темпу в роботі і ніколи не сходила зі свого шляху. Всяке дезертирство було просто органічно нестерпне для її натури, як нестерпна була їй нещирість та лукавство в товариських стосунках. Мила й лагідна в особистому житті вона вміла твердо й непохитно додержувати одної громадської лінії, і тут уже не знала компромісів, не терпіла поступок; кривдити душею вона не вміла*.

Марія Грінченкова, Олександра Єфименкова, Олена Пчілка зорили в нашому громадянстві, в нашій світлій науці в тяжкі часи безпросвітної знуцання над нашим народом; вони йшли тернистим шляхом, не знаючи ні компромісів, ні боязкого дезертирства, — і стоять перед нами, як моральні зразки свідомих і шляхетних українських жінок. Вони відійшли від нас із тим скарбом пройденого життя, який висловив Шевченко в словах: У нас нема зерна неправди за собою!

.....

*) Див Записки Істор. Філолог відділу кн XXI-XXII 1928 р С. Єфремов, Марія Грінченко

ОЛЕКСАНДРА ЄФИМЕНКОВА.

1848 - 1918.

Ми познайомились у Чернігові: Єфименки щойно повернулися з заслання, а ми з Праги. У Олександрі Яковлівни було 5 дітей; у мене в той час одне немовлятко — син Михайло. Чоловіки наші зразу затоваришували на ґрунті українських справ, я боялася Олександрі Яковлівни. Вона

О. Єфименкова.

була така вчена, така певна себе, так завжди заглиблена в книжках, в науку; я була перед нею легкодухом, нестримною особою, що шукала життєвої правди, захоплювалася політикою. Тільки пізніше в Харкові я зрозуміла, що то за велика душа, що то за ясний розум у цієї жінки і як він виявляється у всіх деталях її особистого життя. І тут, у Харкові, у нас установилися інтимні, дружні, незломні відносини.

Це була вчена жінка, але цілком самоук, яка сама взяла з сирих наукових матеріалів певні знання й освітлювала

їх своєю ясною думкою. Так було з тим розумінням історії українського народу, яке виявила історична критика в її історичних працях. („Історія України”, „Історія Українського Народу”, „Южная Русь”). Завдяки цим працям Харківський Університет визнав її професором і почесним доктором історії.

Сама по походженню росіянка, вона вся віддалася потребам українського народу і своїм талановитим пером вияснила в російській пресі несправедливе становище його щодо національних прав. В Петрограді на катедрі української історії на Жіночих Бестужевських Курсах вона організувала свій історичний семінар; кількох своїх слухачок за-

хопила, зацікавила історією українського народу, виховала в них і симпатію до його долі та дала їм певну наукову методику для самостійних дослідів. Молодь скрізь і шанувала її і горнулася до неї, бо почула її велику, чулу душу.

Ця чужинка з далекої півночі зуміла так глибоко зрозуміти нашого південного, такого чисто національного українського філософа, Григорія Сковороду, і її праця найкраще поясняє його філософію, Взагалі глибоко вдумлива Єфименкова обик з історією завжди цікавилася філософією, особливо її моральними постулятами. Деякий час вона була дуже захоплена філософією Толстого, його „непротивленням злу”.

Свої особисті тяжкі переживання вона переносила з дивовижною мужністю. В Харкові, де (в 90-х р.) Петро Савич Єфименко служив в якомусь Поземельному Банку, він ослаб на епілепсію. Припадки ставали остільки часті й непередбачені, що він часто падав на вулиці; чужі люди привозили його додому, несвідомого. Олександра Яковлівна не мала ані хвили спокою, а вона мусіла працювати — бо ж мала 4 дітей, та всі по гімназіях, платні ж банкової не вистачало. Отож сяде Єфименкова за писання статті, навкруги великі купи книжок, тихо в хаті, можна працювати, — але думка втікає від пожовтілих сторінок старих книжок, біжить вулицями Харкова, слідом за високою постаттю дорогого чоловіка, що його ось може вже захопила страшна хвороба, лежить він на брудному камінню й піна вкриває дороге обличчя. І схоплюється бідна жінка, жене від себе страшний привид присилує себе читати старі фоліанти.

Скоро хвороба почала перешкоджати чоловікові О. Я. добре виконувати свої службові обов'язки, а втратити посаду було не можливо. Тоді по згоді з директором банку стала О. Я. брати чоловікову працю додому: чого він за день не подужав зробити, то вона по ночах надолужувала.

Але стерегло її ще нове горе: старша дочка Ася вже 16 літ збожеволіла; перестала їсти, а всякі харчі з дому носила до вбогих людей; в кварталах харківської бідноти проводила цілі дні, вертаючися часом дуже пізно. Ніякі прохання нещасної матері не впливали, Ася закинула науку, лише читала по вбогих хатках пізніші твори Л. Толстого. Скоро її ненормальне положення примусило матір віддати доньку до лікарні, де вона незабром і померла від добровільного виснаження.

Це було страшне горе для О. Яковлівни: Ася і Тарас

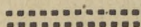
були старші діти її, їх визначними розумовими здібностями вона так раділа. Її обхопив жах: чи це спадщина батькової хвороби, чи не озветься вона й на молодших дітях. А серед цього суму, розпуки робота не стояла, й думки талановитої письменниці не вгасали, навпаки, вони прямували до глибоких піань людського життя.

Було прийдеш до них у тісне помешкання — сидить О. Я. в великому кріслі, на столі, на долівці купи книг, на колінах розкрита книга, а сама господиня сперлася головою на руку і в очах глибока дума. На хвилю блисне радість, що прийшов хтось для неї милий. Сяду на низенькім ослоні біля її ніг, усе їй викладу, усі сумніви бунтарської душі, а потім слухаю її глибокої філософії, її правдиві психологічні спостереження, її гуманні соціальні погляди. З усіх кутків хати виглядають злидні, нога письменниці в діравому черевіку, з кухні лунають молоді голоси, — то студентки приходять, допомагають дорогій письменниці в господарстві... І кожний коло неї переживав золоті хвилини...

В початку ХХ віку Єфименки цілою родиною переїхали до Петербургу. Петро Савич на другий рік помер, але О. Я. вже займала катедру української історії на Бестужевських Курсах і своєю платнею удержувала родину. Найменша донька Таня виявляла визначні поетичні здібності. Тарас добре вчився в якійсь вищій спеціальній школі. Оточена молоддю (курсистками) в сприятливих для наукової праці обставинах О. Я. жила, мала моральне задоволення.

Літом в 1918 р. О. Я. поїхала з Танею на Харківщину. Вона її любила, мала там чимало приятелів серед професорів (Багалій, Сумцов) і місцевих землевласників. І ось приїхали мати й донька в якесь село на вакації на літо — і прийшла якась чужинецька банда й убила і стареньку вчену письменницю і молсду поетесу. Тоді ніяке людське життя не мало жадної вартости. Банди розносили смерть і добрим і злим..

Залишились учені праці, талановиті публіцистичні статті пані Єфименкової за українську мову, за Турбаївську катастрофу — залишилась невміруща добра пам'ять про ту українську письменницю з Холмогор, яка маючи лише гімназіальну науку, сама своєю власною працею стала першою жінкою доктором історії на Україні. Залишились спогади за чулу душу цієї великої жінки, яка озивалась на все добре, велике і гріла ласкою всіх, хто до неї наближався.

ЛЮБОВ ЯНОВСЬКА*).

I.

Коли я в 1909 р. повернулася з Петрограду до Києва, то побачила в Українському Клубі серед визначних українських жінок нову для мене дуже інтересну паню, що приймала жваву участь у справах клубу; вона часто виступала на зборах клубу то як добра п'яністка, то як письменниця й читала свої ще не надруковані твори. Видно було, що вона користувалася симпатіями київського українського суспільства і, як я далі переконалася, цілком ці симпатії виправдувала: належала бо до тих осіб, попри які не можна перейти без уваги. І це її гарне обличчя надовго затямлювалося в пам'яті. Все в темному вбранні, гарно пошитому, і з гарними чорними очима. Скільки було в них суму й незадоволення з життя, скільки енергії в зарисі чола й рота! Тільки коли вона виголошувала свій виклад, або читала свої твори, це сумне обличчя оживало, молоділо і виявляло ту ширість і захопленість, яку Яновська вкладала в усю творчу й громадянську діяльність.

А працювала вона коло українських справ з якоюсь гарячковою відданістю. Ми бачили її діяльним членом клубу; водночас працює і в „Просвіті” (київській), коли за відїздом хворого Грінченка довелося продовжувати його освітню діяльність; їде, як українська делегатка, на Всеросійський Зїзд жінок і там читає свій доклад „Доля української селянки”. Організує в Києві гуртки - десятки по програмі тогочасної української партії Т. У. П.; вона входить у тісні зносини з визначними російськими жінками в Києві (п. К. Ф. Полторацькою) і пояснює їм ідею української справи, українські культурні вимоги.

В 1914 році, коли в Києві було заборонено святкувати Шевченківські дні, Яновська їде в Москву, знову як делегатка київського українського громадянства, й виступає з доповіддю. За часів війни вона разом з п. Черняхівською, Дорошенковою, Ішуніною, віддає всі свої сили й працю в „Товаристві допомоги жертвам війни”; багато спричинилася й до polegшення долі галичан, яких російський уряд, як закладників, вислав з їх батьківщини й переганяв до Сибіру.

Така стоїть перед нами Яновська, як громадянка й актив-

*) Гляди світлину на ст. 40.

на, й палка та віддана українській справі, але нервова — вона не могла довго витримати такої напруженої діяльності; взагалі вона не була фізично міцною і з початку революції вже хвора їде лікуватися на Лиман до Одеси. В 1921 році вона повертається до Києва, але в 1923 р. параліж приковує її до ліжка; приковує, але не сковує творчої сили Яновської і в 1928 р. вона диктує переписувачці останній покищо свій роман, один з найкращих її творів: „Тайна нашої принцеси”

II.

Яновська була не лише громадянською діячкою — вона талановита письменниця. Яновська написала чимало оповідань, коротких нарисів, чимало драматичних творів, які тепер усі вийшли суцільним виданням у трьох томах з портретом авторки (видання „Рух” — Київ 1930 р.) під ред. Черкавського і з його увагами.

Почала Яновська писати досить рано, але довго ховалася із своїм писанням молоде дівча.

Вона походить з родини української; її бабуня була з роду Білозерських (з Чернігівщини) — рідна сестра Ганни Барвінок. Мати Любови Яновської була вихованкою П. Куліша, гарячою українською патріоткою, і часто в неї з чоловіком виходили конфлікти зза того, якою мовою мають балакати діти — батько, родом з Калузької губ. ротмістр гусарського полку, Щербачев, вимагав польської або московської мови й карав дочку за кожне українське слово, а мати за московське. Взагалі мати Яновської не була щаслива в своєму подружжі і під кінець збожеволіла та змерла в Петербурзі в лікарні.

Любов Яновська вчилася в Полтавському Інституті й виявила такі музичні здібності, що рідні вирішили її віддати в консерваторію Але композиторського хисту вона не мала і її більш притягало до творчої праці пером, аніж до блискучого виконання чужих композицій Та вона скоро вийшла заміж за одного з героїв герцеговинського повстання — за пана Яновського, який хоча був на 20 літ старший від своєї молодой, але імпував їй своїм „героїзмом”. Це був член київської української громади, і в Лубенщині, де жило в маєтку Яновського молоде подружжя, Любов Яновську оточили українські патріоти: В. Шемет, М. Кононенко й інші. Вони ж і випрохали в неї те перше закінчене оповідання, яке без дозволу автора було надруковане у львівському часопису „Зоря” — „Злодійка Оксана”.

Скоро після того Яновські переїхали до Києва; чоловік увів її в кола українців, і тут почалася літературна діяльність Л. Яновської.

— Я добре памятаю, яке міцне вражіння зробила на нас її перша повість, надрукована в „Київській Старині” — „Смерть Макарихи”. Хоч тема була звичайна в той народницький період нашої літератури, але правдивість деталей, тонке завваження психологічних моментів умирання старої селянки — усе це пахнуло чимсь свіжим, чимсь, що вже виходило поза межі самої етнографії, яка панувала в творах тогочасних українських письменників. За цим першим оповіданням появилися один по однім великі й маленькі нариси з народнього життя, які друковалися то в часописі „Рада”, то в „Київській Старині”. Особливий ефект зробив на нас маленький фейлстон в „Раді”: „Наглядне Обучення”, де талановита письменниця осміює навчання українських дітей з російських букварів, коли біля малюнка „сапоги” стоїть літера „с”, а український хлопець затамлює тут літеру „ч”, — бо це ж „чоботи”; коло неї намальовані „г” „гроб”, а хлопець читає „труна” і т. д. Це був фейлстон чисто Гоголівського гумору, в якому бренів наш справжній сміх, крізь сльози за наших селянських дітей, яких ця московська система перевертала в недотепних дурників.

В творах пані Яновської нема одної якоїсь провідної ідеї, вона бере все, що подає їй на увагу життя й обробляє з тонким розумінням психології героя, героїні. Ідає — або яскравий тип — Лісничий, Пролісок, дід Микита („За високим тином”), або малюнок з життя — „Рукавички”, „Штурм”, „Чужий”. Усі ці твори читається з великою приємністю через їх незвичайну безпосередність; усіх цих людей бачите, як живих; вам здається, що ви їх давно знаєте і їх радості й горе вам цілком зрозумілі. Перед вами постійна боротьба за життя, за щастя; повстають улюблені типи людей Яновської — і жінок і чоловіків — які все життя змагаються осягнути свою укохану мету, щастя таке, якого вони собі гаряче бажають („Городянка”, „Лісничий”, „Мій роман”, „Тайна нашої принцеси”). Одним воно вдається, як співакці Тані („Тайна нашої принцеси”), другим ні, — але боротьба за це щастя дає їм життю особливий зміст, підносить їх понад буденне звичайне життя.

Уся творчість Любові Яновської перейнята рухом; в її творах мало описів, в них іде дія, ідуть розмови, такі характеристичні для кожної з груп людей (напр. в „Штурмі” —

розмова пана, який сватає паню, або розмова старого батька з чоловіком своєї дочки). Ця вмільсть провадити розмови і витворювати з найпростіших епізодів драматичний конфлікт („Чужий”, „Два дні життя”, „Правда”) привела Яновську просто до драматичної творчости. Взагалі кажуть, що драматична творчість є найсерйозніша й вимагає найбільш високого рівня літературного таланту, але Яновській це не було тяжко, бо вся її творчість в оповіданнях є драматизована, рухлива, повна драматичних колізій. І вона сміло перша з українських письменниць виступила з цілою низкою драматичних праць; з них уже в 1903 р. її комедія на 4 дії „Дзвін до церкви скликає, та сам в ній не буває” була премійована на літературному конкурсі у Львові. Дуже гарна комедія „На Зелений Клин”, „Жарти на сіножаті” й кілька драм „В передрозсвітньому тумані”, „Жертви”, „Відьма”, з демонології українського народу й багато інших.

Яновська стоїть перед нами, як талановита письменниця, що перша сміло опанувала драматичну літературну форму і в своїх пізніших оповіданнях і в драматичних творах вона внесла в українську літературу чимало нового, розвинула в ній психологічний елемент і ставилася до всіх своїх тем, як з народнього побуту, так з панського життя; — з повним об'єктивізмом. Скрізь подала нам правдиві нариси міцних людей, що не задовольються традиційними умовами життя й шукають нових. Український театр Яновська збагатила цінними пєсами, а як громадянка — визначна по своїй обдарованості та енергії постать.

Прага 31.XII 1933 р.

Дехто з молодих українських письменниць.

Слідом за старшими українськими талановитими письменницями виступає на наших очах молода генерація жінок, теж осяяних творчим літературним талантом і проіннятих тим соціально-патіотичним почуттям, що надає їх творам високу громадську цінність. На чолі цієї молоді літературної групи жінок-письменниць можна поставити відомі нам — Галину Журбу, Катрю Гриневичеву і М. Божуківну з Підкарпаття.

В колах київської літературної молоді в часи саме передвоєнні відзначалась своїм талантом молода письменниця

Галина Журба. Вона найближче стояла до нового тоді українського місячника "Українська Хата". То була талановита молода група, в якій визначалися імена людей, що

стали пізніше славно відомими — Микита Шаповал, Максим Рильський, тоді ще гімназист Г. Чупринка, В. Липинський, П. Багацький і ін.

В 4 числі часопису „Назустріч“, з р. 1934, Галина Журба з захопленням описує своє перше перебування в Києві, в 1912 р.* і приємні зустрічі з членами цього гуртка. Особливо тішила її доброзичлива критика Шаповала, який за її перші оповідання, друковані в „Українські Хати“, — „пророчив мені — (пише вона) — літературне майбутнє і навіть десь вліпив речення: „величезний талант у Галини Журби“. А я й повірила. Ходила по Києві, мов п'яна, і мріяла“.

Миколая Божуківна.

Пророче речення Шаповала сповнилося. Ми мали вже в 1923 р. дуже сильні драматичні картини, під заголовком „Метелиця“. Це одна з міцніших драматичних речей в українській драмат. літературі. Зміст — невдале повстання наших „бандитів“ проти більшовицької влади. Розбиті більшою силою, наші герої сміло йдуть на певну смерть від більшовицьких розстрілів і в уста одного з старших повстанців Галина Журба вкладає такі пророчі слова: „Брати, ми перемогли! Ми щасливі вибранці долі, яким дозволено вмерти за батьківщину! Нарід нам вічно співатиме пісні про нас, а смерть наша навчить його бути міцним і великим. Наших

*) Див. в ч 4. „Назустріч“. Г. Журба: „Але то був Київ, Київ“.

імен будуть навчати українські матері своїх дітей. Нашим поривом будуть запалюватися серця прийдешніх поколінь. А за вами (звертається до більшовиків) йтиме вічний прокльон нашого народу, доки сонця й землі. Ваші імена будуть символом насилля, огиди й жаху та ворожнечі безсмертної, як безсмертна є пам'ять народу." (Див. „Метелиця“, стр.25).

В році 1933 Галина Журба дала нам міцне й прекрасне оповідання „Зорі світ заповідають“, що його сучасна критика визнала, як кайкраший твір у сучасній літературі. І справді, авторка дуже правдиво намалювала в ньому селянство в одному глухому селі на Волині. Усе життя виявлено

правдиво в один із дуже складних історичних моментів — в 1917-18 р., коли селяни мусіли відразу зрозуміти стільких соціальних і політичних нових для них питань. Тут же є й чудові описи природи Волині. Стиль Галини Журби цілком особливий: короткі, міцні вирази, нічого розтягнутого, надуманого; саме життя, сама, правда селянської душі, селянського світогляду. Типи жінок-селянок, типи селян нагадують своєю вирізьбленістю типи Толстого, і стільки любови до цього селянства вложено в цей твір, що можна радіти, що в молодшій генерації українських письменниць

Галина Журба.

ми маємо таку велику творчу силу, як Галина Журба.

Катрю Гриневичеву*) я трохи знала особисто в Києві в тяжкі воєнні часи. Це жінка і міцної, і одночасно дуже кроткої вдачі, з повною громадянською активністю і з безперечно літературною вдачею. Дуже талановиті її невеличкі нариси. Останніми часами вона взялася за більші історичні оповідання. Її „Шоломи в сонці“ мали чималий успіх у нашій не багатій історичній белетристиці й займають почесне місце в бібліотеках нашої молоді. А її оповідання в збірці „Непоборні“ звернули на себе увагу й чужоземних письменників (один чех і один поляк прохали в неї дозволу перекласти цю збірку). Переїнята також надхненням її громадська праця в Гмідні, в таборі українських полонених, та літературна — в різних українських часописах, в видавництва львівської „Просвіти“ тощо. За що не береться Катря Гриневичеві, вона захоплюється, віддається своїй творчій

*) Народилася в 1875 р біля Львова.

праці. Вихована не на рідному терені, вона сама знаходить шлях до рідної землі, до рідного народу. В 18 літ молода дівчина розпочинає вчитися української мови, спить з українським словником під подушкою, як про неї пишуть у „Новій Хаті” (1927, ч. 3). За рік навчається писати, і ця мова стає їй рідною, найдорожчою, наймилішою; вона зближається з гуртком найвидатніших українських письменників 80 тих р. XIX ст. Стефаником, Франком, Маковеем і по напрямку їх думок, їх творчости стає побіч з ними. Від її таланту ще можна чекати не одного гарного твору для нашої літератури.

ОЛЕНА КИСІЛЕВСЬКА.

Велика для нас постать Н. Кобринської — вона перша розворушила наше жіноцтво й організувала його. І ця організація розцвіла пишним квітом. Хоч і померла провідниця, та біля цієї справи стали такі визначні жінки, такі ширі, міцні діячки, як: У. Кравченко, О. Кисілевська, М. Рудницька й інші.

Олена Кисілевська.

Скільки здорової енергії, скільки чулої душевности внесли вони в цю творчу організаційну працю за ці 50 літ, що перебігли від початку організації до теперішнього її ювілейного менту!

Одною з перших записалася до станиславівської жіночої організації О. Кисілевська, тоді ще молоденька дівчина 15 літ — і ось 50 літ стоїть вона на своїй стійці, ні на крок не зійшовши з тої дороги самовідданої праці для свого народу, дороги, що її так рано собі назначило молоде розумне дівча.

Дочка Льва Сіменовича, священника, справжнього душевного пастиря своєї вбогої парафії, й високо розвиненої матері, Олена виросла в атмосфері піднесеної моралі, розуміння особистих і громадянських обовязків. Молодо вона одружується і стає доброю матір'ю своїх дітей.

„І як, — каже сама про себе Олена: — в своєму часі глибоко в душу запустила коріння ідея жіночої еманципації, як полонило душу бажання праці для народу, так прийшла третя проблема життя, дуже тяжка для молодой непідготованої до того людини (мені було 18 літ, коли я

вперше стала матір'ю): проблеми розуміння душі дитини, виховання її так, щоб вона ні для батьків, ні для народу в ніяких обставинах не пропала”.

І не жаліючи сил, вона виховує справді таких гарних громадян, що може сказати тепер, коли вони всі виросли й стоять при своєму ділі: „Коли я є на щось горда в своєму житті, то на оцю мою працю матері-виховниці“...

Серед розмов батька й старших братів набралась Олена й політичної свідомости дуже рано. Пані М. Омельченкова в своїй біографії О. Кисілевської (див. „Час“ 1933) приводить дуже характеристичний епізод з її дитячих літ: „Я, — каже О. Кисілевська, — так, як і всі в родині, хвилювалася тим, чи добре вийдуть у нас вибори до сойму чи парламенту. Чи не зроблять для нас сорому наші виборці. Я тямлю, як може десятилітньою дівчинкою вставала ще до сходу сонця й, дрижачи, перемокла від ранньої роси, сиділа годинами на перелазі, щоб перед відїздом ще раз побачити нашого виборця й сказати йому ще раз: „Федю, уважайте, щоб наші виборці не зробили нам сорому“. А опісля гарячими сльозами плакала, коли наш кандидат провалився“.

Як була палкою свідомою патріоткою, так стоїть вона й тепер в усьо свою велич; стоїть і говорить перед сенатом польським. Говорить сміло за свій нарід за його горе, за його кривди. І нарід слухає її, як свого найчеснішого провідника й захисника. Він слухає свою сенаторку, бо кожне її слово — правда, кожна її вимога — пекуча вимога його життя.

Ось перед нами часопис „Жіноча Доля”, що його вже 10-ий рік вона веде з негасимим ентузіазмом, з непереможною енергією поборює всі перешкоди для його непереривного існування. Цей часопис — це її трибуна; в ньому відбивається вся її спокійна вдача, її глибокі думки, її чиста самовідданість. І ні одного зерна самолюбства, честолюбства. Почувається, з якою любов'ю вона ставиться до села, до жінок. Вона їх вчить, як мати, переживає з ними злі й добрі години. Не жаліючи свого здоров'я, вона обїздить усі гуртки селянські, жіночі організації. Ця „сенаторка” не вимагає жадного комфорту: вона не чекає, щоб за нею виїздили автом, просто з вагона залізниці сідає на просту фіру і їде до села селянськими шляхами, інколи й по 20 кл.

Ось як сама описує одну зі своїх мандрівок: „Їхала до Горохова на Волині вночі простою балагулою, 20 клм. за 5 год. Дорога така болотиста, нерівна, небезпечна, що фір-

ман навчав усю дорогу: „Як крикну: направо! — то ви всі хиліться праворуч; а як крикну: наліво! — то й ви наліво. Тоді нема чого боятися, щоб віз перекинувся”.

Другий раз весною обїздить пані Кисілевська села й міста на Поділлі — Мокрошин, Бережани, Журавно. Сніги розтопилися, води порозливалися по ярах і долинах, наче річки; коні западали в ями снігу: треба пороном Дністер переїсдити, а він розлився, як море, швидкий та сердитий. Їде пані Кисілевська оглядати нові організації — і яка сила люду зібралась! Забула про всі небезпеки дороги й бадьоро, весело повчас людей, як жити організовано, одне одному допомагати, заводити різні промисли, „Рідну Школу” підтримувати, горілку забути, коршми позамикати, заводити кооперативи, дітей плекати по дитячих садках. Цілий плян життя вимальовує перед господарями й господинями якогось далекого, занедбаного культурою села. Жінки бадьоро беруться реалізувати цей плян, і темне, злиденне життя освітлюється надією, вірою в можливість вийти з темноти до того світла, до якого веде їх О. Кисілевська...

Так ростуть на терені многотраждальної Галичини жіночі організації, село оживає, росте свідомість, забобони никнуть, жінки випростовуються з колишньої неволі, стають громадянками свого села, справжніми виховницями своїх дітей.

Поїде пані Кисілевська геть — та слова її не губляться: приходить „Жіноча Доля”, і там також лунає той мужній заклик: „До праці!”

„Гей на село!” — кличе пані редакторка правдиво інтелігентну молодь на зелені левади — шукати на них здоровля, розваги: — „Нарід вас жде; тож щиро, весело увійдіть в круг народу”. Вона закликає звертати велику увагу на виховання селянських дітей, селянської молоді, на відкриття читалень, на улаштування культурно-національних свят: Шевченка, Франка, „Свята Матері”. Вона пропонує не ходити втертими шляхами: „Не шукайте заробітку по висохлих джерелах, а оглядайтеся, чого від вас жадає нова хвиля, йдіть їй назустріч. У розумної людини праця повинна дати не лише хліб, а й почуття, що вона живе корисним членом свого суспільства. Тільки така праця не забє в вас духа, не підірве звязків з народом, не зробить вас сухою непотрібною для живого пня галузкою”. Вона клопоче за фахові ремісничі школи, за курси куховарські, господарські й інші. Вона добре розуміє, яку лиху біду переживають у наші часи

народні маси, хоче своїм журналом допомогти їм піднятися з біди, зібрати всі свої сили для боротьби з лихом.

Іноді статті пані Кисілевської, по силі вкладеного в них почуття, визначаються своєю поетичною формою, своєю художньою красою, напр. „Великоднє Свято“, „Зимові вечорі“, „Діти на сонце“, „На зеленій Буковині“.

Гарячі й щирі політичні статті пані сенаторки. Ось наприклад, перед виборами в статті „Не давайте себе застрашити, будьте дійсними заступниками інтересів свого народу!“, вона пише: „Вкладайте сміло певною рукою картку в коверті. Всі ставаймо до урни, чи здорові, чи каліки, жінки, мужчин , хлопі, дівчата!“

І по виборах пані Кисілевська спішить порадувати виборців хоч невеликим успіхом: „На загал здоровий розум народу взяв верх і повну перемогу в виборчій акції одержали представники національного табору. Інстинкт самозахороння народніх мас вказав їм дорогу, якою ступали й ступають усі поневолені народи, коли хочуть добути собі пошану, значення й самостійність. Одне тільки сумне, що так багато голосів ми змарнували, що не мало нашого народу, збаламученого чужою пресою, чужими агітаторами, голосували на листи наших противників“.

Жінок вона навчає, як переносити тяжкі часи кривди без розпуки, а вертатися до праці з новою силою, з новою твердою вірою в перемогу правди: навчає зміцнити взаємну допомогу, мати перед собою постійно велике діло милосердя.

І жінки слухали велике слово відродження, яке несла їм міцна духом пані Кисілевська. Обіднувались і свідомість національна й моральна ширилась по селах Галичини. Крок за кроком організувались і проймались жінки розумінням своїх обовязків і родинних і громадянських, і особистих — бо казала Олена Кисілевська: „Тим, хто хоче організувати своїх сестер, треба чимало попрацювати над собою, щоб стати ліпшою, розумнішою стати вище якоїбудь пересічною цокотухи, але самій нікого не судити“.

Я мала щастя знати пані Кисілевську. В одну зі своїх „мандрівок“ заїхала Олена Кисілевська й до Праги. Ми зустрічали її на двірці з квітами в руках. Поважна пані, в чорному вбранні, серйозне, але привітне обличчя, з розумними, глибоко нам в душу заглядаючими очима, з „цвікером“, із спокійними рухами й часто з виразом хоробливої втоми в очах. Велику пошану почували до неї не лише ми, українки,

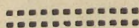
але й чешки, представниці різних чеських жіночих організацій. Потім усі вкупі ми вітали її в Студентському Домі (в Празі) і слухали її спокійно висловленого дуже цікавого викладу за справи українських організацій у Галичині. Всіх нас вабила та щирість і простота, з якою ставилась до всіх нас. Приємно мені згадувати, як ця неоцінена діячка завітала до мене на край Праги й прийняла участь у моєму родинному чаю.

Окрім громадянської праці Олени Кисілевської не можна не завважити її літературного таланту. З молодих літ вона багато їздила по світу й часто описувала свої подорожні вражіння в часописах і окремих книжках. З таких заміток повстала книжка „Вражіння з дороги“ (вичерпана), „До комор Довбуша“, „В горах“ А тепер перед нами нова велика праця О. Кисілевської „Швайцарія“, що передає нам не лише красу природи цієї улюбленої туристами країни, але подає дуже цікаві відомості за промисловість Швайцарії, за різні хатні промисли — усе так широко доповнено статистичними даними. Книга така цікава й змістовна, що бажано було б бачити її в усіх шкільних бібліотеках.

О. Кисілевська відвідала майже всі краї Європи, а крім того була в Канаді, Америці, північній Африці.

Співробітничала й друкувала свої описи, оповідання, новельки під псевдонімами: Калина, Незнана, О. Галичанка, Ол. Га., О. К. в „Ділі“, ЛНВ, „Неділі“, „Ілюстрованій Україні“, „Світі“, „Свободі“, „Волі“, „Українському Голосі“ й інших часописах та журналах.

Такою міцною духом, талановитою організаторкою українського жіноцтва виступає пані Кисілевська, — ця одна з перших членок заснованого Кобринською жіночого товариства, що від 15 літнього віку без жадного компромісу з життєвими обставинами ось уже 50 літ несе свій прапор і вносить в народне життя великі, віковічні гасла правди й любови.

З М І С Т.

<i>О. КИСЛЕВСЬКА.</i>	Хто написав нам оцю книжечку	—	—	—	I — VI.
<i>С. РУСОВА.</i>	Наші визначні жінки	—	—	—	3 — 90.
	Вступ	—	—	—	3.
	Наталія Кобринська	—	—	—	8.
	Уляна Кравченко	—	—	—	21.
	Марко Вовчок	—	—	—	24.
	Ганна Барвінок	—	—	—	32.
	Олена Пчілка	—	—	—	39.
	Дніпрова Чайка	—	—	—	43.
	Грицько Григоренко	—	—	—	48.
	Христя Алчевська	—	—	—	52.
	Леся Українка	—	—	—	59.
	Ольга Кобилянська	—	—	—	66.
	М. Загірня	—	—	—	73.
	Олександра Єфименкова	—	—	—	77.
	Любов Яновська	—	—	—	80.
	Дехто з молодих українських письменниць	—	—	—	83.
	Олена Кислевська	—	—	—	86.
<i>ІЛЮСТРАЦІЇ:</i>					
	Софія Русова	—	—	—	III.
	Наталія Кобринська	—	—	—	9.
	" "	—	—	—	16.
	Нагробник на могилі Н. Кобринської в Болехові	—	—	—	20.
	Уляна Кравченко	—	—	—	21.
	Марко Вовчок	—	—	—	25.
	Ганна Барвінок	—	—	—	33.
	Олена Пчілка	—	—	—	40.
	Дніпрова Чайка, Любов Яновська й інші	—	—	—	44.
	Христя Алчевська	—	—	—	53.

Леся Українка	—	—	—	60.
Ольга Кобилянська	—	—	—	67.
О. Кобилянська, О. Кисілевська і С. Стечишин				69.
Ольга Кобилянська, І. Блажкевичева, Олена Кисілевська і Ольга Гузарева				71.
Марія Загірня	—	—	—	74.
Олександра Єфименкова	—	—	—	77.
Миколая Божуківна	—	—	—	84.
Галина Журба	—	—	—	85.
Олена Кисілевська	—	—	—	86.

6503/34

О. Кисілевська.

Хто написав нам оцю книжечку.

Книжечку оцю, таку потрібну для нашого народу й зокрема для нашого жіноцтва, написала велика українська патріотка, вчена й неструджена робітниця на народній ниві Софія Федорівна Ліндфорс-Русова.

З роду вона по батькові шведка, а матері французка. Прийшла на світ 1856 на В. Україні в садибі Алешня в Чернігівщині, в найтяжчих часах московського гнету. Ніжним серцем відчула горе й кривду народу, серед якого жила, і так полюбила його, що стала найкращою донькою України.

У своїм життєписі згадує Русова, що в заранні дитячих літ вбилася їй у пам'ять няня-українка, яка співала їй українських пісень та своїми оповіданнями знайомила із тяжким життям простого народу. Це ж бо були часи неволі, кріпацтва. Коли ж Софія Федорівна була п'ятилітньою дівчинкою, сталася на Україні велика подія — знесено кріпацтво, що давило сотні літ колись вільний, високо-культурний нарід. І цей спогад записався в дитячій душі чимось хоч мало зрозумілим, але великим. Батька обраво мировим посередником, і він усією душею старався захищати права народу на землю. Сестра С. Ф. Марія й сама хотіла працювати в напрямі визволення народу, серед якого жила. Мабуть ці перші дитячі спогади поклали в душі маленької Софійки той твердий фундамент, на якому ніколи не зихиталася, ані не похилилася велика будівля цілого життя Софії Федорівни: — будівля праці й пожертви для кращої долі прибраного за свій народу.

Коли С. Ф. було 10 літ, батько її (мати померла ще давніше) переїхав на життя в Київ. Там у гімназії попала Русова знову в українське оточення. Тут познайомилася й заприятлилася з родиною визначних українців Старицьких та іншими українськими патріотами. Коли ж після смерти коханого батька Софія Ф. закладає враз із старшою сестрою школу, а далі й сама дитячий садок, то знайомство її з найкращими, найсвідомішими українськими кругами чимраз більше поширюється. Музичний талант зближає молоду

вчительку до велита нашої музики Миколи Лисенка. А там збирається вся київська українська молодь.

У тих часах, без огляду на царські утиски, чимраз ясніших, виразніших форм прибирає праця для народу. Огненне слово Шевченка будить не тільки тугу за минулим, але звертає увагу й на сучасне. Молодь іде в наряд, збирає розсипані серед нього скарби, записує пісні, казки, перекази. „Наче якась ціла національна течія — пише в своїх спогадах С. Ф. — пробігла по Україні разом із товстими зшитками, записаними українськими народніми піснями та казками; зявилися перші бруньки нової національної свідомости“.

Тоді то на цьому полі народньої роботи пізнає Софія Ф. й молодого патріота Олександра Русова, якого стає вірною товаришкою, дружиною. Сватом молодій парі був славний Михайло Драгоманів, весільний дарунок склав своєю композицією „Золоті Ключі“ М. Лисенко.

Та рожеві надії на власне щасливе життя захмарили молодій парі чимраз тяжчі умовини життя українського народу. Стало неможливо видавати що-небудь українською мовою. Не зібрані ще в цілість Шевченкові твори — прийшлося видавати на чужині, у Празі. Цю важну справу поручено Русовим. Заки довершено друку, прийшла жалібна вістка, що тайним указом (знаний сумної памяти указ 1876 року) на Україні наложено колодку на уста багатомільйонного народу: заборонено друковане українське слово.

Після видрукування „Кобзаря“ припало Русовим ще й небезпечне завдання: перепачкувати ціле видання на В. Україну. При допомозі галичан це їм щасливо вдалося. Побут серед чехів, що тоді боролися з австрійською владою за право до життя, багато в дечому навчив Русових — додав молодій парі завзяття до боротьби з ворогом власного народу.

З поворотом із забороненими, дорогими серцю книжками, з осідком після цього в рідних сторонах на Чернігівщині, починається повне труду, посвяти й терпіння життя Софії Русової. Тому, що чорносотенний уряд забороняє всяку, навіть культурну, роботу, вся праця переходить у підпілля. Щоб зблизитися й стати більш корисними для народу, Русові купують кусник землі й поселяються в маленькому хуторі серед селян. Софія Русова вчиться фельдшерства. Лікує селянство околичних сіл, а в той же час домішка їх стає осередком не тільки культурного українського, але й революційного руху. Царський гнет розбурхує й мо-

Софія Русова.

1917

сковську молодь. Рoste революційна хвиля серед москалів, захоплює й нашу молодь. Коли задля заробітку чоловік Русової поїхав у ніженський повіт, сама молода жінка, заробляючи тяжко лекціями музики, вечорами цілою душею віддається політичним справам. „Майже щодня збиралися в мене народовольці, пише Русова в своїх спогадах, — обмірковували пляни повстань, збирали гроші на політичних в'язнів”.

Наступило те, що мусіло прийти. Зроблено трус, а хоч нічого не знайшли (а тоді якраз у неї була добре захована розібрана друкарська машина), С. Русову арештують. Вона мусить залишити дрібні діточки (синкові Михайлові було тоді три рочки, дівчинці Любі півтора). „Жах, що засвітився в очах мого сина, пише Русова, був тою першою іскрою, що зробила його на все життя революціонером”.

Після трьохмісячної тюрми Софію Русову звільнено за порукою й кавцією, і вона їде до Одеси, де перебував тоді її чоловік із діточками.

Втішилася таким гостем українська одеська громада, але тут знову трус і знову хоч не дошукалися захованої в колиці дитини забороненої літератури — знову арешт. В тюрмі молода мати тужить, цілими ночами плаче за дітьми. Надходять і сумніви, чи вона, мати, дружина, має право жертвувати спокоєм і щастям родини для Батьківщини? — Але любов до дітей і бажання для них кращої долі — кажуть Русовій, що вона стала на самотню правий шлях, бо ж воля не приходиться сама, її треба силою вибороти. Софія Русова не звертає з того тернистого шляху, на який вступила. Життя її далі — це або тюрма, або перебування під наглядом поліції, що гонить її з місця на місце, як тільки спостереже, що ясна постать великої патріотки, як світло в темряві, притягає до себе найкращих дітей переслідуваної нації.

Прийшлося сидіти в тюрмі й тоді, коли під серцем своїм носила сина свого Юрка. Сиділа не один раз одночасово з чоловіком та старшим сином Михайлом. В тюрмах же писала часто й книжки для любих своїх діток, хоч в'язнили її нераз з простими злодійками та повіями. Ніщо не зломало її віри в слушність справи, ніщо не захитало любови до неволеного народу.

Коли одного разу поїхала після тюремної каторги відпочити до чоловічої сестри в панський двір, де „селян і на обрії не було видно, як сама каже, то це панське життя

стало наперек горла. Одиною розвагою було йти з дітьми в степ, де котиться кудись сріблясте перекотиполе, де в ярочку біліє хатка, а там хутір заховався коло криниці”.

У коротких вільних від тюремного життя хвилинах, засіди стає до праці, пише, уладжує хоч і недозволені курси, закладає дитячі садки, шкільки, захоронки, навчає, перетримує нелегальну літературу, дає захист українським революціонерам і робітникам, що їх переслідував царський уряд. В той спосіб, переїжджаючи мимоволі з місця на місце, з тюрми до тюрми, С. Русова мала нагоду познайомитися й працювати з найкращим, найсвідомішим українським громадянством. Усі світочі нашого гарного письменства, науки, театру, музики, політики (що визначилися за кількадесять останніх років) С. Русовій добре знані; з усіма С. Русова працювала, сходилася, дружила.

В часі визвольної боротьби в короткому ясному періоді нашої самостійності С. Русовій призначено високе й відповідальне становище комісара дошкільної й позашкільної освіти. Вона з запалом взялася до праці, стараючись на вільній землі примінити усе своє широке знання й досвід для добра свого народу.

Але не довго триває це щастя. З українською владою, що мусіла покинути столицю незалежної України — Київ, переїздить Софія Русова до Кам'янця Подільського, де починає викладати в українському університеті. Крім того організує допомогу раненим і полоненим військам українським, організує Українську Національну Жіночу Раду.

Після остаточного розпаду нашої держави Софія Русова деякий ще час залишається під більшовиками в Кам'янці, але не переносить того режиму; взимі переходить Дністер і після ще деяких митарств опиняється на еміграції в Чехословацькій Республіці у Празі. На шістьдесят шостому році життя, в той час, як інші жінки звичайно кидають усяку громадську працю й відходять у забуття на відпочинок, зачинає Софія Русова нове життя, повне труду, й нову корисну працю. Вона стає професором педагогіки в Педагогічному Вищому Інституті ім. Драгоманова в Празі, і там не тільки живим словом, але й письмом поширює нові наукові думки на полі виховання, як і все досі, нав'язні глибоким аж до жертв патріотизмом.

І на еміграції С. Русова бере живу участь у громадському, а зокрема жіночому житті. Вона на славу заступає нашу національну думку й українську жінку перед широким

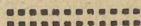
світом на чужині. Попри цю всю важну й незвичайно цінну роботу, яку веде наша шановна діячка й учена від дванадцять літ на чужині, у важких умовах і тяжкій боротьбі для кусника хліба (на 78 році життя!) — Софія Русова збагачує науку своїми дуже цінними творами*).

Незвичайної ваги її спогади про чільних передових людей, з якими С. Русова жила, сходилася, працювала. Ось жмугок таких прецінних біографій — спогадів про чільне наше жіноцтво зібрали ми в одну скромну збірочку й подаємо нашому громадянству, зокрема нашому жіноцтву. Вчіться на примірах минулого, як жити й працювати для майбутнього, а прикладом у цьому хай буде нам авторка оцих цінних нарисів — Софія Русова!

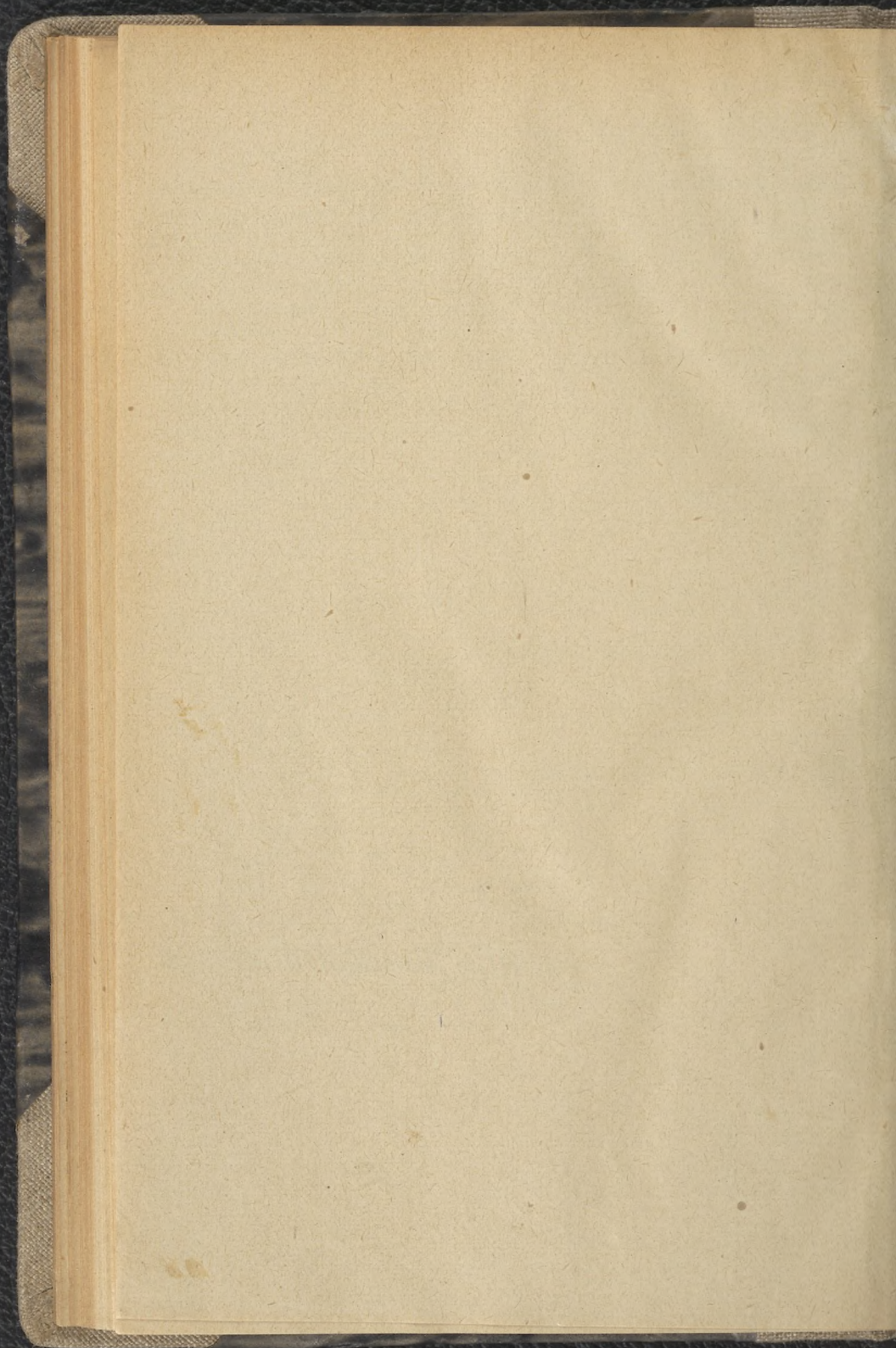
Вона дописує до різних наукових і популярних журналів, між іншими й до „Жіночої Долі”, якої є дуже цінною співробітницею.

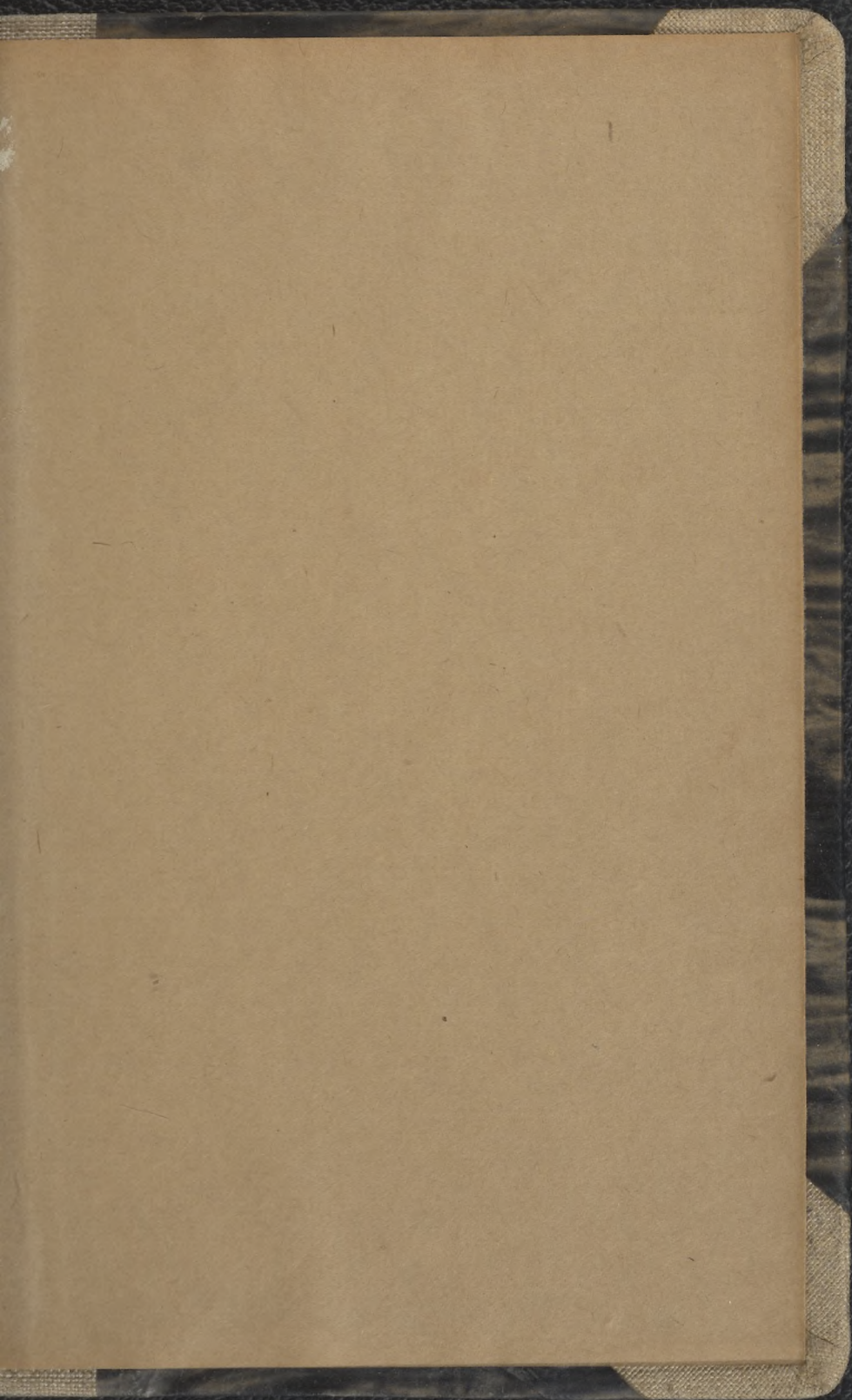
*) Ось тут подаємо хоч і не зовсім повний список найважливіших праць Софії Русової:

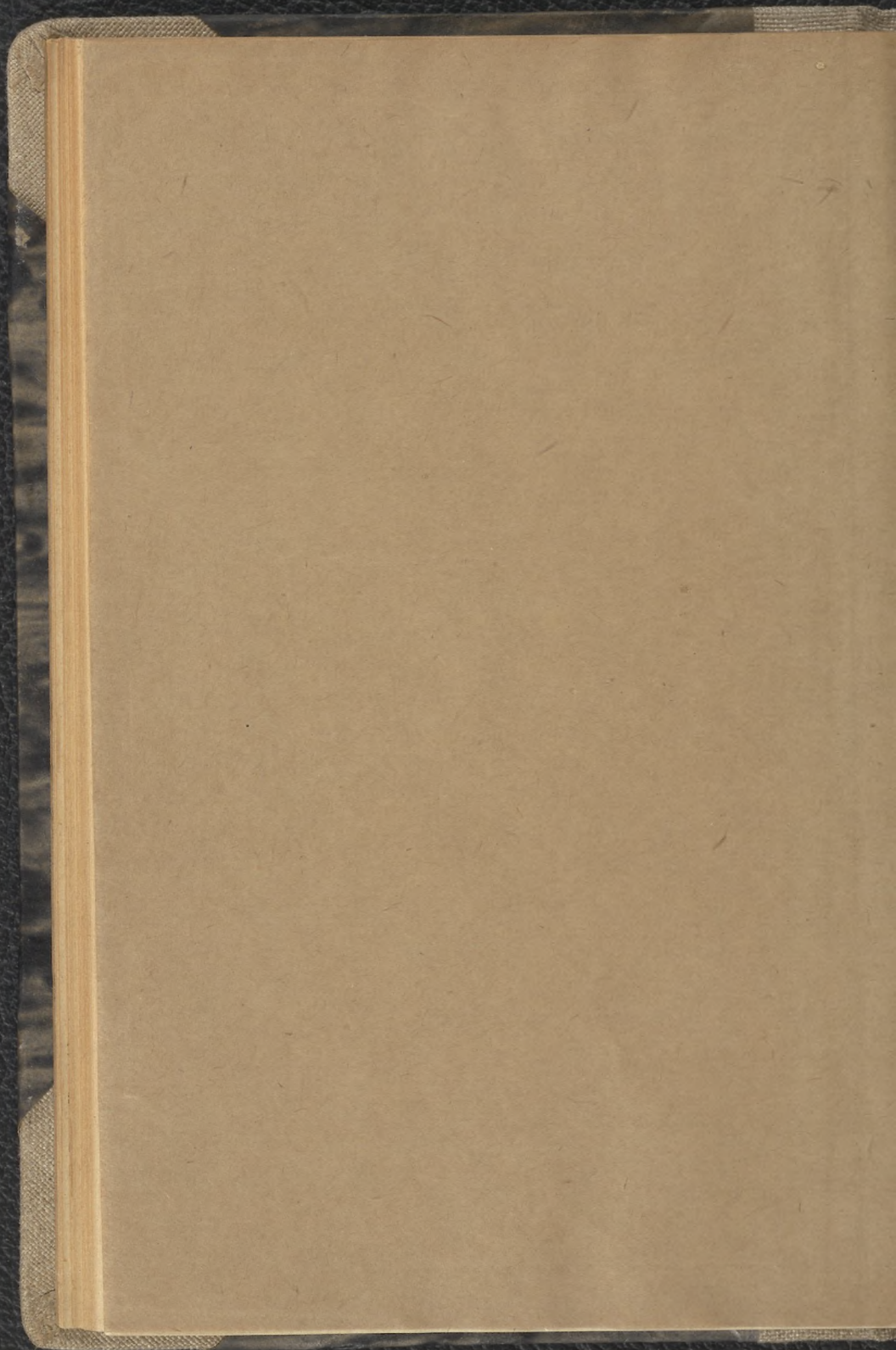
- 1) Дидактика.
- 2) Теорія і практика позашкільного виховання.
- 3) Початкова географія
- 4) Географія Західньої Європи.
- 5) Позаєвропейські краї.
- 6) Позашкільна освіта.
- 7) Український буквар.
- 8) Серед рідної природи (оповідання з малюнками Ю. Русова).
- 9) Нова школа соціального виховання.
- 10) Дошкільне виховання.
- 11) Курс французької мови.
- 12) Єдина діяльна (трудова) школа.
- 13) Тарас Гр. Шевченко.
- 14) Як болгари здобули собі свободу.
- 15) Як люди живуть у Норвегії.
- 16) Серед виноградарів південної Франції.
- 17) Братік та сестричка, казка.
- 18) Про колективне та групове читання.
- 19) Чехія та її національне відродження.
- 20) Рабіндранат Тагор — виховник.
- 21) Дніпръ і подніпровье.

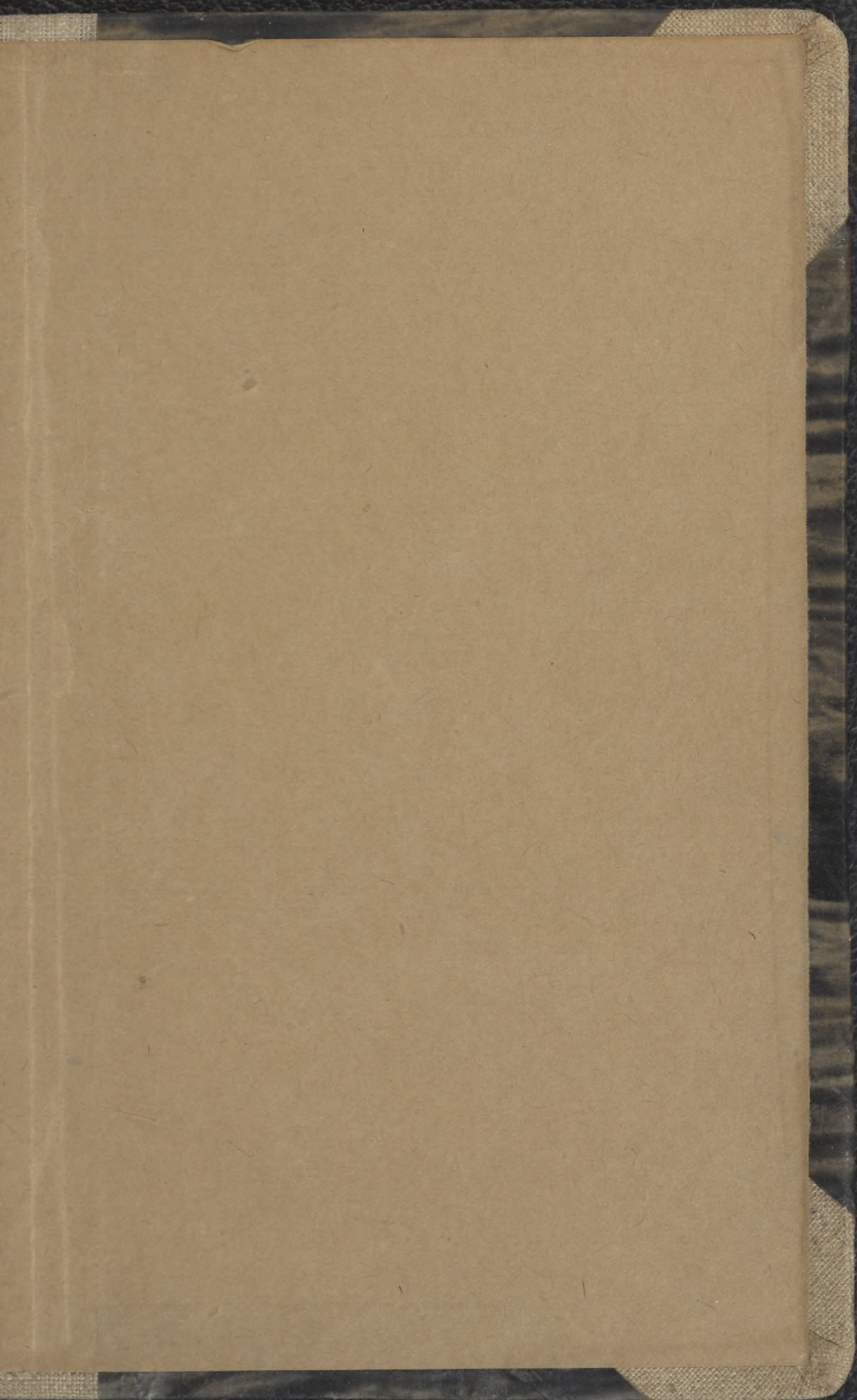

НАШІ ВИЗНАЧНІ ЖІНКИ

582265

BIBLIOTEKA
NARODOWA